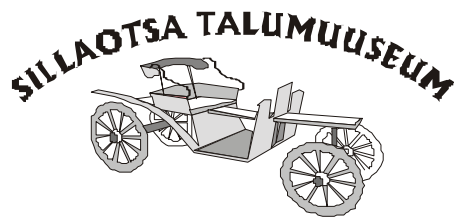

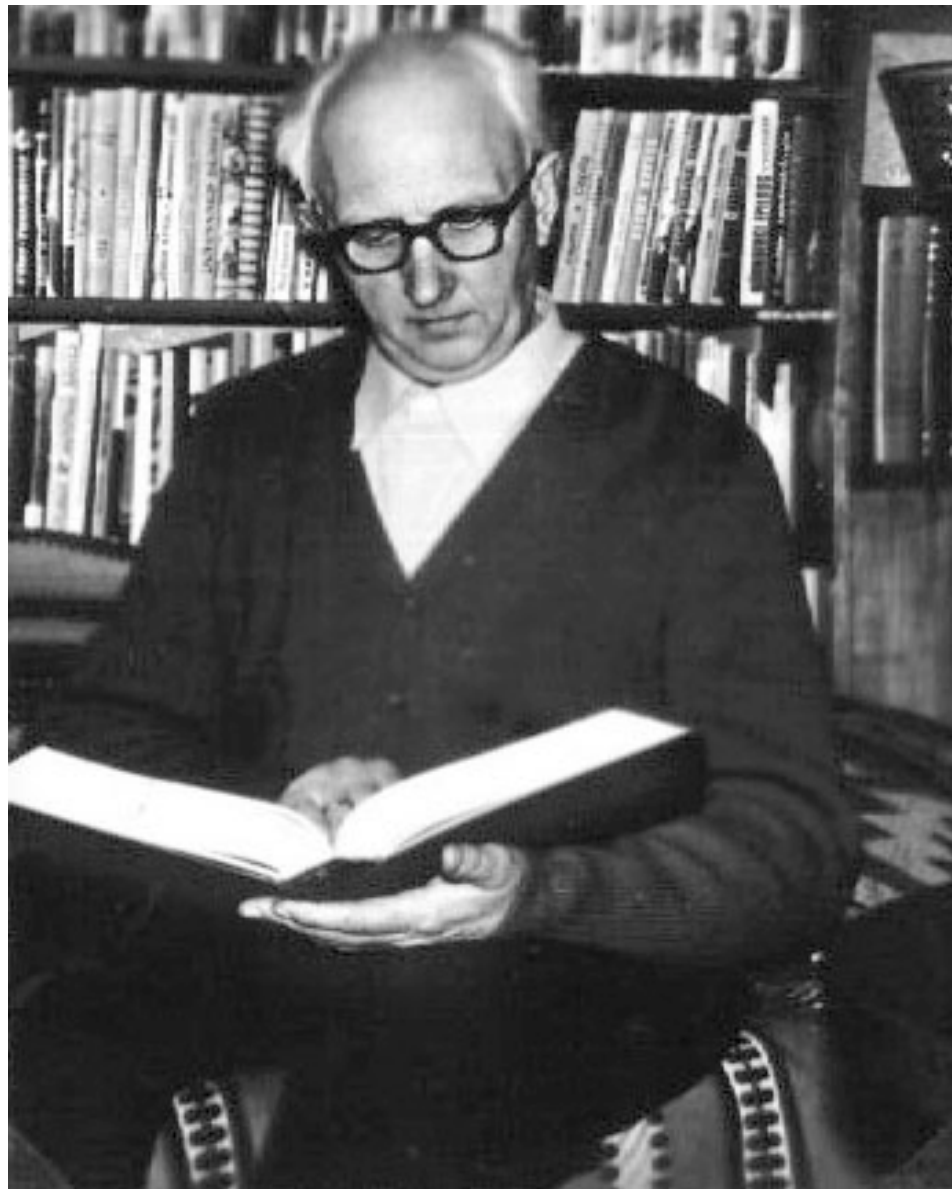
ALEKSEI PARNABAS

*Velise kodu-uuriija ja
Sillaotsa Talumuuseumi rajaja*

ARTIKLID

2004

A. Bueaby

Velise kodu-uurija ja Sillaotsa Talumuuseumi rajaja

ALEKSEI PARNABAS

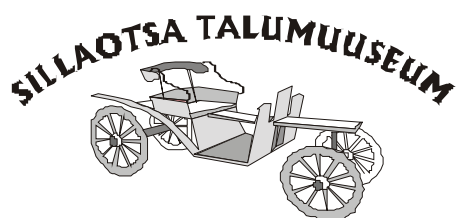
ARTIKLID

2004

Koostaja ja toimetaja Jürgen Kusmin

Artiklite kogumik ilmub Aleksei Parnabase 85. sünniaastapäevaks

Sillaotsa Muuseumisõprade Seltsing **tänab** Eesti Kultuurkapitali
Raplamaa Ekspertgruppi toetuse eest

Velise
Märjamaa vald
Raplamaa 78201
tel 48 97 764
e-mail sillaotsa@velise.ee
www.hot.ee/velisesillaotsa
www.velise.ee

Tiraaž 50 eksemplari

SISUKORD

Pealkiri	Väljaanne	Lehe nr	Kuupäev	Lehekülg
1951				
Seemnevilja puhtimise vajadusest	Töösangar *		aprill	12
Kevad ja kolhoosi mesila	Töösangar		23.04	14
Ühe katse tulemus	Töösangar		mai	15
1960				
Köögivilja kasvatamine on igati tasuv	Kolhoosi Töde **	2	7.01	16
Kaitskem loodust	Kolhoosi Töde	17	9.02	17
1971				
Mis Velisel tehtud, mis plaanis	Ühistöö ***	5	12.01	18
1974				
Georg Lurich ja tema kaamelid	Koduloolane ****	70	24.01	19
Velise looduse ja ajalooliste paikade õpperada	Koduloolane	74	4.06	20
Kui Valgu meeste kannatus katkes	Koduloolane	75	25.06	22
Rehepapp lasti pensionile	Koduloolane	78	12.09	23
Velise: Ajalookilde ja mälestusi	Koduloolane	80	30.11	24
1975				
Jaan Limbergi austamise õhtu	Ühistöö	10	23.01	25
Valgus asutati koolimetskond	Ühistöö	11	25.01	25
Ilma tembud 400 aastat tagasi	Koduloolane	86	26.06	26
Mõtteid Kilgi koodust vaadates	Ühistöö	110	16.09	27
Esimene töösuvi	Ühistöö	112	20.09	28
Kui sajandeid küürus olnud Velise rahva selg tõusis lõpuks sirgu	Koduloolane	93	25.12	29
1976				
Kui sajandeid küürus olnud Velise rahva selg tõusis lõpuks sirgu	Koduloolane	94	13.01	31
Veel tööstuse alguspäevist praeguses Rapla rajoonis	Koduloolane	94	13.01	33
Märjamaal bioloogiapäev	Ühistöö	46	17.04	33
Õitsev maa	Ühistöö	55	8.05	34
Georg Lurich	Koduloolane	98	29.05	35
Suurest näljast Eesti- ja Liivimaal	Koduloolane	99	29.06	36
1977				
Redeliga jõehauast vett toomas	Koduloolane	107	1.03	37
Jaan Rumma	Koduloolane	109	23.04	37
Koolimetskonnad	Ühistöö	61	26.05	38
Tuul saadi kiiresti tiibadesse	Koduloolane	112	12.07	39
Tükike kauget minevikku	Koduloolane	117	13.12	39
Ürikud kõnelevad	Koduloolane	117	13.12	40

1978					
Kilks-kolks pindad löövad	Koduloolane	119	28.02	41	
Mees eesliinilt	Koduloolane	120	23.03	42	
Koos revolutsiooniga	Koduloolane	121	13.04	42	
Rasked Rendiolud Velisel	Koduloolane	124	22.08	43	
Analoogiat otsimas	Koduloolane	125	12.09	44	
Kodurajooni minevik ja loodus (Varbola Jaanilinn; Varbola ohvrikivi)	Koduloolane	128	21.11	45	
Teeme pargid korda, uuendame neid	Sotsialistlik Põllumajandus	18/ lk 858	sept	46	
1979					
Aeg aga kerib ...	Koduloolane	130	4.01	48	
Kodurajooni minevik ja loodus (Ellu tamm)	Koduloolane	131	22.02	49	
Kodurajooni minevik ja loodus (Sõtke linnamägi)	Koduloolane	132	24.03	49	
Maarjapäeval Läänemaal	Koduloolane	132	24.03	50	
Konuverre linnamägi	Koduloolane	134	8.05	50	
Arheoloogiamälestiste kaitse aktivistidele	Ühistöö	60	26.05	51	
Mustallikas	Koduloolane	135	14.06	51	
Ööbikulaul "Žigulisse" ei kosta	Ühistöö	77	5.07	52	
Kui rahvas asus kolhoositeele	Koduloolane	136	31.07	53	
Kükita suurkivi	Koduloolane	136	31.07	54	
Kodurajooni minevik ja loodus (Sahka kivi; Külmallikas); Segadus looduses	Koduloolane	137	14.08	54	
Kui rahvas asus kolhoositeele	Koduloolane	137	14.08	55	
Kodurajooni minevik ja loodus (Russalu kivikalme; Ohvritamm)	Koduloolane	138	1.09	56	
"Maavärisemine" Vigalas	Koduloolane	139	30.10	57	
Sõtke paepaljand	Koduloolane	140	13.12	57	
Kodurajooni minevik ja loodus (Karuallikas; Linnuse ase; Omapärase võraga tamm)	Koduloolane	141	22.12	58	
Julged kärbsenäpid	Eesti Loodus	12/ lk 813	dets	58	
1980					
Iseenesest ei lähe midagi paremaks	Koduloolane	142	8.01	59	
Pildil on tükike meie kandi kultuurilugu	Koduloolane	144	6.03	59	
Kodurajooni minevik ja loodus (Moka kivikalme)	Koduloolane	145	19.04	60	
Kodurajooni minevik ja loodus (Kuimetsa urked)	Koduloolane	146	17.05	60	
Muistisi vaatamas	Koduloolane	146	17.05	60	
1981					
Velise kool läbi aegade	Koduloolane	154	10.01	61	
Velise kool läbi aegade	Koduloolane	155	5.02	62	
Kõik pole veel nii nagu peaks	Ühistöö		7.04	63	
Juubelit tähistati konverentsiga	Koduloolane	157	16.05	64	
Kodurajooni minevik ja loodus (Velise linnusest)	Koduloolane	159	16.07	64	
Kodurajooni minevik ja loodus (Nurtu pärn)	Koduloolane	160	4.08	65	
Madisepäeva lahingu paikades	Koduloolane	162	31.10	65	
Üks küla ja selle rahvas	Koduloolane	162	31.10	66	

1982				
Kodurajooni minevik ja loodus (Niidiaed)	Koduloolane	167	13.04	67
Luiska ja niida, ega luisk aega viida	Koduloolane	170	15.06	68
Algusaasta arvud	Koduloolane	173	21.09	69
Läbi sajandi	Ühistöö	115	30.09	70
Velise uus sild	Ühistöö	127	28.10	71
Väikese kooli suur park	Ühistöö	189	27.11	72
1983				
Kroonikaraamat jutustab	Koduloolane	179	26.02	73
Kuidas on olnud minevikus	Koduloolane	179	26.02	74
Kroonikaraamat jutustab 2.	Koduloolane	180	17.03	75
Kroonikaraamat jutustab 3.	Koduloolane	181	28.04	76
Oodatud päev	Koduloolane	184	21.07	77
1984				
Uue saagi nimel	Ühistöö	4	10.01	77
Küla meistrimees	Koduloolane	190	24.01	78
Esimene karjakontrolliühing Läänemaal	Koduloolane	192	20.03	79
Eelmise sajandi lõpuaastate "Olevikku" lehitsedes	Koduloolane	199	25.10	79
1985				
Veliselt pärit maailmakuulus teadlane	Koduloolane	209	13.08	80
Sügispäev koos muististega	Koduloolane	213	24.12	80
1986				
46 aastat hiljem	Ühistöö	3	9.01	82
Koolielu Vigalas sada aastat tagasi	Ühistöö	13	1.02	83
Kuidas minust sai muuseumi korrespondent	Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi koostöö korrespondentide ja koolidega	lk 60-61	1986	84

* "Töösangar" – Pärnu-Jaagupi rajooni ajaleht

** "Kolhoosi Tõde" – Märjamaa rajooni ajaleht

*** "Ühistöö" – Rapla rajooni ajaleht

**** "Koduloolane" – ajalehe "Ühistöö" kuulisa (väljaande üldnumber)

Aleksei Parnabase elulugu

Aleksei (Aadu) Parnabas sündis uue kalendri järgi 1. Jaanuaril 1919 a Veski külas Sillaotsa talu tagakambris teise lapsena. Õde Antoniina oli mullakamara alla läinud kolme-aastasena 1917. a, nägemata isa tagasitulekut I Maailmasõjast.

Aadu koolitee algas 1927. a Velise 6-kl Algkoolis. Aadu oli väikest kasvu ja vaikse iseloomuga, ta osales koolis kõne- ja kirjandi kirjutamis võistlustel, tegutses õpilaskarskusringis ja osales õpilasajakirja "Koidik" väljaandmisel (varjunime all "Prints").

Katkend A. Parnabasi koolikirjandist:

"Kaasiku serval asub mu väike kodu, kodul! Siin tunnen ma end vabana. Siin viibin ma kõige parema meelega, sest ma armastan üle kõige oma kallist isamaad ja oma kallist isatalu. Oma kodu.

Karjamaal on mul tuntud iga puu ja põõsas, iga känd ja mäta. Siin ei eksi ma ära ka südaööl mitte. Seda lusti ja rõõmu, kui talvel kelguga oja kaldalt alla vuhisen, kui kevadel selle vulisevas voolus "vesiveski" käima panen. Siin on ema mulle kõlaval emakeelel vestelnud jutte meie esivanemate kaugest minevikust ja raskest orjaajast. Siin on isa mulle jaganud eluks vajalikke õpetusi, hoiatanud ja manitsenud."

Saatus on karm ja halastamatu. Läbielatud sõjaaastad ja pingutatav töö viisid Sillaotsa talu rajaja manalasse. See oli raske tragöödia kogu perele ja talule.

Tööd jätkas 16. a poeg koos emaga. Ka ema tervis polnud hea. Kulub üle kolme aasta enne kui talu ja Aadu teineteist mõistma hakkavad. Ta tahtis väga õppida, et saada haritud põllumeheks. Nii tuligi oskusi ja teadmisi otsida raamatutest. Seepärast on raamatud Sillaotsal ikka aukohal olnud.

Tema juured on kinnitatud kodutalu mulda ja eluloo edaspidine käik näitab, kui raske on neid sealt välja tõmmata. Kui palju on vaja teha tööd meie maakodudes, et need muutuksid kauniks ja jõukaks. Tuli jätkata kodutalu väljahitamist ja kujundamist. 1937 aastast algas talu õue ja hoonete ümbruse plaanipärane kujundamine ja kõrg-haljastuse rajamine.

1936. ja 1937. a töötas Aadu Velise Rahvaraamatukogu juhatajana. Siis hakkas ta tellima raamatuid Tartust Eesti Kirjanduse Seltsi kaudu. Novembris 1937 teeb Kirjanduse Seltsi Eestseisus Aadule ettepaneku hakata seltsi usaldusmeheks. Aadust saab ka kirjanduse seltsi liige.

1938. a avaneb Aadul võimalus õppida tollaegses Vigala Põllutöökoolis kodusel teel.

Edaspidi püüdis teadmisi täiendada Rápina Aiandustehnikumis, kuid ka need õpingud jäid pooleli, sest 1. veebruar 1940 sai Aadust kaitsevälelane Aegna saarel Eesti merekindluse II Rannapatareis. Peagi haigestub ta leetritesse ja saab vabastuse. Kevadel tuli jälle kasarmusse tagasi minna, kuigi vahepeal olid silmad Aadu haiglasse viinud. Noorsõduri aeg sai täis ja 1. maiks olid madrusemärgid käisel.

Toimusid juunipöördelised päevad. Pika Hermannini tornis hakkas lehvima punalipp. Patarei kolis Aegnalt Tallinna. Anti kolm nädalat puhkust. Aadu jõudis kodus heina valmis ja päeva rukist lõigata kui tuli tagasi minna. Seekord juba Võrumaale 7. Jalaväerügementi Värskasse. Varsti oli ta aga jälle kodus, taskus 30. augusti 1940 2. diviisi laatsareti arstliku komisjoni otsus: "Tunnistada Aleksei Parnabas sõjaväeteenistusse kõlbmatuks."

1941. a kevadel tegi Velise valla TSN TK (Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee) ettepaneku asuda valla raamatukogu juhataja kohale. Kuigi töökoht ei meelitanud, oli karta töö- ja veokohustusi, võttis Aadu siiski koha vastu.

1942. ja 1943. Olid täis tööd ja rassimist. Normid talus olid suured. Talusaadusi oli aga vaja kaubavahetuseks. Või, villa, jahu ja kanamunade eest saadi petrooli, okastraati, rauda, tsementi jne.

1944. kuulutati välja mobilisatsioon. Võitlus käis Narva all.

Aadu meenutustest: *"Taotlesin vabastust, küll käis komisjonis ka ema mitu korda, aga "valget passi" silmade pärast ei antud. 13. Veebruaril alustasin sõitu Haapsallu Kaitseteenistuse Komisjoni lõplikku otsust saama. Suurem osa meestest olid Märjamaal vastu võetud ja läksid Uuemõisa väeosade moodustamiseks. Enne rongi ärasõitu oli raudteejaamas väga palju rahvast. Kes minejad sõtta, kes saatjad? Aimamata, mis ees ootab?"*

Tallinas olin öösel sugulaste pool. Hommikul sõitsin Haapsallu. Selgus, et esmaspäeval komisjon ei tööta. Veetsime sõbraga päeva ja öö Haapsalus. Järgmisel päeval oli komisjon. Mind saadeti aga Tallinna Keskhaiгла silmaarsti läbivaatusele. Sõitsin Tallinna tagasi. Haiglas oli arstile nädalalne järjekord. Siis tuli ikkagi koju sõita."

22. veebruar läks Aadu uuesti sõbraga Tallinna komisjoni. Sõbral vedas, sai "valge passi", aga Aadule ei antud. Leiti veel küllalt rivimeheks kõlbavat. Kevadel 1944 oli Aadu otsus kindel: "Sõtta ma ei lähe. Pead kodu maha jätma, süüks ainult see, et tahad elada." Oli pime, kui Aadu kadus metsarüppe. Rahu

saabus 1945 ja oktoobris läks ta lellepoeg Jaaniga Haapsallu dokumente saama.

Aga ega Aadut kodule elada ei lastud. Tuli hakata Velise rahvamaja juhataja kohale kaheks aastaks. Rahvas tahtis koos käia ja lõbutseda. Täitevkomitees tuli aga uusi töökohti juurde ja teiseks ametikohaks sai maosakonna juhataja, kes pidi talundite külviplaanid valmis tegema.

1. jaanuar 1946 tuli lisaks tehniliste kultuuride vanemagronoomi koht – tuli leida paremaid linakasvatajaid Velise, Vigala ja Kullamaa valdades.

1947. a oli Aadu lihtsalt põllumees, kuid Täitevkomitee vajas pidevalt tema abi. Näiteks Nõukogude passide ja sõjaväepiletite väljakirjutamisel. Rahvamaja sai uue juhataja. Kuna teised töökohad kadusid, siis määrati Aadu Velise valla mesinduse organisaatoriks.

1949 oli kollektiviseerimisaasta. Seda teed läks ka Sillaotsa rahvas. Tuli ära anda kogu talu inventar ja loomad, ka puukool. Jäi vaid lapike maad.

Tuli mõõta kodumajandis kolhoosnike õue- ja aiamaid. Planeerida ja kaardistada need. Sügisel tuli majandi loomade söödaratsioon paika panna, koostada majandi järgmise aasta tootmisplaan.

1951. a abiellus Aadu Mai Savimaaga, kes oli Valgu 7-kl kooli õpetaja, pärit Teenuselt. Sillaotsa elama asunud, hakkas temagi iluaeda kujundama ja lille- ning juurvilja taimi kasvatama.

1951-52 töötas Aadu Sipa ja Vigala MTJ-is (Masina-Traktori Jaam) agronoomina. See tõi palju sekeldusi, taheti ära võtta õue-aiamaa ning edasine elu kulgeb jälle kodus.

Siis hakkas ta Sillaotsa maadel kasvatama majandile juurvilja, mis tõi palju tulu ja näitustelt diplome. 1960. a moodustati Valgu Sohvoos, Aadu kuulus kolhooside likvideerimiskomisjoni.

1961-64 oli Aadu Valgu sohvoosi mesinik ning Velise osakonna põllundusbrigadir ja veel kolm aastat osakonna juhataja

1967-77 sohvoosi metsatehnik, hiljem metsavaht.

1965. a alustati koos abikaasa Maiga dendropargi ja metsapargi rajamist. Istikuid telliti Luua Puukoolist ja Vana-Vigalast.

Pensioni ajal oli rohkem aega pühenduda kodule ja kirjatöödele.

1981. a on Sillaotsa loodus Rapla raj. Täitevkomitee otsusega kohalik looduskaitseobjekt.

1974-86 oli Aadu Eesti Rahvamuuseumi aukorrespondent. Ta on paljude uurimistöde ja kroonikate autor.

1982. murdis raske haigus abikaasa. Siis seisis Sillaotsa peremees teelahkmel, et langetada otsus. Valu ja raskusi trotsides jäi Aadu kodutallu.

Abikaasa mälestuseks ja Sillaotsa alalhoidmiseks hakkas ta muuseumi rajama oma talu hoonetesse, mis peagi kitsaks jäid. See nõudis hoonete juurde ehitamist. Siin on säilitatud Velise valla elu-olu. See on suurem osa Aadu elutööst.

Aadu oli palju aastaid rajooni kodu-uurja ja looduskaitseja. Kultuurimälestiste ühiskondlik inspektor, ajalehe "Ühistöö" kirjasaatja. Palju aastaid Velise Külanõukogu saadik.

1986. a 26. jaanuari varahommikul katkes äkitselt Aadu elutee. Viimane Sillaotsa talu põliselanik, kelle elutöö jäi ootamatult pooleli. Ta on maetud Velise kalmistul perekonna puhkepaigale.

Maie Kusmin
Jaanuar 1999

Seemnevilja puhtimise vajadusest

Suurte saakide saavutamisel omab erilist tähtsust külvisseemne puhtimine. Peame kiiresti jõudma nii kaugele, et me ühtki ha teravilja- ega tehniliste kultuuride põldu ei seemenda puhtimata külvisega.

Puhtimise all mõistetakse külvisseemnetel leiduvate taimehaiguste tõrjet, millega takistatakse haiguste edasiarenemist ja kandumist tähtsatele taimele.

Puhtimisvahendena kasutatakse mitmesuguseid kemikaale, peamiselt elavhõbeda ja arseeni ühendeid. Mõningail juhtudel, kui on tegemist nisu- ja odra-lendnõega, ei anna mürgkemikaalide kasutamine soovitud tulemusi ja tuleb kasutada kuuma veega puhtimist.

Külvisse puhumise alal on tehtud väga palju katseid, mis tõendavad, et puhtimine on tasuv isegi siis, kui majandis puhtimisega kõrvaldatavaid haigusi üldse ei esine. Arvestuste järgi on puhumisele mineva aja ja kemikaalide kulu tasuv ka sel juhul, kui nõgihaiigusi esineb ainult 0,5%. Tegelikult esineb iga puhtimisega kõrvaldatavaid haigusi mitu korda rohkem.

Edasi näitavad Eesti NSV Riikliku Semnekontrolli ja Taimekaranteeni Inspeksiooni katsed, et puhtimine tõstab tunduvalt külviste idanemust, mõnel juhul kuni 7%. Eriti tunduv on puhumise ergutav mõju talivilja hiliste külvide juures. Sageli nihkuvad talivilja külvid septembri esimeselt dekaadilt oktoobri alguseni. Mainitud olukord esines ka paljudes meie rajooni kolhoosides möödunud sügisel. Loomulikult ei suuda oras taimekasvule ebasoodsais ilmastikuoludes areneda talveks küllalt jõuliseks. Ja on sel juhul talvemõjudele tundlik.

Katsejaamade andmed näitavad, et külvisse puhtimisega osutub võimalikuks isegi väga hiliste külvide puhul, seda eriti talirukki juures, tõsta kõrte arvu samale tasemele kui varajaste külvide korral. Puhtimata külvisse juures on hiliste külvide puhul 50%-line saagi langus paratamatu.

Taliniisu juures on puhumisest tingitud vahed vähemad, kuid siiski annab hiline puhitud külvi 16% võrra paremat saaki. Vägaagi piitlikult näeme seda kolhooside mulluste taliviljakülvide juures. Rukki külvisseeme jäeti enamikus puhtimata ja nagu näeme, on kõikjal rukki-oraste seisukord tunduvalt halvem nisuoraste seisukorrast.

Peamine puhtimise tähtsus aga seisab mitmesuguste nõgihaiiguste tõrjes ja taliviljade

juures eriti kardetava lumiseene poolt tekitatavate kahjude vähendamises. Üksikudel aastatel on meil lumiseene kahjustused, nagu näitavad taimekaitse korrespondentide poolt kogutud andmed, väga suured, ulatudes kohati 40-50%-ni. Külviste puhtimise korral suudame aga tunduvalt vähendada lumiseene ohtu ja tõsta sel puhul rukkisaaki kuni 50 ja nisusaaki kuni 35%.

Suurimat kahju tekitavad suvi- ja taliviljadele nõgihaiigused. Viimased ei vähenda üksnes tunduvalt saagi kogust, vaid rikuvad rohkel esinemisel täielikult ka selle väärtust (jahu valmistamisel ja kasutamisel, nisu- ja odra-kõvanõe puhul).

Olemasolevate kemikaalidega on peaaegu 100% välditavad nisu- ja odra kõvanõgi. Mõlemate kultuuride nõgiteradel on tervetest teradest tumedam värvus ja need on kaetud nõrga kestaga. Teri muljudes puruneb nõrk kest ja mustjaspruun eostemass pääseb välja. Samuti on välditav kaera-lendnõgi, mida võib tunda mustaksvärvunud purunenud teradest, mis kõrre puutumisel tumepruuni tolmuna õhku lendab.

Samasuguste tunnuste järgi võib tunda ka nisu- ja odra-lendnõge. Siin pole aga rakendatavad tavalised puhtimisvahendid, kuna nad ei anna soovitud tulemusi, mispärast kasutatakse puhtimisvahendina kuuma vett. Kuna kuuma veega puhtimine nõuab suuremaid eriseadmeid, siis on otstarbekam lendnõest nakatatud nisu- ja odrakülvis vahetada ning asendada uue ja haigusvabaga.

Peale nõgihaiiguste on puhtimise abil võimalik täielikult tõrjuda odrালে- triiptõbe ja rukkikõrenõge. Eriti esineb meil esimest laiemas ulatuses, mis tunduvalt vähendab odra saaki.

Puhtimise praktikas on tuntud kaks peamist puhtimisviisi: märg- ja kuivpuhtimine. Lihtsaim ja eelistatuim on kuivpuhtimine. Viimane võimaldub kiiret külvi, kuna jääb ära tülikas terade kuivatamine. Kuivpuhisega võime külvisse puhtida juba talvekuudel, vähendades külviaegset tööpinget, kuna kuivpuhis ei avalda seemnetele mingit kahjustavat toimet, vaid isegi tõstab teataval määral nende idanemust.

Kuivpuhtimise teostamiseks on olemas aparaadid, kus teatud kogus külvist ja puhist 5 min. jooksul tiirutades segatakse. Seni aga on kolhoosid endile vähe puhtimisaparaate soetanud, olgugi et nad on odavad. Püütakse läbi ajada igasuguste hädaabinõudega, nagu piimanõudega, tünnidega, vaatidega jne. Kasutatakse ka täiesti lubamatut võtet: külvisse ja puhise segamist põrandal.

Puhtimisaparaadi ülesanne ei seisa üksnes mitte külvis ja puhise segamises, vaid just puhtimistolmu hõõrumises terade ja seemnete külge, mispärast puhtimist tuleb teha erilise hoolsusega. Selge on ju see, et põrandal külvist puhisega segades me kunagi ei saavuta taimekasvust vajalikke tulemusi, vaid raiskame asjatult aega ja väärtuslikku puhist.

Töö edukaks läbiviimiseks tuleb aparaat täita külvisega parajal määral, s. o. 1/2-3/4 aparaadi mahust, et teradel jääks ka küllaldaselt liikumisruumi.

Vastavalt külvisele liikidele võetakse kuivpuhist iga 100 kg külvisele kohta:

Seemne liik	«Ceresan»	«Protars»
nisu	200 g	100 g
oder	200 g	100 g
kaer	300 g	150 g
lina	200 g	150 g
ristik	200 g	100 g
peet	300 g	

Eespool mainitud kemikaalidest on «Protars» arseeni ühend, «Ceresan» ja «Germisan» elavhõbeda ühendid. Käesoleval kevadel tuleb kasutamisele uudne preparaati elavhõbeda ühend «Granosaan». Põllundusbrigadiridel on soovitatav lugeda sm. Vaarmani kirjutist selle omaduste ja katsetulemuste kohta, mis avaldati «Sotsialistlikus Põllumajanduses» nr. 3 1951. a. lk. 184.

Kolhoosidel aga, kus pole veel varutud vajalikku hulka puhist, tuleb teha seda otsekohe arvestusega, et ei seemendataks ühtki hektari puhtimata külvisega.

A. PARNABAS,
Valguse kolhoosi aednik.

Kevad ja kolhoosi mesila

Saabunud kevad toob uusi ja tõsiseid ülesandeid ka kolhooside mesinikele. Kuna paljudes kolhoosides pole sel alal kvalifikatsiooniga töötajaid, avaldame alljärgnevalt nõuannet mõnede ülesannete täitmiseks.

Mesilasperede väljatoomine. Mesilasperede korraliku talvitumise korral hooneis tuuakse nad välja siis, kui lumi on enamasti sulanud ning hakkavad õitsema esimesed mett ja õietolmu andvad taimed, nagu lepp, pajud, sinilill, kuldtäht, paiseleht jt. On aga talvitumine toimunud mitterahuldavalt, tuleb paratamatult mesilaspered välja tuua varem.

Väljatoomiseks valitakse selge ja vaikne ilm, kui õhutemperatuur keskpäeval tõuseb varjus 12-13° C. Halva talvitumise puhul ollakse sunnitud mesilasperesid välja tooma ka madalama temperatuuri juures, kuid mitte alla 7-8° C.

Tarud kantakse välja kandraamil või selleks valmistatud kanderaudade abil. Lendlad tuleb enne väljatoomist traatvõrguga sulgeda. (Tavaliselt suletakse lennuavad võrguga hiirte vältimiseks juba sügisel mesilasperesid talvituma pannes.) Alused või postid tarude jaoks peavad juba enne olema valmis ja korrastatud.

Töö mesilasperede väljatoomisel tuleb organiseerida nii, et see oleks kella 10-11-ks lõpetatud, kuna siis võib oodata esi- või puhastuslennu algust. Lennuavad avatakse puhastuslendudeks kogu ulatuses.

Kui mesilased talvituvad looduses, siis peab mesinik hoolega ilusate ilmade saabudes peresid jälgima, kuna tingimata on vaja näha iga pere esi- või puhastuslendlust, et saada perede seisukorrast ülevaadet. Pered, kellede esilendlus on nõrk või seda üldse ei soorita, tuleb esimeses järjekorras läbi vaadata. Pärast puhastuslendlust kitsendatakse lennuavad 2-3 mesilase laiuseni.

Esialgne kiire perede läbivaatamine ja esinevate puuduste kõrvaldamine. Nõrgalt esilennelnud pered peame kiiresti läbi vaatama juba esilendluse päeval, et selgitada perede tugevus, haudme hulk, söödavarud (mesi, suur). Haudme puudumine või kaanetatud emakuppude olemasolu peres on ema puudumise tunnuseks.

Emata pere abistamine. Kui mõnel perel puudub ema ja kui meil pole võimalik perele uut ema anda, kui puuduvad varuema pered (viimaseid vastloodavates kolhoosimesilates kindlasti pole), jääb üle ainult üks tee – emata pere arendada emaga perega. Peresid ühendada on kõige parem õhtul. Selleks antakse peredele ühesugune lõhn, asetades tarude põhjadele tükike kamprit või piparmündi tilkadega niisutatud lapike. Ema asetatakse puuri, kuna uued juurdetulevad mesilased võivad ta murda. Ema vabastatakse, kui on näha, et ollakse temaga harjunud. Emata perega taru tuuakse ühendatava pere taru juurde. Otse enne ühendamist lastakse mesilastele suitsu ja siis tõstetakse nõrgema pere raamid koos mesilastega tugevamasse peresse.

Nõrkade perede korraldamine. Kui pere on muidu korras (omab ema), kuid on väikene, kattes ainult 3-4 kärjetänavat, tuleb peresid võimaluse korral tugevdada. See toimub kahel teel: 1) antakse tugevalt perelt võetud üks kuni kaks raami hauet koos mesilastega nõrgale perele juurde; 2) suurendatakse lennumesilaste hulka milleks nõrk pere tõstetakse mõne tugeva, suurt lennumeilaste hulka omava pere kohale.

Söödavarude täiendamine. Kui peres on toitu vähe, antakse kohe pärast läbivaatust suhkrulahust nii palju, et jätkuks perede pearevideerimiseni, millal nad varustatakse söödaga kogu kevadperioodiks. Mesilasperede pearevideerimine võetakse ette, kui on soe ja vaikne ilm ning kui temperatuur on vilus vähemalt +14 kraadi C järgi ja mesilased hästi lendavad. Pearevideerimistöödest kirjutame edaspidi «Töösangari» veergudel.

A. PARNABAS.
mesinik

Ühe katse tulemus

Kuuldes raskustest, mis on kerkinud esile meie kolhoosis linaseemne puudujäägi tõttu lina külviplaani tätmisel 1951. a. kevadel, tekkis mul mõte katsetada väljadel talvitunud linaseemnega. Võtsin kolhoosi linakuparde rõugust peosse kupraid, poetasin seemne välja ja kuivatasin ahjul. Seemnel puudus küll normaalne läige, värv ja lõhn. Puhastades sain 90 normaalset seemet, mis külvasin 14. aprillil kasvuhoonesse. Kuna kasvuhooone oli remondis, siis oli seal päeval päikese mõjul 10-15° C sooja, öösel langes temperatuur 3-5° C. Kütta polnud veel võimalik.

Esimesed tõusmed ilmusid juba 19. aprillil. 24. aprilliks oli idanenud 67 seemet, mis moodustab 75%. Taimed arenevad kiiresti ja jõuliselt.

Tehtud katse põhjal soovitan kolhoosidel, kus on suured linaseemne puudujäägid, kontrollida väljadel talvilunud seemne seisukorda, kuprad viivitamatult peksta, seeme kuivatada ja hoolikalt puhastada, enne külvi seemet kindlasti ka puhtida. Sel teel suudaksid mitmed kolhoosid varuda veel nüüd endale linaseemet.

A. PARNABAS,
Valguse kolhoosi aednik.

Köögivilja kasvatamine on igati tasuv

Aastatel 1954-1956 kasvatati meie kolhoosis köögivilja ca 5-6 hektaril, kuhu kuulusid peakapsas, kurk, porgand, sibul, tomat, peet. Keskmiseks sissetulekuks ha kohta kujunes neil aastail 15 000-20 000 rubla, mida võib pidada avamaa kultuuride juures küllaltki heaks näitajaks. 1957. aastast alates, kui otsustati üle minna uuele töö organiseerimise vormile, s.o. isemajandavatele kompleksbrigadidele, tegelevad aiandusega ja köögivilja kasvatamisega peamiselt II ja III brigadid. Teistes brigadides kasvatatakse köögivilja ainult realiseerimisplaani täitmiseks, ja siis peamiselt kapsast.

Iga tööloigu juures kerkib paratamatult üles selle tasuvuse küsimus. Kuna olen juba aastaid sellel alal töötanud, siis olen kogunud mõningaid andmeid selle töö tasuvuse kohta. Ja need andmed on mõneski osas päris üllatavad.

Viimaseil aastail on meil loobutud köögiviljade kasvatamisest ja jäädud peatuma kolme kultuuri, s.o. peakapsa, kurgi ja tomati juurde. Vähesel määral on kasvatatud liilkapsast, varajast kartulit jt. kultuure. Kui vaadata sissetulekuid kultuuride ühe hektari kohta aastate lõikes, saame järgmise pildi:

Kultuur	1955	1956	1957	1958	1959
Kapsas	18 720	16 892	19 535	17 783	24 570
Kurk	22 681	18 364	45 086	19 765	18 750
Tomat	32 179	20 057	19 867	28 633	46 430

Nagu tabelist nähtub on näitajad tõusude ja mõõnadega. See on tingitud mitmest asjaolust. Kurgisaagile mõjus kahjustavalt päikesevaene ja niiske suvi, nagu 1956. ja ka 1958. aastal. Samasugust mõju avaldas vihmane suvi ka tomatile. Saak on olnud küll alati hea, aga just turutoodang; on vähenenud, kuna vihmaste sügiste puhul levib viljadel tomati pruunmädanik.

Palju on vaieldud avamaatomati tasuvuse üle. Võin oma kogemuste põhjal tomatit pidada üheks leplikumaks ja tasuvamaks kultuuriks. Peamiseks eeltingimusteks tema kasvatamisel on varajased hästi arenenud istikud ning et massiline saagi koristamine toimuks enne, kui meil septembris tulevad tugevad õised udud, mis soodustavad pruunmädaniku arengut tomati viljadel. Kapsast oli kõige väiksem tulu 1956. a. Siis jäi aga varajase külma tõttu (püsiv külm algas 27. oktoobril) meil osa kapsast realiseerimata.

Peamise tootmiskulu köögiviljade kasvatamisel moodustab tasu normipäevadele, kuna vahelt-harimistööd on mehhaniseerimata. Aastate jooksul on meil normipäeva kulu kultuuride viisi olnud peakapsal 95-130 normipäeva, kurgil 80-125 ja tomatil 30-40 normipäeva ühe hektari kohta.

Normipäevade kulu oleneb esmajoones saakide suuruselt, see aga omakorda külvi-

korrast. Külvikorra õigest järjekorrast kinnipidamine võimaldab hoida põldu umbrohu-puhtamana ja tõstab saaki. Tingimata peab aga külvikorras iga kahe aasta tagant olema põldhein. Viimane parandab mulla struktuuri ja pidurdab umbrohtude levikut. "Võidu" kolhoosis on saagid varematal aastatel jätnud soovida, kuna agrofoon on juurvilja kasvatamise jaoks alla keskmise. Oleme andnud ca 15-20 tonni orgaanilist ja 150-200 kg mineraalväetist hektari kohta. Sellest on aga vähe, kuna eesrindlikes majandis on need arvud vastavalt 50-60 tonni ja 500-600 kg.

Senised saagid on saavutatud peamiselt lämmastikuga pealtväetamisel. Peale selle kasutasime ka virtsa. Võiks siinkohal veel võrdluseks tuua ühele normipäevale langevat sissetulekut kultuuride viisi. Aastate jooksul on see olnud peakapsal 50-100, kurgil 60-125 ja tomatil 95-140 rubla, Keskmise sissetulek on meil aastate jooksul olnud Iga kulutatud normipäeva kohta 35-45 rubla. Seda võib pidada rahuldavaks, kuna ka eesrindlikud kolhoosid nagu Keila rajooni "Tulevik" jt. pole avamaal saavutanud suuremaid näitajaid, kuigi need majandid on spetsialiseerunud köögiviljade kasvatamisele.

Tootmiskulude arvestamisel tuleb peale normipäevatasu arvestada veel kulutusi väetistele, seemnetele jne. Viimast kulutust oleme püüdnud maksimaalselt vähendada, kasvatades seemned peamiselt ise. Lisades juurde veel kulutused autotranspordile, majandi üldkulud, tulumaksu, inventari amortisatsiooni ning tingliku normipäevatasu (10 rubla raha ja 1 kg vilja normipäevale), ulatuvad tootmiskulud hektari kohta kapsal 2000-3000, kurgil 1500-2000 ja tomatil 500-700 rublani. Järele jääbki kasum või puhastulu, mis on küllaltki aukartust äratav. Siinjuures tuleb arvestada seda, et meie kolhoosis on saagid veel keskpärased. Saakide tõusuga suureneb tunduvalt ka kasum.

Nagu eeltoodust nähtub, õigustab köögivilja kasvatamine end igati, andes küllaltki suurt kasumit ja võimaldades seega suurendada normipäevatasu. Seepärast tuleks nii meil "Võidu" kolhoosis, kus töö on jäänud peamiselt üksikute aednike õlgadele, kui ka teistes rajooni majandis sellele tööloigule anda suurem eluõigus, kuna siin on võimalik kasutada õpilaste ja eakate kolhoosnikute töökäsi.

Samaaegselt tuleks tõsisemalt mõelda köögivilja säilitamisele talveperioodil nii värskena kui ka hapendatult, et meie töötajale oleks kogu talve jooksul, eriti kevadtalvel, võimalik osta igasugust köögivilja ja et ka meie sööklate ning ühiskondliku toitlustamise ettevõtete menüükaardid oleksid mitmekesisemad aedviljatoitude poolest. Senini kipub selles osas paljugi vajaka jääma.

A. PARNABAS,
"Võidu" kolhoosi aednik

Kaitskem loodust

Mets kohas tumedalt, tõelt...

Ma kuulasin himuga.

Ta kohin tiibu laotas

mu üte ju hällissa.

Ta tume kohin jäi rinda,

seal kohab nüüd alati –

ma nagu toa taga leinan,

ei rõõmsaks saa kunagi.

J. Liiv

Kui palju ilusaid laule on loonud luuletajad meie mändidest, kuuskedest ja kaskedest. Sügava armastusega räägitakse loodusest meie rahvalauludes. Austusega suhtusid meie esivanemad tammikutesse ja metsasaludesse, kus peeti kõik rahva peod, kiige- ja tantsuõhtud. Praegugi ehivad meie loodust endised mõisapargid, mis on rajatud meie esivanemate higi ja vaevaga. Meie kohus on nende tööd austada. Sageli võib aga näha, kuidas põlispuud ja kaunid metsatukad langevad kirve ohvriks ilma ei nende asemele istutataks uusi. Kolhoosides

puhastatakse praegu heina- ja karjamaid võsast. Mõtlematult võetakse aga sageli maha ka üksikud põlispuud ja metsatukad. Teedeäärsed suured puud langevad tihti kraavikaevamise või telefoniliini rajamise ohvriks. Siin peaksime juba tõsiselt mõtlema, kas see on hädavajalik. Kerge on hävitada raske aga luua, eriti kui see ei olene üksi inimesest, vaid ka loodusest endast.

Juba varases nooruses tuleks inimesi õpetada hindama looduse ilu. Kui inimene on ise istutanud puu, seda hooldanud ja tema arengut jälginud, viib see ta mõttele, et ka teiste tööd ja vaeva peab austama.

Sellised mõtted kerkivad ikka jälle kõikide nende ette, kellele on lähedane looduse ilu. Meie looduskaitse töötajate sooviks on, et käesolev aasta viiks neile mõtetele ka meie asutuste ja ettevõtete ning põllumajanduse alal töötajaid, ühiskondlikke organisatsioone ning rohkearvulist õpilasperel, süvendaks neis senisest suuremat armastust ja kohusetunnet nende küsimuste vastu, et aidata kaasa üldrahvalikule üritusele – meie looduse ilu ja selle väärtuste kaitsele.

A. PARNABAS,

Looduskaitse Valitsuse usaldusmees

Mis Velisel tehtud, mis plaanis

Kui heita pilk heakorra- ja mullustele ettevõtmistele Velise külanõukogus, peab kõigepealt märkima külanõukogu alalise heakorra- ja kodukultuurikomisjoni, Velise rahvamaja ja looduskaitse Velise seksiooni korraldatud konkurssi "Maakodu ümbrus kauniks". Eesmärk oli välja selgitada külanõukogu kaunimad ja paremini korras- tatud kodud ning aktiveerida maakodude korras- tamist edaspidi.

Paremusjärjestuse määramisel oli aluseks

✓ *elamute, kõrvalhoonete ja nende ümbruse korrasolek (lagunenud ehitised ja tarad peavad olema lammutatud).*

✓ *hoonete ümbruse olemasolev ja rajatav haljastus.*

✓ *osavõtjaid oli üle kolmekümne. Esikohtadele tulnuile anti aukirjad ja mälestusesemed.*

Kaunimateks maakodudeks tunnistati Adam Kirsipuu, Erni Pöldre ja Jaan Tammsalu, teise koha väärilisteks Jüri Maasingu ja Augustin Siimari ning kolmanda koha väärilisteks August ja Oskar Looringu ning Kaarel Siimari kodu. Mihkel Kamarik ja Ado Alev said looduskaitse Märijamaa osakonnalt veel eriauhinna: nad on oma kodude juures säilitanud kauni loodusliku omapära.

Konkursist osavõtjate kodud olid väga mitmepalgelised. Ja üldse võtab koduilo loomine üha rohkem hoogu. Näiteks on Velisel praegu palju hästi remonditud hooneid. Ent haljastamisel vajatakse suunavat kätt. Erialase nõuande järele igatsesid ka paljud konkursist osavõtjad. (Meil on asjahuvilistele Velise rahvamajas välja pandud fotovitriinid konkursist osavõtjate kodudest.)

Kaunis ja korras- tatud on Velise rahvamaja ümbrus. Ainult kiiremini tahaks näha viimase juurde rajatava pargi rohelist. Planeerimise ja mullatöödega jõuti möödunud suvel lõpule. Sügisel istutati Luua puukoolist toodud esimesed 60 tamme.

Suurt tööd teeb igat aastal Valgu 8-klassiline kool, kes on suutnud korras hoida koolimaja ümbruse ja koolile kuuluva küllaltki suure pargi.

Paaril viimasel aastal on heakorra alal palju tehtud ka Valgu sovhoosis. Keskuse osakonna uute majade elanikud on oma elamute ümbruse eeskujulikult korras- tanud. Eestvedajad olid M. Koppel ja E. Volmer. Rahule võib jääda kontori ümbrusega. Mitme lauda juures on mustkate, möödunud suvel sai selle ka Veski osakonna karjalauda ümbrus. Veeti kruusa ja remonditi sissesõiduteid, ehitati põllutööriistade hoiu- platse (Veski osakonnas) jne. Tööd aga on veel küll ja küll, sest majand on suur ja objekte palju.

See olekski põgus pilk tehtule.

Mis saab edasi?

Valgu sovhoosil on uueks viisaastakuks heakorraplaanid valmis. Ülesanded on küll suured, kuid siiski reaalsed. On mõeldud üldisele haljastusele (puude ja põõsaste istutamine osakondade keskustesse, lautade juurde). Töötingimuste parandamiseks on viie aasta plaanis mitme farmi ümbruse asfal- teerimine, isegi spordiväljakute ja suplus- paikade ehitamine.

Velise rahvamaja aktiiv jätkab pargi rajamist. Kevadel külvatakse muru ja pannakse mulda mitusada puu- ja põõsa- istikut. Tähistamist ootab 1905. aasta revolutsi- onilistest sündmustest osavõtjate maha- laskmise paik.

Ka heakorrakonkurss peab jätkuma, sest ei saa jätta märkamata ja märkimata, kes teevad oma kauneid maakodusid veel kaunimaks. Ehk on õige astuda ka üle oma ukse- läve. Poleks paha talvel veidi üht- teist mõelda ja läbi arutada, suvel aga ühiselt käia Tallinna botaanikaaias ja võib- olla mujalgi.

Need on esimesed ülesanded.

Loodame, et uuel aastal tulevad meiega kaasa kõik need, kes seni kõrvale jäänud või olnud ükskõiksed pealtvaatajad. Sest igav on elu ilma iluta.

A. PARNABAS

Velise külanõukogu alalise heakorra- ja kodukultuurikomisjoni esimees

Georg Lurich ja tema kaamelid

Teatavasti põlvneb Eesti suurmaadleja ja -tõstja, maailmakuulus spordimees Georg Lurich Veliselt.

1712. ja 1726. aastal Velisel toimunud revisjoni ja Vigala kirikuraamatu andmetel elasid Lurichi esivanemad Velisel Köhi. (ka Köhhi) talus. Lurichi vanavanemad Jüri ja Lisa said endale priinime Luri 1836. aastal. Samal aastal asusid nad elama Keskkülasse Kiira (praegu Alt-Küüra) talu, kus sündis ka tulevase legendaarse jõumehe isa Jüri Luri (19. augustil 1841). Pärast vanemate surma jäi Kiira talu peremeheks esimene poeg Hans. Nooremad pojad Jüri (jõumehe isa) ja Anton asusid elama Väike-Maarjasse. Ja siin Virumaal Väike-Maarja kihelkonnas Vao vallas Käärma külas sündiski tulevane maailmakuulsus Georg Robert (10. aprillil 1876). Et Lurist sai Lurich, tingis asjaolu, et tolleaegsel Tsaari-Venemaal kehtis seadus, mille järgi talupojad, kes ei olnud saksa koguduse liikmed, ei saanud oma lapsi linna kooli panna. Võib arvata, et ka Lurichi vanemad astusid selle sammu oma lastele hariduse andmise pärast. Saksa koguduse liikmena muutsid nad nime Luri Lurichiks.

Luride suguvõsa on olnud väga suur ja enamik suguvõsa liikmeid põlvnes eelpool mainitud Köhi (Köhhi) talust. Seepärast olid ka Georgil sidemed Velisega, eriti pärast 1892. aastat, kui ta onupoeg Hans Luri Velisele elama asus. Hans pidas Velisel Terema poodi ja ostis hiljem Velise aleviku külje all Kalase talu.

Kaasaegsed mäletavad, et Georg olevat juba 17-aastase noorukina Velisel kohalike noormeestega maadelnud ja ükski polevat

temast jagu saanud, olgugi et ta olnud pealtnäha kõhnakene. Kõik imestanud, kust ta selle jõu küll võttis. Ka hiljem, kui Lurich oli maailmakuulus, on ta viibinud Velisel oma onu juures Kalasel. Siin Kalase talu küünis korraldas ta demonstratsioonesisinemi. Lurichi vägitegudest räägitakse Velisel veel praegugi.

1908. a. esines Lurich Tbilisis (teistel andmetel Bakuus), kus ta jõudis kinni hoida kaht tugevat hobust, kes ei suutnud ta rinnal koos hoitud käsi lahti vedada. Selle eest sai ta kalliskividega kaunistatud kuldse vöö. Jõumehest sai kuulda ka Buhhaara emiir. Ta kutsus Lurichi oma kaamelitega jõudu proovima. Kutse võeti vastu. Kuid ka kaks emiiri kõige tugevamat kaamelit ei suutnud Lurichi käsi lahti vedada. Imestunud emiir kinkis kaamelid Lurichile mälestuseks.

Lurich kinkis kaamelid sugulasele Hans Lurile ja 1909. aastal jõudsidki need Tallinna, kust nad Velisele toodi. Kalase peremees Hans ja tolleaegne vallakasakas Feodor Mann, kes oli ümbruskonnas tuntud suure vembu- ja naljamehena nagu Hans Lurigi, käisid siis mööda ümbruskonna laatasid kaameleid rahvale näitamas. Hans Luri oli kõva pillimees ja oli siis ka kaameli seljas lõõtspilli mänginud.

Kuna meie talved on küllaltki karmid ja kaamelite hooldamine jättis soovida, ei pidanud loomad kaua vastu ning surid paari aasta pärast. Täpset aastat pole teada. Samuti pole teada kohta, kuhu kaamelid maeti. Mitmed asjahuvilised on püüdnud hiljem seda kohta leida, aga tagajärjeta. Nii võivadki tulevased põlvned üllatuda, kui nad kunagi leiavad kaameliluu. Georg Lurichi kaamelid on olnud esimesed ja viimased Velise-mail.

A. PARNABAS

Velise looduse ja ajalooliste paikade õpperada

Matkajate hulgas on populaarseks saanud õpperajad. Nende abil on võimalik iseseisvalt tundma õppida paikkonna loodust ja ajalugu.

Läbides siin kirjeldatud õpperaja, saame ülevaate endise Läänemaa suurima, Velise valla loodusest, minevikust, eriti 1905. a. sündmuste paikadest. Rada võib vastavalt ajale ja võimetele läbida kahel marsruudil. Pikem kulgeb Veliselt üle Valgu ja Nurtu Jämeda kaudu tagasi Velisele, lühem Veliselt üle Kilgi ja Päärdu Seljamäele. Pikem rada on 20, lühem 10 km. On võimalik kasutada jalgratast, kuna suurem osa vaatamisväärsustest asub maanteede lähedal.

1. Velise alevik - endine valla keskus. Sajandivahetusel olid siin vallamaja, kihelkonnakool, 2 kauplust, kirik, pagar, rätsep, kingsepp. Velisel on tänapäeval kultuurimaja, kauplus, sidejaoskond, velskripunkt, apteek. Külanõukoguhuone asub veidi kaugemal. Külanõukogu territooriumil on Valgu sovhoos ja Velise metskond. Erilist tähelepanu väärivad 1905. aasta sündmuste paigad. 1905. aasta sügisel kuulutati välja "Velise vabariik". 19. detsembril oli siin Velise ja Vigala meeste ning "mustersaja" vahel verine lahing. Siin tegutsesid kindral Bezobrazovi ja kapten Firseni jälitus- ja karistussalgad.

2. Edasi liigutakse Valgu poole. Sulu teeristis asub endine Tahka kõrts, mis lõpetas tegevuse 1910.

3. 2 km edasi Aasa talu kohal üle jõe asus Valgu mõisa tellisetehas – Lossi kivitõnk. 19. sajandi lõpul valmistati siin ka dreneažitorusid. Samal kohal jões on 4 m sügav Neitsihaud. Legendi järgi olevat kunagi 4 neitsit tõllaga siia sisse sõitnud ja uppunud.

4. Ees vasakul maantee serval asub Mäe talu. Siin sündis 5. juulil 1894 NSV Liidu rahvakunstnik Ants Lauter. Ka tema vennad Mihkel ja Gustav olid nimekad ühiskonna- ja kultuuritegelased.

5. Veidi edasi, maanteest vasakul asub piirkonna kõrgeim, 35-meetrine Vanakupjamägi. Selle jalamil asub Tõnsu talu, kus 1913 alustas tööd Velise esimene meierei.

6. 2 km edasi on Valgu 8-klassilise kooli park, mis on looduskaitse all. Mõisahooned põletasid Velise mehed esimesena Läänemaal 14. detsembril 1905. Mõis ehitati uuesti üles. Pargi lähistel on Valgu sovhoosi kesk-asula.

7. 1 km Rapla poole endise Valgu koolimaja kohal jõe vastaskaldal paljandub piirkonna aluspõhi – Jaani lade – Koolitoa pank.

8. Pangast 400 m lõuna suunas on piirkonna suurim rändrahn – Liivasoo hallkivi (ümberrõõt 16, kõrgus 2,3 m). Kivi oli Jõeäärse talu lauda seinaks. Kivi pealispinnal (15 m²) kuivatati vilja. Kivi kohta on mitmeid legende.

9. Hallkivist 300 m edasi väljaku ja metsa piiril asub kaks sadulakivi.

10. Maantee ääres 2 km Nurtu poole asub paremal teeserval looduskaitse all olev tamm (ü. 3,8; k. 20 m).

11. Vana-Nurtu park. Huvi pakuvad viljuvad hallpähklipuud, mõned okaspuude liigid ja eriti Velise metskonna hoone juures kasvav looduskaitsealune tamm (ü. 4; k. 20 m).

12. Maanteest 200 m vasakul metsa serval on looduskaitsealune ohvritamm (ü. 4,65; k. 18 m).

13. Palu teeristist Nurtu poole jääb paremale omalaadne nn. Valgeraba. Varem kasvas siin väga rikkalikult jõhvikaid ja pohli. Nimi on tulnud massilisest villpea esinemisest.

14. Päärni nukk – juba kaugest minevikust tuntud paik, kus jaaniõhtul pidu peeti.

15. Peopaigast 200 m ida suunas üle oja on Vigala mõisa söemiilmise (põletamise) paigad.

16. Kilomeeter-poolteist kulgeb maantee mööda kaunist Nurtu jõe kallast. Sovhoosi metskonna taimeaia kohal teeveerel on Orjakivi.

17. Edasi tuleb Paka talu ja samas madalal jõeasjal asub Paka rahaauk, mille kohta on mitmeid legende.

18. Rahaaugust veidi edasi asub Kabelimägi. Siin olnud kabel, mis Põhjasõja ajal lõhutud. Rahvasuu pajatab, et kabeli kell olevat jõehauda heidetud. Siinsamas on olnud surnuaed.

19. Nurtu kaupluse ees kasvab looduskaitsealune pärn (ü. 3,12, k. 20 m). Pärna väga huvitav võra sai kannatada 1967. a. tormis. Puu on tuntud ohvri- või ka hiiepärna nime all.

20. Tulles Valgeraba teed kaudu Kalda talu juurde, jõutakse varsti paika, kus 300 m maanteest paremal asus Nõlva (Nelva) klasikoda (asutatud 1788). Peamiselt toodeti peegliklaasi. Ettevõtte töötas 38 aastat ja likvideeriti 1826.

21. Jämeda. Enne jõe ületamist 500 m loode suunas Suti talu kohal asus Vigala mõisa Nõlva (Nelva) karjamõis. Eraldati Kivi-Vigala mõisast 1820. a. paiku. X hingeloenduse ajal (1858) oli mõisas 150 hinge (73 meest ja 77 naist). Enne Velise – Päärdu maanteed paremal Nurtu jõe

kõrgel kaldal on Velise kalmistu, kus asub Suures Isamaasõjas langenute ühishaud.

22. Alustades lühema raja läbimist Veliselt Päärdu suunas, jõuame 1 km kaugusel asuva Velise külanõukogu juurde. Sellesse hoonesse kolis Velise vallakool 1842 Velise mõisast, kus kool 1839 tööd alustas. Siit algas (1874. a.) maalikunstnik Ants Laikmaa koolitee.

23. Päärdu pool Oidrami talu kohal 400 m põhja suunas jõe kaldal tuleb teist korda pinnale Jaani lade, moodustades siin oma-laadse Ontika.

24. Kilomeeter edasi on kunagise Velise ordulinnuse õu – Velise park. Mõisa viimane peahoone põletati 15. dets. 1905. Hoone varemed on ajapikku laiali veetud. 1858. a. oli Velise mõisas 858 hinge (406 meest ja 452 naist). Päärdu mõisas oli 578, Valgus 761, Nurtus 461 hinge. Kokku oli piirkonna mõisates 2008 hinge.

25. 0,5 km edasi näitab teeviit paremale Kilgi laagriplatsile, mis asub Päärdu jõe kaunil kaldal. Üle jõe KEK-i puhkebaasi mail asusid Kilgi karjamõisa hooned. Siit ka laagriplatsi nimi. Tegelikult asub laager mõisaaegse Alama suvepargi piirkonnas. Pargis peeti 19. saj. lõpul ka põllumajandusnäitusi. Park oli väga kaunis. Aegade jooksul on ta metsistunud ja palju puid (lehiseid) maha võetud.

Jõe kaldal on parun Rosenthali matusepaiga kabeli (ehitatud 1824) varemed. Üle jõe metsaserval on Velise mõisa viimase omaniku parun Maydelli suguvõsa matmispaik ja kabel mis ehitati eelmise sajandi algul.

26. Edasi on Villassepa, (ka Linnuste talu). Siin talu kohal paremal 100 m metsaserval asub rahvamälestuste järgi Rootsi sõjaülikute matmispaik.

27. 500 m edasi, teest vasaku on Pipra talu, kus 13. okt. 1871 sündis tuntud revolutsionäär Mihkel Aitsam. Sünnimaja põletati 1906. a. jaanuaris. Paika tähistab mälestusmärk.

28. Tallinna-Pärnu maantee lähedal asub Päärdu park. Mõisahoone, kus viimase ajani asus Päärdu kool, on ümbruskonnas ainuke, mis 1905 terveks jäi kuna mõisaomanik oli eestlane. Praegu asub siin Rapla Spordikooli õppebaas. Park kannatas tugevasti 1967. a. tormis.

29. Uuel maanteel 1,5 km Pärnu poole maanteest 400 m vasakul Selja talu kohal algab lehtpuumetsaga (palju tammi) kaetud Seljamägi. Siin loksusid 6000 a. e.m.a. Antsülusjärve lained. Seisame selle järve rannavallil, mille kõrgus on 23,5 m.

Oleme jõudnud matkaraja lõppu.

A. PARNABAS

Kui Valgu meeste kannatus katkes

*Öösel peksin mõisa rehed,
päeval kündsin mõõdumaad...
(Rahvasuust)*

Nii oli see olnud ka Valgu mõisas pikki aastaid. Ei ükski väljaantud seadus polnud talurahva elu parandanud, kuna mõisnikud hiilisid neist kõrvale. Ka Eestimaa talurahvaseadus, mis pärast suuremaid rahutusi ja ülestõuse Eestimaa kubermangu jaoks kinnitati, ei toonud teotegemisse olulist muutust peale liikumisvabaduse.

Igas mõisas ei võtnud talurahva vastuhakud sellist ulatust nagu Mahtras ja Pühajärvel. Siiski oli rahutusi kõikjal. Ka Valgu mõisa teolistel katkes lõpuks kannatus. 1861. aasta sügis. Aasta algul (19. veebruaril) tsaar Aleksander II poolt väljaantud talurahva manifest, mis keelas öösise töötegemise, jäi mõisnike poolt tähele panemata, öine rehepeks käis edasi. Valgus Rootsi saunas elas tol ajal erksa vaimuga teomees, keda kutsuti Tots Jaaniks. Jaan oskas isegi lugeda. Tema eestvedamisel organiseeritigi vastuhakk.

Ühel hommikul töö jagamise ajal valitseja maja juures (praegune kauplus) tegi Jaan valitsejale teatavaks, et teomehed on otsustanud öösel mitte enam reht peksta. Valitseja oli väga üllatunud. Ei osanud ta sellist vastuhaku oodata. Talumehed olid valmis ka füüsiliseks vastuhakuks, aga nii kaugele asi ei läinud. Valitseja püüdis teomehi igati hirmutada, aga asjata.

Valgu mõisa omanikuks oli sel ajal parun Otto Uexküll, kes momendil oli Saksamaal. Valitseja lubas otsemaid paruni koju kutsuda asja lahendamaks. Parun siiski koju ei tulnud, vaid saatis kirja, milles käskis teomehi õlle ja viinaga rehepeksule meelitada. Kõik see võttis siiski 3 nädalat aega ja seni töö seisis. Ei ole teada, kas siis päeva pealt öine rehepeks lõppes, aga õlu ja viin kuulusid siitpeale selle töö juurde.

Olukorra lõpplahenduseks oli, et 1864. aastal ehitati Valgu mõisa masinarehi (praegune sovhoosi ladu). Toodi võimas peksumasin koos aurukatlagaga ja öisel rehepeksul oligi lõpp.

Rahvamälestuste varal kirja pannud

A. PARNABAS

Rehepapp lasti pensionile

1890. a. paiku ilmusid Velise valla taludesse esimesed hobujõul töötavad rehepeksumasinad. Kuna vabrikumasinad olid kallid, valmistasid paljud meistri-mehed neid kodus.

Hobumasinatega muutus rehepeks küll kergemaks, aga palju tööd nõudis vilja tuulamine. Tuult tuli sageli päevade viisi oodata. Isaisade kombel pidi taliviljarehed endiselt käsitsi peksma, kuna hobumasinatega oli see töö pika kõrre, tõttu väga vaevaline ja sageli võimatugi. Suuremate auru jõul töötavate peksumasinade soetamine käis aga talumeestele üle jõu, kuna taludel lasusid suured rendimaksud ja ostuvõlad

Ajalehtedes ilmus sel ajal pidevalt kuulutus: *Ruston, Proctor ja Ko Inglismaal asutatud 1840. a., isesõitjad, veetavad auru ja peksugarnituurid. Esindus H. Sinisoff, Tallinn, Jaani uul. 10.*

Viis Veski küla taluperemeest – Jaan Harnak, Mihkel Lauter, vennad Georg ja Priidik Riised ja Jüri Valler – otsustasid 1913. a. sügisel "Sinisoffi esindusest" peksumasina ära osta. 5. sept. 1913 sõlmiti otsuleping. Muidugi pandi võla tagatiseks oma talud, kuna garnituur maksis 3300 kuldrubla ja sellises summas sularaha ei olnud. Peagi oli peksumasin ja aurukatel Keava raudteejaamas, kust need toodi esialgu Tõnsu talu. Siin oli ka esimene viljamasindamine. Üks juuresolija meenutab seda

päeva nii: "Katel ajas auru välja, susises ja vilistas läbilõikavalt. Ka masin oma uue värvi-rüüga oli uhke ja võimas."

Et peksutöö tollel võimsal masinal normaalselt kulgeks, oli vaja 14-18 inimest. Seda siis, kui vili oli küünidesse või viirga veetud. Kui aga vilja veeti otse põllult, mida sageli juhtus, oli vaja veel 2-3 hobusemeest. Masin peksis päeva jooksul 60-70 koormat suvivilja või 70-80 koormat talivilja. Väljapekstud terad olid puhtad, sorteeritud.

Esialgu peksiti vilja juhuslikke talusid pidi ringi käies. Sügisel poriga nähti palju vaeva. Nii aurukatelt kui ka peksumasinat veeti nelja hobusega. Sageli purunesid trengid, kolgid ja muud rakmed. Oli küllalt juhtumeid, kus masin ja katel veeretati mööda planke talust tallu. Hiljem moodustasid Veski küla talupidajad – 12 talu – kes enamasti asusid Valgu-Päärdu maantee ääres, masinaühistu, kelle omanduseks masin jäi. Oma peksutöö võimsuselt ning kvaliteedilt suutis ta edukalt võistelda ka hilisemate peksumasinatega.

Aurukatlaid oli Velise vallas juba varem, 1907.-1908. aastast, nagu M. Saalistel Nurtus, A. Arnoveril Jämedal ja J. Tammel Velisel. Nende kateldegaga töötasid aga sae- või jahuveskid.

Veski küla talumeeste ostetud garnituuri tuleb seega pidada esimeseks auru jõul töötavaks peksumasinaks Velise vallas, Siitpeale hakkas seni raske rehepeksutöö muutuma kergemaks.

A. PARNABAS

VELISE

Ajalookilde ja mälestusi

Velise nimi sai üldtuntuks ja kirjutati ajaloo-lehekülgedele 1905. a. sündmuste keerites. Velise oli Läänemaal paigaks, kus süüdati esimesed mõisad (Valgu 14. dets., Velise 15. dets. 1905. a.). Velise ja Vigala mehed võtsid Velise koolimajas (praegune kultuurimaja) 19. detsembri varahommikul vastu "mustasajalaste" verise rünnaku. Kindral Bezobrazovi karistussalk õiendas kõige julmelt revolutsioonist osavõtjatega arveid. Mitmed lasti maha. Mitmekümnele jagati sadu vitsahoope, paljud majad põletati.

Neil aegadel oli Velise juba nelja vallakogukonna – Velise-Valgu-Nurtu-Päärdu – keskus. Vald oli tol ajal oma ligi 4000 elanikuga suuremaid Läänemaal. Vallamaja, mis asus väikeses Velise alevikus, ehitati 1892. a. Hoone on praeguseks lammutatud.

Kohanimi Velise pärineb kunagisest vasalllinnusest ja selle varemeile rajatud mõisa saksakeelsest nimest Felks, Felix, Felchs. Arvatakse, et see on tuletatud ladinakeelsest sõnast felix – õnnelik.

Millal inimasustus Velise maile tekkis, pole täpselt teada. Kiviaja leiud Nurtust Kohtru külast ja Päärdu Vene külast lubavad oletada, et juba aastatuhandeid enne meie ajaarvamist siin ojade ja jõgede ääres elati. Saksa kroonkud kirjutavad, et 13. saj. keskpaiku oli see suurte metsade ja soode ala asustamata. On aga säilinud mõned kultusekivid. Võib oletada, et siin muistse vabadusvõitluse eel siiski elati.

* * *

Nappide ajalooandmete tõttu pole teada ristirüütlike Velise maile tuleku aeg. Esimesed ürikulised teated Velise kohta on aastast 1390, mil mõis kuulus Claus Üxküllile.

Velise alad kuulusid Saare-Lääne piiskopile ja on teada, et juba 1228. a. andis piiskop Gottfrted vasallidele maad, mis sajandi lõpul hoogustas mõisate rajamist. 1241. a. mainitakse vasallina Johannes Üxkülli, kellele piiskop läänistas maid, mis laienesid suurteks valdusteks. XVI sajandi keskpaiku oli Üxküllide suguvõsa käes 13 mõisat, talle kuulusid ka kõik tuntud vasalllinnused, nagu Vigala, Velise, Kasti jt.

Üxküllide suguvõsa uurija G. v. Hanseni arvates asusid Üxküllid Vigalasse 1229. a. Suguvõsa hilisema uurija prof. Taube seisukohtade järgi olevat Velise linnus ehitatud varem kui Vigala ja Velise valdaja poeg olevat läinud Vigalasse ning ehitanud sinna linnuse. Need on oletused. Võib arvata, et läänistuse alguses võis Velisel olla ainult hädapärastest hoonetest koosnev mõis. Kindluste või linnuste rajamisele sundisid feodaale vaenlaste rüüsteretked. 1263 ja 1270 tungisid leedulased Läänemaale. Sagenesid sisetülid ordu ja piiskopi vahel, mis eriti ägenesid 1298. a. Kogu aeg oli karta ka talupoegade ülestõusu.

Kõige selle tõttu hakkasid feodaalid oma elukohti kindlustama ja nii tekkis ka Velisel Üxküllidel üks kindlam eluase. 16. saj. koostatud linnuste nimestikus on Velise juba olemas.

Velise alad olnud suurte sõdade tallermaaks. Vene-Liivi sõja ajal 1560. a. sügisel põletati maha Velise, Kasti ja Sõtküla. Ka paljud hilisemad sõjaretked käisid üle Velise, kuna Üxküllidel oli oma valduste vahel juba välja ehitatud praegune Päärdu-Velise-Valgu-Kasti-Märjamaa tee. Kas Velise linnus pärast 1560. aastat veel üles ehitati, pole teada. Viimast korda mainitakse seda 1562.a., hilisemates dokumentides on mainitud ainult Velise mõisat. Hanseni teadete järgi on mõisa härrastemaja ehitamise ajal kaevamistel leitud, et Velise on kaks korda purustanud olnud, kuna maapinnas leiti kaks mullaga kaetud kiviprügi ja süte kihti. Samuti on alumisest kihist leitud kiivrite ning raudrüü fragmente.

Tänapäeval leiame endise linnuse asupaiga Velise pargis, Aravere (ka Kilgi) oja kaldal, Päärdu-Valgu maanteest 60 m lõunas. Kuna linnuse varemeile ehitati hiljem mõisa härrastemaja (põletati 1905), on linnusest säilinud väga vähe. Raske on oletada ka linnuse kuju. Linnus asus hästi valitud kohal 5 m kõrgusel oja kaldal. Aravere oja suubub mõnesaja meetri kaugusel linnusest Päärdu jõkke. Oja paisutamiseks võidi linnus kolmest küljest piirata vesikaitsega. (Oja oli osaliselt paisutatud ka mõisa ajal, kuni maantee tammini). Kõik kaitsekraavid on hilisemas härrastemaja ehitamise ja pargi planeerimise käigus tasandatud peale linnuse põhjapoolses osas säilinud oru, kus kulgeb Päärdu-Velise maantee.

Linnust uuris 1938. a. kunstiajaloolane A. Tuulse. Läinud suvel tegi linnuse maa-ala mõõdistamist ning uurimist arheoloog-geodeet U. Herman.

A. PARNABAS

JAAN LIMBERGI AUSTAMISE ÕHTU

Üleeile õhtul oli Velise kultuurimaja väike saal rahvast tulvil. Peale Velise inimeste tuldi bussidega Valgust, Märjamaalt, Haimrest, Teenuselt, Tallinnast austust avaldama nii kõrgesse ikka, üle 90 aasta läve astunud Eesti NSV teenelisele metsakasvatajale ja looduse-sõbrale Jaan Limbergile.

Tervitusmontaaži esitasid Haimre kooli pioneerid. Jaan Limberg on selle kooli aupioneer ja õpilased sagedased külalised tema kodus.

Õhtul astusid tervitussõnadega üles Valgu sovhoosi metsaülem Lembit Tihkan, teeneline õpetaja ja looduskaitse-entusiast Harri Jõgisalu ja paljud teised. Looduskaitseeltsi aukirja Jaan Limbergile oli tulnud üle andma seltsi aseesimees Jaan Eilart. Sünnipäevalaps sai temalt veel autogrammiga koguteose "Eesti metsad". Lilled. Kingitused.

Õhtu toredaim hetk oli, kui Jaan Limberg ise tõusis, lausus tänusõnad õnnitlejatele ja esitas sama katkendi "Mikumärdist", mille ta oli ette kandnud oma lavategevuse 20 aasta juubeli tähistamisel.

A. PARNABAS

Valgus asutati koolimetskond

Metsade tähtsus on ülisuur. Seepärast on hakatud neid kaitsma. Metsakaitse pole päevakorral mitte ükski nendes riikides, kus metsa vähe, vaid ka paljudes suurte metsaladega riikides. Soome koolides on metsa-õpetus kohustuslik, kevaditi ja sügiseti teevad õpilased mitmesuguseid metsakorrastustöid.

Ka meil korraldatakse Soome eeskujul metsapäevi juba 1928. aastast. Igal kevadel külvavad ja istutavad õpilased tuhandeid hektareid metsa. See on tänuväärne töö, kuid seda võetakse üldiselt siiski ainult kohustusena. Et töö pakuks rõõmu, on õpilastes vaja kasvatada armastust ja lugupidamist looduse vastu. Tänaastest noortest oleneb, kuidas ja milliseks kujuneb meie elukeskkond. Nende kätes on meie metsade, loodusmaastike ja veekogude saatus. Iga-aastane metsakülv ja istutamine ei tohiks jääda mingiks pealesunnitult kohustuseliseks. Et lapsed ka edaspidi oma külve ja istandikke ise hooldaksid, tunneksid vastutust, jälgiks taimede arengut, õpiks loodust jälgima, on paljudes vabariigi koolides moodustatud koolimetskonnad.

Koolimeeskonna eesmärgiks on õpilastele looduskaitse- ja metsandusteadmisi ning praktilisi oskusi anda, loodustunnetust kujundada, ametliku asjaajamise algteadmisi õpetada, üldkasulikke tegevust arendada, kooli- ja koduümbruse looduses vaba aega sisustada.

Üks edukamalt töötavaid koolimetskondi on Võru rajoonis kaunil Paganamaal asuval Krabi 8-klassilisel Koolil. Metskond hoiab korras tervelt 300 hektari suurust ala. Kasvatatakse istikuid, hooldatakse ulukeid, korraldatakse näitusi, antakse välja seinalehti ja tehakse palju muud. Kes on käinud Paganamaaga tutvumas, teab, et õpperajal annavad seletusi Krabi koolimetskonna tublid noored.

Eeltingimuseks koolimetskonna moodustamisel on sobivate puistute lähedus, õpilaste huvi looduse vastu, koostöö juhendajale, see on õpetajate ja metsandustöötajate vahel. Nädalapäevad tagasi moodustati koolimetskond Valgu 8-klassilises Koolis Valgu sovhoosi metskonna baasil. Noored metsamehed võtsid endale hooldada 160 hektarit puistuid. Esialgu on meeskonda värvatud 27 noort loodusesõpra ja noorteseksiooni 20 õpilast-praktikanti. Juhendavad Valgu sovhoosi metsaülem L. Tihkan ja Valgu 8-klassilise Kooli õpetaja L. Kartohvel.

Verivärskete koolimetskonnale jõudu ja jaksu!

A. PARNABAS

Ilma tembud 400 aastat tagasi

Üheks väärtuslikumaks faktide allikaks Eesti mineviku uurimise seisukohalt on eesti päritoluga Tallinna kodaniku Balthasar Russowi "Liivimaa kroonika", mille I trükk ilmus, Saksamaal 1578. aastal. Peamine rõhk kroonikas on asetatud Liivi sõjale, mida Russow käsitleb väga põhjalikult ja detailselt. Kroonika lehekülgedele on aga poetatud ülestähendusi loodusestki.

VALI TALV – 1573

Aastal 1573 oli vali talv Liivimaal, nõnda, et neljapäeval enne nelipühi veel inimesi üle jää Rootsist Tallinna on tulnud ja nelipühapäivil Tallinna reid veel niikaugelt kinni oli, et vallidelt ja tornidelt mitte ei võinud üle ära näha.

SÜGAV LUMI – 1576

Aastal 1576 enne mardipäeva tuli äraarvamata sügav lumi maha Tallinna linnas ja mõni penikoorem teed ümberkaudu nõnda, et palju inimesi, kes maa poolt Tallinna tahtsid tulla, tee peal sügava lume sees otsa said. Niisama ka palju vaeseid talupojanaisi, kes oma pisikesi lapsi tahtsid ristimisele tuua, said oma lastega lumes ja külmas otsa. Ja paljud jätsid, kui häda märkasid oma reed kõige täiega tee äärde, kus need mõne päeva seisid. Ja keegi ei võinud mõni päev otsa kuhugi minna ega reisida ja üks naaber ei pääsenud teise juurde ja kodanikud, kes maale olid reisinud, ei saanud mõnel päeval koju tulla ja paljud pidid oma härgadega ja koormatega teele jääma.

TORMI TUULTEST – 1576

Aastal 1576, kogu sügise kuni uue aastani olid nii hirmsad tormitormituuled ja mere kohisemised, nagu seda ükski inimene enne ei ole kuulnud ega mäletanud. Sest Tallinas ükski ei mäleta ükski inimene, et kirikutornid või sadama pulvärgid oleks ümber puhutud või ära uhitud nagu sel aastal sündis. Ja ühelgi aastal ei ole nii palju laevu ja kuutrisid täie lastiga Tallinna all randa aetud, kui sel nimetatud ajal.

SUUR VIHMA – 1579

Selsamal suvel valitses arvamata ja kuulmata vihmane ilm niisugusel määral, et viie nädala peale mitte kolme päeva kuiva ei olnud ja raske vihma pärast, mis ööd ja päevad sadas, hakkasid nii hästi sõjamehed kui ka kõik teised üsna kohe meelt heitma.

KURI ILM – 1580

Aastal 1580, 25. juulil tõusis Liivimaal ja iseäranis Järvamaal jälle kuri ilm, müristamise, välgu ja rahega, nagu tahaksid maa ja taevas hukka minna. Tuli nii suurt paksu rahet, mis mitte ainult vilja Paide ümber mõne penikoorma maa peal maha ja puruks ei peksnud, nagu ei oleks sinna midagi olnud külvatud – kust siis ka midagi ei saadud – vaid lõi ka metsas ja väljadel loomi ja lindusid maha ...

TORM – 1582

18. detsembril oli kole ja hirmus torm, nõnda et palju laevu Tallinna sadamas tükkideks löödi ja põhja läksid, mislābi ligi viiskümmend Rootsi mõisameest, rüütlipärased mehed, aadlist ja mitteaadlist, kes vastu talve Rootsi tahtsid sõita, otsa said ja ära uppusid.

Väljavõtted teinud
A. PARNABAS

Mõtteid Kilgi loodust vaadates

Igal suvel tullakse Kilgile. Tulevad noored suvepäevalised, õppe- ja puhkelaagritest osavõtjad. Tullakse Läänest ja Saarest, Harjust ja Järvast, Ugandist ja Sakalamaalt - kõikjal üle Eesti, et vahetada töökogemusi, proovida jõudu spordis ja mälumängus, õhtul lõkke ääres kõlab laul ning pillimäng. Kilgile tullakse sellepärast, et siin on kaunis loodus. On metsad.

Liikusin siin maastikul ringi mõni päev tagasi. Kõik oli vaikne, loodust ehtisid esimesed sügisvärvid. Vaatasin ringi, südames hakkas tekkima kartus, et kauaks seda ilu siin enam ei ole. Seda nagu pole märgatud hoida.

Kõikjal on võimust võtnud meie maastiku vaenlane hall lepp. Seesama, mis on matnud Pühajärve ja selle ümbruse kaunid vaated, on oma embusse haaranud Neeruti mäed ning järved, ja nüüd on võsapadrikuks muutnud ka Kilgi kaunid jõe- ja oja-aasad. Kui me tahame, et Kilgi loodus oleks endiselt ilus, tuleb leppa hävitama asuda. Kaunist pargist, mille jõepoolses otsas asub laagriplats (park ulatus piki Allikaoja mõlemapoolseid kaldaid maanteeni välja), pole palju säilinud. On vaid mõned pärnade ja lehiste grupid. Loodus on aga juurde pannud kaske ja kuuske ning seega oleks võimalus praegusest puistust oskusliku raiega kujundada kaunis pargimets,

kuna pinnareljeef on siin väga huvitav. Võsast tuleks puhastada ka jõeaas ja leida võimalus seda igal suvel niita. Ojale oleks vaja rajada korralik ülekäik, et pääseda laagriplatsile. Siinjuures saaks veidi ka ojas vett paisutada.

EPT Märjamaa osakonna puhkebaasi hoone juures seisavad kabeli varemed. Võib arvata, et need plaanitsetakse lammutada. See poleks õige. Paikkond on vaene arhitektuurilistest elementidest. Kabel (ehitatud 1820. aastal) on barokse vormilahendusega ja võiks siin siiski olla. Häda on selles, et uus hoone on ehitatud kabelile liiga lähedale. Parata pole enam midagi. Võidakse vaielda, et milleks sellist anastajate matusepaika säilitada – kabeli laskis ehitada mõisa omanik Johann Adolph Rosenthal, kes võimutses Velisel 1774-1840. Tuleb aga arvestada seda, et see on killuke siitkandi ajaloost ja hoone ehitasid meie esiisad. EPT Märjamaa osakonnal ei tohiks kabeli taastamine üle jõu käia. Pilte, mille järgi seda teha, veel leidub.

Need ongi ühe maastikuhooldaja sügis-päevamõtted. Meie Kilgi on seda väärt, et ta saaks kaunimaks ja säilitaks oma ilu pikkadeks aegadeks.

Ees on metsapäevad. Ja kui kõik need asutused ja ettevõtted, kes Kilgi mail igal suvel osalevad, käed külge panevad, saab mõndagi teoks. Ja poleks ka liig, kui suvepäevalised igal aastal mõne tunni ohverdavad Kilgi looduse heaks.

A. PARNABAS

Esimene töösuvi

Koolimetskonnad on üks õpilaste klassivälise töö vorm, kus omandatakse loodus-, looduskaitse- ja metsandusalaseid teadmisi. Töö ja praktiline tegevus aitavad lastes süvendada armastust looduse vastu, sisustada vaba aega.

Aasta algul alustas Vaigu 8-klassilise Kooli juures tegevust koolimetskond. Kuna esimene töösuvi on seljataga, pöördusin läheneva metsatöötajate päeva puhul koolimetskonna juhendaja, Valgu sovhoosi metsaülema Lembit Tihkani poole küsimusega, mida võiks öelda noore metskonna esimeste tööde ja tegemiste kohta.

"Raske on järsku vastata, kuna möödas on esimene suvi ja võrdlusjooni pole veel võimalik tõmmata. Kauaaegse metsamehe kogemuste põhjal ja kui vaadata tehtut arvudes, võib öelda, et läks korda. Esimesed kuud pärast koolimetskonna loomist kuulsid organisatsiooniliste küsimuste lahendamiseks. Moodustasime vahtkonnad ja valisime personali. Ega siingi kõik nii ladusalt läinud. Eeskuju ega kogemusi kusagilt võtta polnud, kõigest tuli endal kohapeal jagu saada. Üht peab aga mainima, et metskonna liikmeteks olgu ikkagi need õpilased, kellel armastust looduse vastu ja huvi seal töötada. Talvekuudel õpiti metsanduse aluseid ja muid teadmisi. Esimeseks praktiliseks tööks oli lindude pesakastide valmistamine, kokku üle 60. Parandati ja puhastati ka hulk vanu. Aprilli

keskpaiku alustasime juba metsaistutamist. Koolimetskonna abiga rajati 3,7 ha uut metsa. Eelmise aasta kultuure täiendati 3 ha ja looduslikku uuendust tehti tervelt 12 ha. Suur töö tehti ära sovhoosi metsataimlas. Kohe asuti maa ettevalmistamisele puukoolis ja istutati 15 000 kuusesemikut. Suve jooksul rohiti puukooli 3-4 korral. Peale selle puhastati 6 ha kultuure.

Puukoolis lõpetati maa ettevalmistamine kevadeks. Kõigele lisaks puhastati kevadel looduse õpperada ning osa poisse aitas linde rõngastada. Pole unustatud ka ulukeid: neile on valmistatud üle 200 lehise.

Toredaks päevaks oli 14. mai, kui Tallinnast käidi noorte töid ja tegemisi filmimas. See oli omamoodi tunnustus.

Kõik, mis plaanitud, ei läinud korda. Pida-mata jäi 2-päevane õppelaager, samuti on osa õppekäike tegemata. Selles osas oleme meie, juhendajad, võlglased. Kui on veel ilusaid ilmu, tahaks lastega teha ühel käigu Kaisma rabasse ja pikema ekskursiooni Kiingi-Nõmme näidismetskonda. Ees on sügisesed metsapäevad, talvel ootavad abi ulukid – nii et tegemist jätkub.

Praegu on metskonnal 26 tegevliiget. Noorliikmeid (praktikante) on praegu kirjas 19. Metsatöötajate päeva puhul margin ära neid tegev- ja noorliikmeid, kes suve jooksul erilise hoole ja armastusega tööst osa võtsid: Sirje Saaliste, Maia Tihkan, Mati Viet, Tõnu Tali, Arved Luha, Urmas Tihkan ja Eva Kamarik."

Kirja pannud
A. PARNABAS

Kui sajandeid küürus olnud Velise rahva selg tõusis lõpuks sirgu

A. PARNABAS: Ajalookilde ja mälestusi

Aastavahetus 70 aastat tagasi oli sündmusterohke ja verine tolleaegsel Läänemaal, Velisel. Pingeline oli olukord juba eelnevast suvest alates naabervallas Vigalas. Detsembris liikus sündmuste laine kaugele ümbruskonda. Sajanditepikkune alatus ja ülekohtus vajas kättemaksu ning nüüd oli "tund tulnud, kus tasuda vaja!" Vihaleek, mis sajandeid tuha all oli hõõgunud, lõi võimsa leegina lõkkele. Selle süütasid Velise valla mehed 14. detsembril 1905 Valgu mõisa härrastemajas ja siit levis see kiiresti üle koduvalla piiride.

KUI VALLUTAJAD KINNITASID KANDA VALGUS

Selline sündmuste areng polnud juhuslik, kuna Velise maile olid lääniisandad ja teised vallutajad peaaegu külg külje kõrvale elupaigad rajanud ja uhked lossid ehitanud. Maa pärisperemehed orjastati ning suruti elama soode ja metsade serva. Siin asus 4 päris- ja 5 abi(karja)mõisa, vahemaad mõnedel ainult 3-5 km. Ürikutest leiame, et esimeseks lääniisandaks, kes siia kanda kinnitas, oli Wilhelm Fahrensbach. Ta rajas aastail 1275-1285 Saare-Lääne piiskopile kuulunud küla asemele Valgu (Walck) mõisa. 1586. a. revisjoni järgi oli mõisa suurus 26 adramaad. Põhjasõja ajal on maad sööti jäänud ja metsa kasvanud. 1716. a. revisjoni järgi oli mõisa haritava maa suurus vaid 2, 1720. 5 1/2 adramaad, 1893. a. 619 tiinu.

Hilisemates ürikutes Valgu abimõisa ei nimetata. Varasemast mäletatakse Vana-mõisa ja (enne 1818. aastat) ka Paisumaad. Tõendiks olemasolust on hiljem leitud suuremate hoonete vundamendijäänused, põlispuud Tammaru talu juures, pakkudest teed läbi soode jne. Nähtavasti on aga mõisamaad varakult taludeks tükeldatud, rendile antud ja lõpuks müüdnud.

Valgu mõisal on sajandite jooksul olnud mitmeid omanikke. Üks oli Otto Üxküll ehk Otto-parun. 1868. a. möllas siinmail nn. verine kõhutõbi. Parun lasknud igal hommikul teolistel kõva napsi, koirohu ja viina leotist võtta. Haigus polevatki Valgust väga palju ohvreid saanud. 1886 müüs Üxküll mõisa sillakohtunik Theodor Pilar von Pilchaule. Pilarite kätte jäi mõis kuni selle jagamiseni. IV hingeloenduse ajal oli Valgu mõisas 155 meest ja 171 naist, 66 aastat hiljem X hingeloenduse ajal 1858. a.

361 meest ja 400 naist. Esimene Valgu mõisa härrastemaja olnud puust ehitis. Paekivist häärber ehitati eelmise sajandi algul varaklassitsistlikus stiilis. Ehituseks vajalik kivi veeti härgadega Raikkülalt. Hoone põletati 14. detsembril 1905. Hiljem ehitasid talupojad selle uuesti üles, esifassaadil jäi vaid ära postportikus. Praegu asub hoones Valgu 8-klassiline kool.

ÜXKÜLUD VELISEL JA PÄÄRDUS. EESTLANEGI MÕISAOMANIKUKS

Samal ajal Fahrensbachi Valgu asumisega oli Velisel pesapaiga leidnud läänimeeste kõige arvukama suguvõsa Üxküllide võsu. Ürikud mainivad küll esimesena Claus Üxküll, kes 25. novembril 1390 oli Velise mõisa esindajana Velise ja Sulu mõisate ja samal ajal ka kihelkondadevaheliste piiride määramisel. Kas aga Claus oli mõisa rajaja, on teadmata, kuna on andmeid, et Velise loss ehitati juba 1264 Velise häärber ehitati sõdades hävinud kindluslossi varemetele. Kive on toodud ka Vigals lossi varemetest. Mõis oli algul väike. Ka Velise mõisa maad jäid Põhjasõja ja sellele järgnenud katkuaastail sööti. Omi piire laiendas mõis tunduvalt pärast 1720. aastat. Külad hävitati, maad liideti mõisa külge. 1750. a. paiku rajati Päärdu jõe põhjakaldale Kilgi küla asemele abimõis. Kaartidel kannab mõis Johanneshofi nime. Rahvas nimetas seda aga ikka Kilgiks. Kunagise abimõisa keskuses asub praegu KEK-i puhkebaas. Velise mõis kujunes ümbruskonnas suurimaks. 1840. a. revisjoni järgi oli mõisamaad 40,5 km², põllumaad 1980 tiinu. Hingi loeti 1782 187 meest ja 177 naist, 1858 406 meest, 452 naist. Velise päris-mõisa härrastemaja ja selle ümbrus olid paikkonna kaunimad. Hoone põles 1888 maha, ehitati aga peagi üles. Lõplikult hävis maja 1905. a. 15. detsembril öhtul, olles teiseks mõisaks, kus Velise mehed oma vihakarikat tühjendasid. Hoonet enam üles ei ehitatud, veeti varemedki laiali. Kuni 1675. aastani võimutsesid Velisel Üxküllid. Edasi on mõis kuulunud mitmele omanikule. 1868. a. alates kuni mõisa jagamiseni valitsesid Maydelid.

Velise Üxküllid rajasid veel teise suure mõisa oma naabrusse, nimelt. Päärdu (Kosch). Päärdu olnud alguses Velise abimõis, hiljem päranduse jagamisel saanud iseseisvaks. Mõis olevat rajatud enne 1478. aastat. Ka Päärdu on sõda ja katk elu hävitanud. 1586 oli mõisa suurus 10 1/2, 1723 ainult 1 1/2 adramaad. Kui Rootsi ajastu lõpul loeti siin 250 inimest, siis pärast 1710. a 42 1840 oli mõisamaad 32 km².

Päärdu mõisal oli 2 abimõisa – Palase (Pallase) ja Maanda (Peterof). Palase asus praeguse samanimelise küla maadel, rajati

1770. a. paiku. Viimane omanik müüs mõisa Põllupangale. Viimane tükeldas maad taludeks ja müüs 1908. a. Maanda mõis rajati peamõisast paar kilomeetrit Pärnu poole maantee äärde. Päärdu oli 1782. a. 361, 1858 578 hinge (mehi 257, naisi 321). Esimene härrastemaja põles 1546. maha, viimane püstitati 1790. 1884. a. ostis mõisa eestlane Johann Lüdig, kes oli Päärdu 1912. aastani. Ta olevat saanud kohaliku rahvaga hästi läbi, Päärdu mõis 1905. a. põletamata. 1922 asus härrastemajja Päärdu vallakool. Viimase ajani oli mõisa-hoone Rapla Laste Spordikooli omandiks.

KA NURTUSSE RAJATI MÕIS

Iseseisvaks mõisaks oli veel Nurtu (Nurms). Mõis oli väikene, 1853. a. oli mõisal 8 1/3 adramaad. Suurem osa maast oli põlismetsa all. Hingi oli 1782 124 meest ja 98 naist. 1800. a. paiku rajati veel teine mõis – Uus-Nurtu (Neu-Nurms) Oese, praeguse Nurme küla maadele. See eksisteeris 50 aastat, siis jagati 4 taluks, mis alguses renditi, hiljem müüdi.

Nurtu mõisa (praegu keskuses Velise metskond) mainitakse sajandite jooksul koos Nõlva (ka Nelva) abimõisaga. 1853. a. oli mõisas

haritavat maad 1 adramaa, meeshingi 68. VIII hingeloenduse ajal on Nõlva mõisa rahvast arvestatud eraldi, 1834. a. oli siin 73 meest ja 77 naist. Siinseid metsarikkusi kasutati igati ära. Põletati suurtes kogustes sütt, mida veeti Tallinna. 1788. a. ehitati Nõlva mõisa maadele klaasikoda, mis töötas 1826. aastani. Toodeti akna- ja peegliklaasi. Vabrik tarvitanud nii palju metsa, et rahvajutu järgi pannud külamehed selle hoidmiseks klaasivabriku põlema. Ametlikud andmed puuduvad. Klaasivabrik asus Kalda talu maal. Ka kunagisi söemiilimise paiku leiab Noorma oja ja Nurtu jõe kallastelt. Nurtu ja Nõlva mõisa viimaseks omanikuks oli Valgu parun Pilar v. Pilchau.

See on pilk Velise valla kaugemasse minevikku. Neisse sajandesse mahub muistne vabadusvõitlus, pikad ja kurnavad sõja-, katku- ja nälja-aastad, ränkraske teoorjus, meeletu ülekohtus ja vägivald.

Kuid sajandeid küürus olnud Velise rahva selg tõusis lõpuks sirgu ja 1905. a. 14. detsembril sai mõõt täis. Parunid põgenesid, kuid seekord veel mitte jäädavalt. Rasked katsused ja verised võitlused olid ees.

(Järgneb)

Kui sajandeid küürus olnud Velise rahva selg tõusis lõpuks sirgu

A. PARNABAS: Ajalookilde ja mälestusi

REVOLUTSIOONILAINE VEERES ÜLE MAA

Esimese Vene revolutsiooni laine oli veerenud üle maa. Ka Velise vallas oldi ajakirjanduse kaudu teadlikud olukorrast ja sündmuste arengust nii Peterburis kui ka teistes paikades. Juba 1903. ja 1904. a. käidi talveõhtutel koos ja arutati olukorda, loeti VSDTP organisatsioonide lendlehti, õpiti revolutsioonilisi laule. Esile kerkisid silmapaistvad, väljakujunenud maailmavaatega juhid nagu Mihkel Aitsam Päärdu, Jüri Oviir ja tema kooliõpetajast vend Madis Nurtus, Jaan Kochtiiski, Kustas Valdek Valgus, Jaan (Ivan) Paulus, Jüri Rumma, Mihkel Palm Velisel. 1905. a. suvel hakati rahvaüksustele pidama tolleaegses Velise kihelkonnakoolimajas. Rahvast on üksustel käinud palju, neid on tulnud ka naabervaldadest: Vigalast, Haimrest, Raikkülast. Sageli pole inimesed (700-800) koolimajja ära mahtunud, siis peetud üksustele koolimaja õuel. Kõnelejaks oli tavaliselt kõstri-kooli õpetaja J. Paulus, kes sai talurahvaliikumise üldjuhiks.

Eriti sagedasteks muutusid üksused pärast 17. oktoobri manifesti, kus silmakirjalikult lubati vabadusi. 83-aastane Kristiine Orutamm, kes oli siis kihelkonnakooli õpilane, meenutab, et ega üksustest midagi välja tulnud – nii sageli tuli rahvas kokku. Koolimaja oli külm, ukseid olid lahti, põrandad porised. Oktoobrikuu lõpul peetud üksustel teatas Paulus, et kõikidele (ka naistele), kes on 18 aastat vanad, on antud kodanikuõigused. Arutati üksustest maa saamist ja maksude kaotamist, valiti üksused Tartu rahvaüksuste kongressile, asutati rahvaüksuste. See jaotati malevateks, igaüks oli oma pealik. Relvadeks olid jahipüssid ja mõni revolver. Lõpuks kuulutati sellel üksustel välja "Velise vabariik". Kooli kroonikaraamatus on kirja pandud Pauluse kõne. Siit loeme: "...Ka minul on lehm nagu paljudel teistel, sest lapsed vajavad piima. Lehm tahab toitu, aga heina- ja karjamaad pole, kuna kõik maa on mõisnike käes. Mehed, kuhu paneme oma lehmad? Kas tuleb riigi valitsus meile appi? Ei tule. Ise peame ilma kellegi abita omale heinamaad võtma...". Tartu üksusteks valiti – I. Paulus, M. Aitsam ja J. Oviir. Valla naised, kes sageli käisid iseseisvalt koos, valisid oma üksusteks Anna Rehnbergi ja Ann Milleri.

TARTU KONGRESSIL. TUGLAS LÄÄNEMAAL

Tartu kongressi algus oli määratud 27. novembrile 1905. Velise üksused sõitsid läbi Raikküla, kus peeti sinsete üksustele H. Saariste, H. Martinsoni ja J. Kuusemetsaga nõu, millisele seisukohale asuda. Otsustati kindlalt jääda demokraatliku leeri ridadesse, kus eesotsas olid J. Sihver, H. Pöögelmann jt. Rahvaüksuste koosoleku revolutsiooniliselt meelestatud osa eraldus kohe teistest ja pidas oma koosolekud omaette ülikooli aulas. Võeti vastu mitmed otsused ja resolutsioonid. Tartus tutvuti kunstnik A. Laikmaa vahendusel noore kirjaniku Fr. Mihkelson-Tuglasega. Aitsam kutsus Tuglase Velise ja Vigala kandi rahvale kõnelema. Koos sõidetigi Tartust tagasi. 3. detsembril esines Tuglas kõnega Velise koolimajas. Nagu kaasaegsed meenutavad, olnud ta kõne väga haarav, kutsunud üles mõisnike ja kirikhärrade vägivald vastu. Nõupidamised Velisel jätkusid. Aulakoosolek andis uut julgust ja hoogu. Ikka valjemini kõlas: "Kauem raudu me kanda ei taha."

MÕISAD PÕLEVAD, SAKSAD SUREVAD...

Nii laulis võidutsev rahvahulk Valgu mõisa õuel 14. detsembril 1905, kui härrastemaja teise korruse akendest löid välja tulekeeled. Põles esimene mõisahoone Läänemaal.

Velise valla üksused J. Paulus, M. Aitsam, J. Oviir, Maria Paulus ja Ann Aitsam, kes 11. detsembril pidid osa võtma Tallinnas vallaesindajate kongressist, pääsesid vaevu tsaari sandarmite käest terve nahaga tulema. Koju jõudnud, saatis J. Paulus külavene-matega käsu valla igasse peresse: "14. detsembri õhtuks kõik mehed koolimajja. Püssid kaasa võtta, ükski ei tohi koju jääda." Mäletatakse, et kokku tuli 150-160 meest, kellele Paulus rääkis Tallinna sündmustest. Teatavasti jäi kongress pidamata, kuna õöl vastu 11. detsembrit kuulutati linnas seoses üldstreigiga välja sõjaseisukord, mis ühtlasi keelas üksustele pidamise. Paulus tegi ettepaneku asuda üksuste ülevõtmisele. Mehed sattusid niivõrd hoogu, et taheti kohe alustada ja ussipesadele tuli otsa panna. Paulus ei olnud sellega päri, kuna tema arusaama järgi pidi kõik ülevõetu saama rahva varaks. Tema jutt mattus määratsevate meeste kisse. Algus tehti samal õhtul. Videvikus asus 60-70 meest J. Oviiri juhtimisel Valgu poole tee, kella 9 ajal oli mõisahoone leekides. Purustati viinavabriku sisseseade ja lasti maha joosta keldris olnud vaatides viin.

Teine grupp mehi M. Aitsamiga eesotsas suundus Päärdu poole, et üle võtta Velise mõis ja kinni panna Manni viinapood. Paulus jäi üldsuse soovil koolimajja ja pidi endale võtma

Üldjuhi ülesanded. Valgu mõisast toodigi talle ülekuulamiseks 3 vangi. Need laskis J. Paulus pärast ülekuulamist vabaks. 15. detsembril jõudsid Velisele ka paarkümmend linnameest, keda M. Aitsam Tallinnast oli kutsunud. Need tõid uut hoogu ja juba samal õhtul süüdati Velise, Kast, Haimre, Mõisamaa, Orgita ja Vana-Märjamaa mõisad. Järgmisel päeval olid leekides Jädivere, Tolli, Luiste, Teenuse, Vana-Vigala, Kaelase ja Võhma-Vanamõisa. Üldse põletati piirkonnas 20 mõisat, enamasti olid tegevad ka Velise mehed. Võhma-Vanamõisast võeti vangina kaasa mõisaomaniku 20-aastane, poeg Otto Budberg. Kõik teised mõisnikud olid aegsasti jalga lasknud, kohal olid kas rentnikud või valitsejad. Võhma noorparun toodi Velisele ja hoiti 20. detsembrini Liiva saunas kinni. Siit viidi ta alles ööl pärast "mustsaja" lahkumist Haimre mõisa lähedale metsavahele ja lasti seal vabaks. Seal läks ta jalgsi Märjamaale. Osa Velise mehi läks 16. detsembril Pärnu-Jaagupi peale Halingasse. Siin võtsid kohalikud elanikud nad kinni ja paigutasid Halinga vallamajja arestikambrisse, kus neid ametult peksti. Sellest teada saanud, sõitis M. Aitsam 30 mehega vangistatuid päästma. Vallamaja juures tekkis korralik lahing, mida rahva seas mäletatakse Riimaa lahingu nime all. Halinga mehed löödi taganema ja 6 vangis olnud vabastati.

"MUSTSADA" ASUS TEGUTSEMA

Vanaparun O. Budberg organiseeris Tallinnas kiiresti 80-90-mehelise relvastatud grupi, mille moodustasid üks sõjaväeosa ja mõisnikud. Rahvasuus sai see jõuk nime "mustsada". 17. detsembril sõideti Tallinnast Ristile. Pühapäeval koguneti Liivi mõisa, kust esmaspäeva öösel asuti ratsahobustel teele Velisele plaaniga kätte maksta mõisapõletajatele ja O. Budbergi poja vangistajaile,

"Mustsaja" liikumisest olid teated Velisele jõudnud. Asuti organiseerima vastupanu. Pühapäeva õhtuks käsutati kõik nooremad mehed püssidega koolimajja. Agaramad laskjad otsustati paigutada kirikutorni. Mõisnikke huvitas, et saaks korruga rohkem mehi hävitada ja anda kogu liikumisele surmahoop. Seepärast saadeti Vigalasse ja Velisele mehi koguma endine salapolitseiametnik M. Värbu. Viimane saabuski pühapäeva õhtul Velisele hulga Vigala meestega. Velise kooli kroonikast loeme, et sel ööl olnud koos 300-400 meest, öö oli väga ärev. M. Värbu soovitusel kutsus J. Paulus

Velise mõisa juurest ära luuremehed ja nii oli "mustsajal" võimalus end peaaegu märkamatu koolimaja ette maanteekraavi ahelikku võtta. Ootamatult lajatas koolimaja pihta kogupauk. Vastu ei tulistatud. Tekkis tohutu paanika ja põgenemine. Maha lasti ja tääkidega surmati Velisel 6 meest, seitsmes suri Märjamaal haavadesse. Raskesti haavata said 8 meest. Palju kergemalt haavatuid oli, sellest ajalugu vaikib. Need põgenesid, varjasid end metsas, heinaküünides ja kuhjades. Haavu raviti salaja, et end mitte reeta. Päev läbi otsiti ja tuhniti taludes. Õhtul lahkus "mustsada" Veliselt, võttes vangidena kaasa 39 meest. Aastavahetusel teostas Velisel uurimisi ja läbiotsimisi W. von Ferseni 100-meheline väesalk.

BEZOBRAZOVI KARISTUSSALK VELISEL.

KURBMÄNGU VIIMANE VAATUS

Ühel jaanuarikuu õhtul 1906 saabus Valgu mõisa kindral Bezobrazovi karistussalk – ratsaskadron, rood jalaväelasi ja kaks välikahurit meeskondadega. Selleks ajaks toodi Valgu ka kõik vangid. Kohus oli 12. jaanuaril ja kandis sõjaväljakohtu iseloomu. 13. jaanuari hommikuks käsutati Valgu mitukümmend hobust. Ülejäänud valla rahvale anti kuri käsk Velise vallamaja juurde ilmuda, kus pidi aset leidma süüaluste karistamine. Valgust Velisele suunduv sõjaväelaste ja vangide rong on kaasaegsete mälestuste järgi olnud kilomeetripikkune. Surmamõistetud viidi Äksi talu põllule, kus nad maha lasti. Ihunuhtlust jagati sel päeval vallamaja õuel 20 mehele. Ülejäänud vangid võeti kaasa ja sõit läks Vigalasse, kus korraldati järgmine kohtupidamine. Veriselt õiendati Velise meestega arveid veel Märjamaal. Velise valla meestest jätsid nendel sünetel päevadel oma elu Hans Jeaser, Jaan Kochtitski, Ants Kolumbus, Hans Lansberg, Madis Lensman, Jaan Polder, Kustas Seiler, Kustas Valdek ja Tõnis Ervin, Vigala meestest langesid Velisel "mustasajaliste" käe läbi Mihkel Tanheberg, Jaan Kaimur, Jüri Veide, Jüri Rooste, Jüri Matsukse, Mihkel Värbu. Ferseni väesalk laskis Velisel maha Kustas Kõrre. Kümned mehed kaotasid oma tervise raske ihunuhtluse tagajärjel, paljud vangikongides vaeveldes, kuna kurbmängu viimane vaatus – Läänemaa mõisapõletajate kohtuprotsess (Eestimaa suurim) algas alles 27. veebruaril 1908 Tallinnas. Neid, kes esialgu olid pääsenud väliskohtu küüsis ja nüüd siis ootasid karistust, oli ligi 100 inimest, sealhulgas paljud Velise mehed.

Veel tööstuse alguspäevist praeguses Rapla rajoonis

Nimetamist väärivaks ettevõtteks Läänemaal ja ka kogu Eestimaal oli Sulu paberiveski, mille ajalugu on põhjalikult uurinud dotsent L. Tiik. Nagu arhiividokumentid kõnelevad, tegutses Sulu paberivabrik 1717-1795. Haimre mõisale kuuluv Sulu külas muutis vesiveski paberitegemiseks Tallinnast pärit Oloff Brandt. Ilmselt oli Brandt paberitegija ametit õppinud Tallinna vabrikus, mis hävis 1710. Niisiis oli Sulu oma teiseks sellideks ettevõtteks Eestimaal, seejärel alles Rāpina, mis alustas tööd 1734-1736.

1769. a. suvest oli paberimeistriks Olaf Hägerstädt, kes tuli Rāpinast. Viimane laiendas veskit ja suurendas toodangut. Mõisnik pani renti juurde. Varem oli aastarent 40, 1782. a. alates 75 rbl. O. Hägerstädt valmistas Sulul paberit 16 aastat. Tema surma järel 1785 kasutas rentnikuõigusi tema lesk ja seejärel poeg. Rendileping lõppes; 1795. a. kevadel, siis lõpetas Sulu paberivabrik ka tegevuse.

Veskihoone oli kivist ja see asus jõe vasakul kaldal, praegusest sillast veidi ülesvoolu. Aastas toodeti siin 300-400 riisi (1 riis erinevatel aegadel 480-1600 poognat) paberit ja 80-100 leisikat pappi.

Küllalt ulatuslik oli Rapla rajooni mõisates ka telliste põletamine. Esimesed ahjud alustasid tööd juba eelmise sajandi esimesel poolel. 19. saj. lõpuks töötas aga näiteks Valtu mõisas juba 2 kivipressi. Telliste kõrval toodeti paljudes mõisates 19. saj. teisel poolel ka põllutorusid (Valgu, Sulu jt.). Valmistati glasuuritud ahjupotte (Velise mõisas Alamal), samuti ka keraamilisi esemeid: kausse, kanne, potte, vaase jm. Oli levinud lubjapõletamine, eriti seal, kus paekivi oli lähedal. Kuid kivi toodi kaugemaltki. Lupja veeti ka linnadesse. Peaks mainima veel söepõletamist ja tõkatiqjamist. Näiteks Vigala mõisa abimõisas Nõlval põletati hulgaliselt sütt, mida veeti samuti Tallinna, kuna söekaevandamine oli veel algastmel.

Paljud väiksemad tööstusettevõtted maal langesid 19. saj. lõpuaastail üha süveneva feodalismi kriisi ohvriks ja likvideeriti.

A. PARNAK

Ühistöö 17.04.1976

Märjamaal bioloogiapäev

Looduskaitse Seltsi Märjamaa osakonna Ljuhatuse koosolekul analüüsiti 1975. a. tegevust ja seati rajajooni tänavuseks. Oli rõõmustavat, oli ka puudujäike. Heameelt teeb töö noorliikmetega Märjamaa Keskkoolis ja Valgu 8-klassilises Koolis. Täiesti rahule võib jääda loengutega, vestlustega, õppekäikudega. Pole aga suudetud elukeskkonna kaitsele, meid ümbritseva looduse, meie kodude välisilme ja tööpaikade korrastamisele ning kaunistamisele kaasa tõmmata kõiki tegevliikmeid. Jäeb loota, et käesoleval aastal asi paraneb.

23. aprilli õhtul kell 19 oodatakse kõiki loodusesõpru Märjamaa kultuurimajja järjekordsele bioloogiapäevale. Avaettekannet "Keskkonnakaitse – inimtegevuse kvaliteet looduses" on ELKS-i aseesimehelt Jaan Eilartilt. Tuntud loodusevaatleja ja ilmaennustaja V. Želnin Vellaverest räägib nutriatest, aga võib loota, et ta ütleb midagi ka tänavuse tujuka kevadilma kohta. Valgu kooli õpilasel K. Tihkanilt kuuleme, kuidas töötavad sealsed noored loodusesõbrad. Huvitavat metssigadest on rääkida Märjamaa Keskkooli õpilasel T. Linnamäel. Näidatakse R. Marani värvifilme "Looduse hääled" ning "Inimene ja loodus". On näitus õpilaste loodusteemalistest joonistustest.

A. PARNABAS

ÕITSEV MAA

“On seesugune lihtne ja tuntud väljend “õitsev maa”. Nii nimetatakse alasid, kus inimeste teadmised ja kogemused, nende kiindumus loodusesse, nende loodusearmastus panevad toime tõelisi imesid.”

(L. I. Brežnevi ettekandest NLKP XXV kongressile)

NLKP XXV kongressil räägiti palju looduskaitsest. On ju tänapäeva looduskaitse meie kümnennda viisaastaku rahvamajandusplaanide üks lahutamatu koostisosa. Ees ootavad tähtsad ülesanded meie elukeskkonna parandamiseks ja terviklikumaks muutmiseks.

Tahaksin siinkohal meelde tuletada ainult üht teesi kongressi materjalidest – inimese elu- ja töökeskkonna kaitsmine saastamise eest.

Sellesse lausesse on kokku pandud kõik see, millele peame mõtlema iga päev tööl, kodus, kusagil looduses, kauni järve kaldal puhkust või nädaladõppu veetes. See on loosung, see on teetähis alanud viisaastakusse, inimese elu ja tervise, meie tuleviku nimel. Meie tööd ja tegemised elukeskkonnas – looduses, on igapäevaseks arvestuseks, mille järgi hinnatakse lõpuks meie käitumist ja suhtumist meid ümbritsevasse.

Kõik see saab alguse meie ukse eest, meie farmide ja töökodade õuedelt. Et meie tegevus valmistaks rõõmu meile endile, kogu meie rahvale ja tulevastele põlvedele, alustagem uue viisaastaku esimest külvikevadet kindla eesmärgiga: heakord ongi esimene ja põhiline samm inimese elu- ja töökeskkonna kaitsmisel saastamise eest. Saagu see meie töökultuuri igapäevaseks ja lahutamatuks osaks. Olen veendunud, et kui sellest kinni peame, kasvab meie lugupidamine meid ümbritseva looduse vastu, teeme tõelisi imesid ja meie maa saab õitsvaks maaks.

A. PARNABAS

Georg Lurich

Aprillis möödus 100 aastat legendaarse jõumehe Georg Lurichi sünnist. Georg Robert Lurich nägi ilmavalgust 10. apillil (vkj.) 1876 Väike-Maarja kihelkonnas Vao vanas Käärma külas Jüri ja June Carolina Luri viienda lapsena. Varasemates allikates, märgitakse G. Lurichi sünniajana 22. või 26. aprilli. Tõepäraseks tuleb pidada G. Kristjansoni uurimust, kus sünnidaatumiks on antud 10. aprill. Eesti nimi Luri muutus saksapäraseks ajast, mil pere läks üle saksa kogudusse.

Luride sugukonna hälliks on Velise. Nagu näitavad Velise mõisa revisjonandmed, on selle sugupõlve esivanemad Velise mail elanud juba kaks ja pool sajandit tagasi ning alles jõumehe isa Jüri (sünd. 19. märtsil 1841 Keskkülas Alt-Küüra talus) siirdus siit oma vennaga Väike-Maarjasse. Seepärast külastaski G. Lurich oma noorpõlves nii sageli Veliset, peatudes siin oma onupoja Hans Luri (Luuri) juures Kalasel, kus esines ka oma jõunumbritega.

Esimest korda mäletatakse teda Velisel esinemas 17-aastase Tallinna Reaalkooli õpilaseks. Vaatamata oma noorusele, pani ta juba siis vaatajad imestama. Teist korda oli G. Lurich Velisel, rinda ehtimas võidumedalid, kõik maailma tugevamad mehed seljatatud. Ta oli siis 25-aastane. Oma võiduteedelt kaasatoodud aurahasid ja medaleid näitas ta Velise rahvale, nagu meenutab kaasaegne J. Limberg. Kõige haruldasem nende hulgas oli uhke kalliskivide ja briljantidega tikitud kuldne auvöö, mis talle kingiti 13. jaanuaril 1908 esinemistel Peterburis.

Kalasel oli rahvast murruna, kuna kõik tahtsid näha "Tugevat Luurit" (selle nime andis talle Velise rahvas). Kõik numbrid olid jalustrabavad. Hinge kinni pidades jälgiti tema mängu pommidega. Imestamisväärne oli, kuidas viis meest suruti sirgele käele, kuidas kümme meest tema rinnale asetatud suurel küüniväraval lõõtspilli mängisid ja tantsisid. G. Lurich oli mees, kes oma võimsad musklid võis naha all liikuma panna. Numbreid oli palju ja kõiki ei mäletatagi enam. Vaatamist oli kaks päeva.

G. Lurichi esinemine innustas Velise noor-mehi, pärast seda hakati pühapäeviti Kalasel koos käima, küll kangi ja pommi tõstmas, küll maadlemas. Noormeestele oli nõu ja jõuga abiks Kalase peremees H. Luuri. Neist aegadest Velisele jäänud G. Lurichi tõstekang viidi muuseumi alles nõukogude korra algaastail. Lurichi isik on olnud eeskujuks kõigile siitkandist võrsunud sportlastele.

Oma elu viimasel aastakümnel G. Lurich oma sünnimaale ei jõudnud, kuna ta viibis pidevalt koos oma õpilase A. Abergiga välismaal. G. Lurichi elu lõpp oli omamoodi traagiline. 1919. aasta detsembris jõudsid nad koos A. Abergiga Kaukaasiasse Armaviri linna, kus nad alustasid esinemist kohalikus tsirkuses. Samal ajal möllas seal tüüfus, haigus murdis ka kaks kanget Maarjamaa poega, 22. jaanuaril 1920 varises manalasse mees, keda jumaldas kogu maailm ja keda kartsid kõik maailma jõukuulsused. 15. veebruaril 1920 suri tüüfusse ka A. Aberg. Nende põrmu matsid kohaliku tsirkuse jõumehed Armaviri kalmistule.

A. PARNABAS

Suurest näljast Eesti- ja Liivimaal

XVII sajandil oli põllumajandus Eesti- ja Liivimaal väga ekstensiivne, kohati röövmajandusliku iseloomuga. Karjamajandus oli vähe arenenud, sõnnikut seetõttu napilt, mineraalväetised puudusid täielikult. Põllud kurnati kiiresti ja vähegi ebasoodsate ilmade korral oli ikaldus paratamatu. Kitsamatel aladel esines neid sageli (1683, 1690 ja 1691, 1694). Katastroofiliseks kujunesid ikaldused 1601-1603 ja kõige suurem 1695-1697.

Juba 1694. aastal oli kehv viljasaak, kuna jaanipäevast (24. juuni) mihklipäevani (29. sept.) oli külm ja sajune ilm. Heinasaak hävis täielikult. Rukist sai lõigata 3-4 nädalat pärast jaagupipäeva (25. juulil vana kalendri järgi). Odrasaagi hävitas varajane öökülm. Külma läbi hukkusid teisedki suviviljad (nisu, läätсед, oad, herned). Rukis jäi sügisel enamasti külvmata. Talinisu tol ajal ei kasvatatud. Kõige selle tagajärjeks oli väga vilets viljasaak 1695. aastal. Sellest vähesest tuli tasuda rendi- ja magasivili. Nälg sundis terade hulka segama aganaid, põhku, linaluid jm., mis siis koos jahvatati. Talv tuli vara ja oli väga lumerohke. 1696. aasta jaanuaris sulas lumi ja jää. Märtsis tuli aga talv külma ja lumega tagasi ja kestis aprilli lõpuni. Külvata sai alles mai lõpul. Juunis hakkas jälle sadama, ja nii sügiseni. Põllud, heina- ja karjamaad olid üle ujutatud. Mingist saagist polnud juttugi.

Juba 1696. aasta suvel esines vaesemate talupoegade hulgas surmajuhtumeid. Sagenesid vargused. Taludest lasti lahti sulased ja tüdrukud. Paljud jätsid oma talud maha. Mõõda maad liikusid kerjaste salgad, otsides toitu. Koguneti linnade juurde, kuid abi ei saadud sealtki. Paljud surid nälga. Puhkes loomataud. Nälga püüti peletada õlgede, sõnniku ja kärvanud loomadega. Suvel näriti puukoort, marju, seeni, sõnajalgu, sammalt. 1697. aasta kevadel puhkesid plekiline soetõbi

ja kõhutõbi, mis kestsid septembrini. Ohvrite arv aina kasvas. Paljud talud olid tühjad, põllud söötis. Sagenesid kirikute rüüstamised (Raplas, Juurus), et kuld- ja hõbeasjade eest linnast toitu saada. Vähesed surnuist maeti kalmistule, enamik ühishaudadesse, näiteks Juurus 600 surnut 5 ühishauda. Andmed surnute kohta on väga lünklikud, kuna neid on säilinud vähestes kihelkondades. Õpetajad andsid andmed ainult kirikuaeda maetute kohta. Komisjon, kes uuris näljaaja olukorda, jäi 2. märtsil 1698 väljaantud teates 16 500 surnu juurde. Ohvreid arvati tegelikult olevat 70 000-75 000. Seega hävis umbes 20% maa elanikkonnast. Rasked ajad aina jätkusid. 1700. aastal algas Põhjasõda, tulid laastavad katkud. Suure nälja aastail jäid mõisad Rootsi kroonule võlglasteks. Nälja tõttu tekkisid mõisatöölise rahutused. Oli süütamisi ja tapmisi. 1698. aasta oktoobris tapsid Rapla kihelkonna Kehtna mõisa mässavad talupojad valitseja allohvitser Moriani ning peksid üht mõisateenijat raskesti. Tapjad põgenesid ja kuulutati üle Eestimaa tagaotsitavaiks.

Suurt segadust tekitas adramaade ümberhindamine, mille tagajärjel tõusis maksu- ja teokoormus. Juuru kihelkonna Atla mõisa rentnik kaebas kindralkubernerile, et tema talupoeg Titze Jürgen käinud Stokholmis kuninga juures ja saanud sealt kindlustuse, et mõisahärra ei tohi teda kimbutada, nüüd ässitavat ta koos teise talupoja Herman Ernstiga terve kihelkonna mässule. 1697. aastal kutsuski kindralkuberner mõisarentniku koos Atla talupoegadega Tallinna vastust andma.

Olukord hakkas paranema 1698. aastal. Suur näljaaeg jäi rahva mällu kui pidepunkt, mille alusel arvestati aega. Selliseid sündmusi oli teisigi, nagu Toompea põlemine 1684, suur katkuaeg 1710. aastast, Seitsmeaastane sõda ja vägede marss Preisimaale 1756. Paljud autorid aga mainivad, et rahvas loeb oma ajaarvamist ikka suure näljaaja järgi.

A. PARNABAS

Redeliga jõehauast vett toomas

Möödunud väga kuiv suvi tõi paljudesse maaperedesse veemure. See oli ka mitmetes linnades. Jõgedes, järvedes ja teistes lahtistes veekogudes oli veetase äärmiselt madal. Murettekitav oli põhjavee seis. Tavaliselt kuuleme erakordsete aastate puhul ütlemisi, et sellist kuiva ei mäleta või niisugust kuivust pole varem olnud jne. Sorides aga vanu kroonikalehekülgi, leiame, et niisuguseid inimeste vastu karme aastaid on minevikus olnud küll ja küll.

Üks erakordselt kuiv suvi oli 1868. aastal. Pärast lume sulamist ei tulnud vihma enne kui alles oktoobri algul. Metsad, sood ja rabad põlesid. Päike paistis läbi suitsu, nii et päeva varju üldse näha ei saanud. Vilja, mis põllul kasvas, võis ainult peoga, põlvili olles kitkuda. Rahvas kannatas kibedat nälga. Magasi-aidad, kus vana vilja sees hoiti, söödi tühjaks. Rukki tsetverk (26,2 l) maksis 25 rbl. Lätimaalt sai veel pisut osta. Mitmeid toiduaineid polnud ollagi.

Põud on valitsenud ka Vigala ja Märjamaa kihelkonnas. On teada, et Vigala kiriku alt läbi-voolav Enge jõgi oli tol suvel nii kuiv, et sealt käidi kuiva jalaga läbi teisele kaldale.

Päärdu jõe Alama hauast – praeguse Kilgi laagriplatsi kohal – käis ümbruskonna rahvas vett viimas. Puurkaeve ju siis ei olnud. Velise aladel veerohkeid allikaid ei leidu ja see olnud ainuke koht, kus veel vett oli. Seda veeti hobusega. Haua sügavus on praegu 3-4 m. Neil aegadel aga, kus jõgedes veeseis oli palju kõrgem, võis siin sügavuseks arvestada 5-6 m. Jõgi oli aga nii kuiv ja vesi hauaski sedavõrd sügaval, et pidi selle väljatoomiseks kasutama redelit. Kuivanud olid ka suured alati veerohked allikad. Nii on Mõisamaa ja Kasti rahvas endale vett vedanud Jaaniveski alt, sest siin allikaterohkes Konuveres jões leidis seda veel väheke.

Selline oli suvi sajand tagasi. Hilisemast perioodist märgitakse kuivi suvesid veel aastail 1914, 1939 ja 1941. Siis aga veepuudus nii suur ei olnud. Puurkaevude abil oli põhjavesi lähedale toodud.

A. PARNABAS

Jaan Rumma

Hiljaaegu möödus 90 aastat päevast, mil Velise vallas Aravere külas Männiku-Aadu (Aadutoa) talus sündis tulevane geograaf, loodusteadlane ja üks teadusliku kodu-uurimise rajajaid Jaan Rumma.

Peale Jaani oli peres veel neli poega: vanem Mihkel ja nooremad Jüri, Hendrik ning Kustas. Viie vennaga jagasid mängumaad veel neli õde: Mari, Ann, Triinu ja Liisu.

Jaani huvitasid juba väga noorelt loodus ja raamatud. Alustanud haridusteed Velise valla- ja kihelkonnakoolis, lõpetas ta selle magistri kraadiga teadusemehena 1923 Tartu Ülikoolis.

Kerge polnud tol ajal nii pikka kooliteed käia. See nõudis visadust ja tahtekindlust. Ja Rummal seda jätkus. Vanematelt polnud suurt abi loota, peategi müüdi talu enne Esimest maailmasõda, kuna ka vendi huvitas rohkem koolitarkuse nõutamine kui põllumehe amet.

Teatavasti õppisid Hendrik ja Kustas arstideks, Jaanil tuli olla õpetaja, et ülikoolis käimiseks raha teenida.

Jaan Rumma töötas Eesti Kirjanduse Setsi kodu-uurimise toimkonnas. Tema eestvedamisel hakati välja andma seni asendamatu suurteost "Eesti". J. Rumma oli teose tegevtoimetaja. Esimene raamat "Tartumaa" ilmus 1925. Ennastalgav töö murdis aga noore teadusemehe tervise ja 24 mail 1926 rändas Jaan Rumma manalateedele ega näinud enam "Eesti" teise köite "Võrumaa" kaante vahele saamist. Tema elutöö tunnistajaiks on jäänud "Die Heimatforschung in Eesti" (1925), "Üldine maateadus" (1922), "Maateaduse õppeviis" (1920), J. Kentsiga kahasse kirjutatud õpik "Euroopa", mitmed uurimused Eesti järvede ja saarte kohta ning palju muud.

J Rumma seadis teetähised ka Eesti Loodusuurijate Seltsi juurde moodustatud looduskaitsesektsiooni tööks. Palju jäi aga väsimatul töömehel pooleli.

A. PARNABAS

Koolimetskonnad

“Osake kasutada noorte aega ja piiramatut energiat, mis kõlbab nii hävitamiseks kui ka loovaks tööks – siis on vähem murtud puid, lõhutud aedu, rüüstatud linnupesid, milles õpilased sageli näevad erilist vägitegu ...”

Leonid Leonov

Ei ole saladus, et igas koolis leidub selliseid õpilasi, kellel pole looduse vastu lugupidamist. Tunnistajaks on muritud puud ja põõsad, mahakistud ja lõhutud lindude pesakastid, tallatud muru ja lillepeenrad nii kooli lähedal kui ka kaugemal. Sellised “vägiteod” ei tee muidugi kellelegi au. L. Leonov kirjutab “Vene metsas”: “Arvan, et just õpilased, need tulevase ümberkujundatud maa peremehed, peavad asuma rohelise sõbra kaitseks peetava sõjakäigu etteotsa.”

Et loodust kaitsta, peab teda armastama. Armastuse kasvatamine pole sugugi kerge ülesanne. Siin peavad ühiselt tegutsema kool ja kodu. Alustada tuleks tingimata juba lasteaias.

On vähe sellest, kui me praktikumidel ja seminaridel õpetame noortele looduskaitse aluseid, näitame neile looduse ilu, tutvustame selle rikkusi. Puudu jääb sageli just praktiliste oskuste omandamisest ja iseseisvast mõtlemisest. On vaja, et koolinoor tunnetaks ja mõistaks, mis maksab ja kui palju tööd nõuab näiteks ühe haljasala rajamine, kui rohket aega ja hoolt puu suureks kasvatamine. Seejärel on oluline, et looduskaitseküsimuste kõrval õpiksid noored hindama ja armastama tööd. On ju töö inimese väärtuse mõõdupuu.

Üks mitmekesisemate võimalustega töövorm loodusega suhtlemiseks on koolimetskond. Esimene niisugune organiseeriti 1961. aastal Kanepi keskkoolis. Nüüd on neid Eestis 69. Rapla rajoonis töötavad koolimetskonnad ainult Märjamaa keskkoolis ja Valgu 8-klassilises koolis.

Valgus loodi see 1974. aasta sügisel. See koosneb neljast vahtkonnast, liikmeid on 32. Metskonnale on Valgu sovhoosi metsadest eraldatud 123 hektarit. Kahe suve töötulemused on küllaltki märkimisväärsed. On kasvama pandud üle 10 hektari uut metsa, kultuure on hooldatud 25-30 hektarit. Koolinoored hoiavad suvel korras sovhoosi metsaitimla. Poisid on meisterdanud ja sulisõpradele üles pannud üle 100 pesakasti. Ka ulukite eest hoolitsetakse igal talvel: viiakse neile suvel varutud lehiseid, heinu, teraviljajäätmeid ja muud.

Noored kaitsevad veel oma abilisi, neid tuhandeid metsakuklasi, kelle pesad on meeldivaks soojaks voodiks kärssninadele. Suuremad kuklaste pesad on kaitstud taraga.

Teha on muudki: varuda käbisid, vaadelda linde jne.

Tore oleks, kui koolimetskonnad töötaksid igas koolis, et neis osaleksid kõik vanemate klasside õpilased. Täna õppurist saab ju homme tootmisjuht, kelle kätte usaldatakse põllud, metsad ja niidud. Ja väga oleks vaja, et nooruk hakkaks tunnetama seda vastutust, mis teda ees ootab, et temas hakkaks maad võtma õige peremehetunne, et ta hakkaks rõõmu tundma tööst kui elu väärtustajast.

A. PARNABAS

Tuul saadi kiiresti tiibadesse

Laululusti on Velise kandi rahval jätkunud läbi aegade. Lauldi Velisel, Valgus, Nurtus, Päärdu.

Vaevalt oli sõjamüra vaibunud, kui Valgus alustati lauluharjutusi. Taktikepi võttis hallipäine, juba seitsmekümne viienda eluaasta lävel Gustav Lauter, üks Ants Lauteri vanemaid vendi. Koos käidi neljapäeva õhtul ja pühapäeval. 1949. aasta suveks oldi nii-kaugel, et sõideti Läänemaa laulupäevale, võeti osa ka isetegevuskooride võistlusest.

1949. aasta 12. juuli "Läänlane" kirjutab: "Segakooride võistlust tuleb lugeda täiesti õnnestunuks. Esimese auhinna sai Velise valla "Valguse" ja "Tuleviku" kolhoosi segakoor Gustav Lauteri juhatusel. Koor esitas V. Zahharovi "Au Nõukogude võimule", Ukraina rahvaviisi "Dnepr lai" A. Velmeti kooriseades ja M. Härma "Isamaa hiilgava pinnalta". Koorijuht on suutnud selle väikesearvulise kolhoosnikutest koosneva kollektiivi sulatada suurepäraseks kammeransambliks, keda iseloomustab puhas intonatsioon, loomulik ja vaba

häälemoodustamine, küllaldane dünaamilis-agoogiline paindlikkus ning häälerühmade vaheline tasakaal. Suurima kunstilise võidu saavutas koor viimase lauluga, milles esines kromatismi. Lauljad tulid oma ülesandega väga hästi toime."

Samast ajalehe numbrist loeme teisalt: "Aeg on möödunud kiirelt. Juba hakkab hämar-duma, kuid ettekanded kestavad hoogsalt edasi. Lavale sammuvad "Valguse" ja "Tuleviku" kolhoosnikud. Täna esitati neid laulukooride ülevaatusel I auhinna saamiseks. Et koor on auhinna vääriline, seda tõendavad peokülaliste ovatsioonid, kui koor laulab "Dnepri laulu" ja "Kaera-Jaani"."

See oli suur saavutus. Tuul oli tiibades ja juba 1950. aasta kevadel võeti osa vabariiklikust segakooride ülevaatusel. Tulemus – isetegevuslike kollektiivide hulgas esimene koht, auhinnaks raadiovastuvõtja (radioola).

Edasi osaleti ülevaatusel järgmisel kevadel, kus saavutati teine koht. Lauldi ka 1951. aasta üldlaulupeol.

Sagedased olid kontsertesinemised paljudes tolecaegse Läänemaa paikades, Pärnu-Jaagupis ja Pärnu laulupäeval.

A. PARNABAS

Koduloolane 13.12.1977

Tükike kauget minevikku

Meie rajooni vanemates kirikuaedades leidub mitmeid XVII sajandist pärinevaid rõngasriste, vaieldamatult väärtuslikke kultuurimälestisi. Ristidele raiutud kirjadest näeme, et need on paigutatud talumeeste haudadele. Tõsi küll, siin oli enamasti tegemist mingil moel mõisaga seotud ametimeestega (kõrtsipidajad jt.). Ometi on ristid selle tõendiks, et talupojas hakkas maad võtma julgem iseteadvus.

Vigala kirikukihelkond on üks vanemaid meie rajoonis. Kiriku ehitamise ajaks märgib ENE XIV sajandi algust. Kahjuks ei leidu siin ühtki rõngasristi. Põhjuseks tuleb pidada Vigala alade kivivaesust: oli vähe materjali, millest raiuda. Siiski leiame kiriku kõrvalt ühe vana massiivse paekivist risti, mille ülemine haru on ajahambast murtud ja kadunud. Kivisse on raiutud nimi Toyko Hannus. Puudub aga aastaarv. Mõni meeter edasi on obeliskikujuline hauamärk, sisseraiutud kirjast loeme, et siia on maetud Matsukse Madis (sünd. 1737. a., maetud 1804. a.). Vanema kalmistu alguses on kaks väga massiivset raudkivist

raiutud risti. Ühele on raiutud kiri – M. Gildeman 1785, teisele – Lauri Ado 55-1859. Edasi on seal veel kaks väiksemat raudkivist risti, mõlemad tekstita.

Vigala kiriku remondi ajal 1975. aasta suvel tuli drenaažikraavi kaevamisel päevavalgele üks kiviristi külgharu tükk, mille mõõtmed on 40 * 47 sm. Osaliselt on säilinud sisseraiutud kiri, millest võib välja lugeda, et mälestusmärk on kunagi tähistanud Ats või Mats Paiba hauda. Võimalik, et sellel on olnud koguni kaks nime. Kahjuks ei ole ristitükil aastaarvu. Võib arvata, et tegemist on Paiba talust pärinevate Laipmannide (Laikmaade) suguvõsa esivanemate kalmule püstitatud ristiga. Paiba talu peremees Bernhard Laipmann on tuntud 1905. aasta revolutsioonist osavõtja, kelle karistus-salklased 16. jaanuaril 1906 maha lasksid. Paibalt on pärit ka maalikunstnik Ants Laipmann (Laikmaa), Bennhardi noorem vend. Nendes meestes oli julgust, visadust, iseteadvust.

Leiu põhjal saab oletada, et Vigala kirikuaias on olnud rohkem vanaaegseid hauamärke, kuid need on ajakeerises hävinenud.

A. PARNABAS

Ürikud kõnelevad

KOOSOLEKU PROTOKOLL

1918. a. jaanuari kuu 23. päeval Velise valla Tööraha Nõukogu, endise Velise vallavalitsuse tegevust läbi arutades, leidis, et endine vallavalitsus, mis koos seisis vallavanemast Georgi Riesest, tema abidest Otto Saalistest, Johan Tammest ja Mihkel Mõisast, ei tahtnud vallavalitsust valla Tööraha Nõukogu kätte üle anda, mispärast 20. jaanuariks s.a. valla kohapidajate koosoleku kokku kutsus, kus otsuseks tehti vallavalitsust üle mitte anda. Koosoleku juhataja Jüri Kamarik töötas juba ammu praeguse nõukogude valitsuse vastu, salasi kontrrevolutsioonilisi koosolekuid pidades. Tema kontrrevolutsiooniline tegevus tuli koosolekul 20. jaanuaril s. a. avalikuks.

Nimetatud koosolekul astus Kamarik seaduse vastaliselt iseäranis sellega üles, et ta ilmunud kümnikutele ette pani valla Tööraha Nõukogu käsku mitte täita ja koosolekule ette pani isikuid, kes vallavalitsust üle tulevad võtma, röövliteks tunnistada.

Peale selle on vallavanema abil Tammel salakoosolekute pidamises süüdi.

27. detsembril 1917. a. tuli Tamme juurde keegi teadmata isik, kes salakoosolekut pidada tahtis. Ruumide küsimusega pööras Tamme Velise vallas oleva Võeva talu peremehe Tõnis Riiberigi poole. Kui Tamm leidis, et nimetatud Riiberigi juures keegi enamlane Eduard Vajakas korteris oli, ei soovinud Tamm tema, Riiberigi, juures koosolekut toime panna. Nähes, et keegi niisuguse koosoleku jaoks ruumisi ei lubanud, pidas Tamm koosoleku oma eluruumides ära, kuhu ta Velise valla elanikke kokku kutsus. Järgmisel päeval läks valla Tööraha Nõukogu liige Kustas Virbel

Tamme juurde teadmata isiku üle seletust saama, kuid Tamm salgas ära, et tema seda isikut ei olla tunnud. Seesama teadmata isik pani 28. detsembril mineval, 1917. a. Velise valla Päärdu koolimaja ruumides koosoleku toime, mida vallavanema abi Mihkel Mõis korraldas.

Detsembrikuus mineva aasta ajas Tamm ilma vallavanema loata koosoleku kokku, et vangis olevat Vigala õpetajat Buschi vabastada, kusjuures sellega seadusest üle astus, et ta oma huvide korda viimiseks selleks vallavalitsuse aparati – kümnikka tarvitas.

Valla Tööraha Nõukogu liige Jakob Burmeistri juuresolekul rääkinud Tamm Velise mõisas, et Velise mõisa metsas nii palju puid ei jätku, kuipalju neid enamlaste ülespoomiseks tarvis läheb, sellega mõisa töölisi üles ässitades. Selle peale vaatamata, et nõukogu liikmed mitu korda hoiatatud on, töötab Tamm valla Tööraha Nõukogu vastu, ässitab rahvast praeguse valitsuse vastu üles, räägib kõiksugu kuulujutte ...

Nõukogu, vallavanemat, tema abisi ja koosoleku juhatajat Jüri Kamarikku kontrrevolutsiooni töös süüdlaseks tunnistades, tegi otsuse: nimetatud isikuid seadusliku(le) vastutusele võtta; sellest protokollist ärakiri Vigala punase kaardiväe keskkomiteele saata, teatades, et nende isikute süütegude asjus võivad tunnistajateks olla:

1. Jüri Mihkli p. Oviir, 2. Mihkel Jüri p. Nolling, 3. Vladimir Mihkelson, 4. Kustas Kustase p. Virbel, 5. Marie Jakobi t. Burmeister, 6. Jaan Jaani p. Koppelman, 7. Julie Taveti t. Koppelman, 8. Kustas Tõnise p. Karell, 9. Tõnis Tõnise p. Kairell, 10. Mai Himdreku t. Tarvast.

Nimetatud isikud elavad Velise vallas.

Nõukogu esimees: J. Oviir

Liikmed: (allkirjad)

KILKS-KOLKS PINDAD LÖÖVAD

Tänapäeval müriseb põldudel võimas tehnika. Ja võib-olla põllumajanduse hoogsa mehhaniseerimise tulemusena me ei märkagi, kuidas leib meie toidulauale jõuab.

Kuid ammuks see oli, kui augustlkuuhommikutel vara, ammu enne päikesetõusu kostis taludest kastemärga vaikusse imeline muusika, ikka kilks-kolks, kilks-kolks, kilks-kolks. Peksti rehte. Pere vajas leiba ja põld seemet.

Vaatamata sellele, et hobujõul töötavad viljapeksumasinad ilmusid meie taludesse eelmise sajandi teisest poolest alates ja oli ka üksikuid aurujõul töötavaid masinaid, leidis neid siiski ainult vähestes jõukamates taludes. Rukkireht peksti käsitsi mõnedes meie taludes veel käesoleva sajandi kolmekümnendatel aastatelgi.

Enne kui pindad saadi "tantsima" panna, tuli ära teha suur töö. Rukis lõigati sirbiga, hiljem vikatiga ja seoti vihku. Vihud asetati viiekaupa risti parmasse. Need kanti omakorda viiekaupa kokku ja laoti hakkii või kuhilasse, igasse 25 vihku. Rukis lõigatud, jäid põldudele kuivama pikad hakkide read.

Ühte koormasse arvestati neli kuhilat. Teatud aja (nädal, vahel rohkem) põllul kuivanud villi toodi rehetoa partele edasi kuivama. Rehetoa ahi oli tahmast puhastatud – keris puistatud, korsten pühitud ja valgeks lubjatud.

Talvel olid rehe all tavaliselt loomad, kuna kõikjal polnud eraldi lautu. Enne jaanipäeva veeti sõnnik kesale. Põrand tehti puulabidaga puhtaks, rehepeksu ajaks oli see puhas ja kuiv.

Kui rehi oli kuivanud (ahju köeti 2-3 korda, olenevalt sellest, kui märg oli villi), algaski rehepeks.

Vihud lasti partelt maha, rabati siis vastu seina või vastaval laual. Enamik teri tuli nüüd peadest välja. Rabatud vihud loobiti rehe alla, kus need sidemest lahti võeti ja põrandale lademesse pandi. Lade asetati väravate vahele, pead sissepoole. Edasi järgneski pintadega pekmine, et saada pähikutest kätte rabamisel veel sinna jäänud terad. Pintadega löid kaks inimest kordamööda. Lademe paksumest olenes, kas "muusika" oli tugevam või vaiksem. Lade pöörati ümber ja peksti teist korda üle. Edasi eraldati terad õlgedest. Õled seoti suurde vihku, terad lükati kõrvale hunnikusse. Põrandale laoti uued vihud ja nii seni, kuni rehi pekstud.

Nüüd jäi tuulata rehealuse väravate vahel aganad teradest. Seda sai teha siis, kui oli tuult. Et mitte tuulest sõltuda, hakati meisterdama tuulimasinaid. Hiljem valmistasid neid vabrikud.

Teradega mindi veskile, kus need jahuks jahvatati. Jahud käes, kulus veel paar päeva, kuni pereema võttis ahjust välja isuäratava uudseleiva.

A. PARNABAS

MEES EESLIINILT

JÜRI OVIIR sündis 1872 Velise vallas metsavahi pojana. Enne 1905. aasta revolutsiooni töötas ta ehitustöödel ja Tallinna vagunehitustehases. 1905.-1907. aasta revolutsioonist võttis J. Oviir Velisel aktiivselt osa, organiseerides koos M. Aitsami ja J. Paulusega rahvakoosolekuid, osales mõisaite ülevõtmisel. Ta mõisteti tagaselja surma Karistussalkade eest õnnestus mehel põgeneda Ameerika

Ühendriikidesse, kust tuli Esimese maailmasõja eel kodumaale tagasi.

30. novembril 1917 (vana kalendri järgi) valis Velise valla nõukogu silmapaistva revolutsioonivõitleja töörahva nõukogu esimeheks. Saksa okupatsioonivõimude ees läks tal korda end varjata 1924. aasta detsembri ülestõusust võttis J. Oviir jälleg osa, käies Balti jaama vallutamasa.

J. Oviir suri 1957 ja on maetud Vigala kalmistule.

KOOS REVOLUTSIOONIGA

1894. aasta 23. oktoobri "Olevik" nr. 43 kirjutab: "**Vigala kihelkonda Nurtusse on muusikakoor asunud, mis juba paar korda oma häält on kuulda annud. 14. okt. s. a. oli Velise, vallamaja sisseõnnistamine, kus ka Nurtu muusikakoor on mänginud.**"

Koltunud noodilehe äärel on aastaarv 1892. Seda tulebki pidada Nurtu muusikakoori asutamise ajaks. Niisiis rohkem kui 85 aastat tagasi. Tegemist on esimese puhkpilliorkestriga Vigala kihelkonnas.

See oli 1888. aastal, kui Nurtusse oma sünnija kasvupaika tuli koolmeistriks Kuuda seminari kasvandik Madis Oviir. Kuna Kuuda seminar andis tulevastele õpetajatele selle aja kohta hea muusikalise ettevalmistuse, asus ka M. Oviir täie innu ja energiaga koolitöö kõrval koduküla kultuuripöllum esimesi vagusid ajama, Juba samal sügisel alustas tegevust meeskoor, aasta hiljem segakoor ja siis muusikakoorgi. Peale esinemiste Velisel ning kaugemalgi oma

kihelkonnas osales koor 1896. aasta 23. ja 24. juunil Läänemaa esimesel laulupäeval Haapsalus. 1905. aastal Velisel peetud rahvakoosolekutele tulid Nurtu mehed alati pasunate mürtsudes. Oli ju M. Oviiri vend Jüri üks koosolekute organiseerijaid.

Ja siis tuli aasta 1917. Jüri Oviir kirjutab oma mälestustes: "**Kooliõpetajast vend Madis oli okt. revolutsiooni päiviks, vaatamata sõjaajale kogunud enda ümber hulgakese kohalikke noori. Endiselt olid kooli juures muusikaja laulukoor. Velisel toimusid jälle rahvakoosolekud, otsustasime Velisele minna rongkäigus. Vend oli laulukoorile ja orkestrile kätte õpetanud niisugused revolutsioonilised laulud, nagu "Varsavjanka" ja "Marseljees". Läksime koos orkestri ja laulukooriga neid laule lauldes. Veliselt lahutas meid umbes 8 km, kuid vaimustus oli nii suur, et tee kadus päris lennates käest. Velise koolimaja õuel tekkis meie sinnajõudmisel võimas rahvamiiting.**"

M. Oviir oli Nurtus õpetajaks 37 aastat ja ikka mängisid siin pasunad ja laulsid koorid. Tõsi küll, taktikepi pidi ta vanaduse sunnil üle andma oma õpilastele. Tema silma all kasvas peale uus põlvkond. Koolimees elas oma koduküla kultuurisündmustele kaasa surmani.

A. PARNABAS

Rasked rendiolud Velisel

Pärast 1905-1907. a. sündmusi muutus Velise valla talupoegade elu veelgi raskemaks. Suurt tööd nõudis Valgu mõisa põlenud härrastemaja ülesehitamine. Velise valla inimesi süüdistati ka kui kaasteadjaid parun Budbergi mõrvaloos 17. veebruaril 1907. a., seepärast määrati vallale trahviraha 3000 rubla. See tuli esialgse käsu järgi tasuda kahe nädala jooksul. Niisama suur summa määrati ka Vigala vallale. Kõigele lisaks hakkasid vihased mõisahärrad talupoegadele rendiraha juurde lisama, ja sageli tõusis rent mitmekordseks,

Rendiolukorrast Velise mõisas kujutatakse "Virulases" nr. 197 l. (14.) septembril 1909 järgmist:

"Velise mõisavalitsus laskis oma rentnikud vallakohtu läbi kokku kutsuda, kus teatati, et nendele renti juurde pannakse. Kes rendi juurdelisamisega rahul ei ole, see ütelgu koht ülesse. Juurde lisati renti 5 rub. kuni 35 rublani. Kõige rohkem lisati neile ligi, kes kudagi olivad jõudnud oma põldu paremale järjele tõsta, siis veel neile, kes vana lagunenud suitsuonni olid

jõudnud ümber ehitada. Mis? Talumehed hakkavad "toredust" taga ajama ja ehitavad koguni korstnaga elumaju. Tasuks – renti juurde. Majade ehituse tarvis ei anna mõis rentnikule vähematki abi.

Paljudel rentnikudel puuduvad kirjalikud kontrahid ja nad elavad nii ütelda suusõnalise kauba peal. Niisugustes oludes on renditalupidaja igaaastane mõisa tujude ohver. Aeg oleks talupoegadel mõisa käest pikemaajalisi kontrahisid nõuda."

Küllalt kõrgeks tõstsid parunid ka talude müügihinnad. Samast ajalehenumbrist loeme, et kohtade müümine algab ka Vigala kihelkonnas Nõlva mõisas. Teatavasti alustati Vigala mõisas talude müümist päriseks tükk aega hiljem kui piirkonna teistes mõisates. Päärduks näiteks algas see juba 1875. a. Mõned aastad hiljem alustas talude müüki ka Valgu mõisa omanik Otto Uexküll, umbes samal ajal tehti seda Velise mõisaski.

Talupidajatele anti teada, et kes ise ei taha või ei jõua kohta osta, see koligu minema. Dessatini hind oli 140 rubla ümber (dessatini ehk tiin = 1,09 ha). Esialgseks sissemaksuks taheti 600 rubla. "Ajab jällegi meestel karvad püsti, kust raha võtta, kuna mõnel alles aasta rent mõisale võlgu on," võis lugeda.

A. PARNABAS

Analoogiat otsimas

Tänavune erakordselt vihmane suvi ja sügis sunnivad meelerahuks otsima selliseid aastaid ka minevikust. Ja tõepoolest on selle taolisi aastaid olnud mitmeid. 1937. aastal ilmunud ajakirja koltunud lehekülgedel on kirja pandud mälestusi aastaegadest ja ilma vempudest 1859. aastast alates. Hilisemad kirjapanekud tuginevad autori enda mälestustele ja tähelepanekutele.

"1869. aasta suvi oli õige vihmane, palju heina läks vihma pärast raisku. Vilja koguti põldudel laudade peal käies. Maa oli igal pool nagu mädane soo. Ristikhein mädanes päris ära. Viljasaak oli rohke, aga alaväärtuslik, teda ei saadud kätte." Ka on kirjas: *"1923. aastal oli vähe lund ja palju külma. Järgnes vihmane kevad, puud läksid lehte alles 10. juuni paiku. Juuli kuul olid tugevad ja sagedased müristamised, pikne surmas mitmel pool inimesi ja loomi. Väga suur sadu oli 16. augustil, missugust ei ole olnud 50 aasta kestel. 24 tunni jooksul sadas vihma 3 tolli paksuselt üle maa (74,4 mm) 1869. a. augusti kuul oli sadu 82,4 mm, 1879. aasta juulis 75,1 mm. Nii on 1923. aasta 16. augusti vihmased haruldane 50 aasta kestel."*

1928. aasta erakordselt vihmast suve mäletavad veel paljud vanemad inimesed. Sellest on kirjutatud ka ajakirja veergudel:

"1928. aasta suvi andis aga ennast valusasti tunda meie majanduses. Põllud ja heinamaad kannatasid tihedate ja suurte sadude all. Paljudes kohtades külvati 2 korda, kuid saagist jääd siiski ilma. Põllumehed pidid igapäevase

leiva võõrsilt lunastama. Meie maal tuli päikene pilve alt välja kogu suve kestel kõigest umbes 20 tundi. Ikalduvale suvele järgnes karm ja vali talv. Külma kestis pikalt, kogu veebruari ja märtsi kuul ei olnud kordagi sula ilma."

Ajakirja "Põllumees" 1929. aasta veebruarinumbris kurdab R. Tamm seemnevilja halva idanevuse üle. Ta kirjutab:

"... Peale halbade kasvutingimuste, mille all just seemne väärtus kannatas, aitas seemne väärtust vähendada ka veel vihmane koristamise aeg, kus villi toorelt või märjalt tuli rõuku panna ja samuti ka peksta niiskelt.

Talinisu, eriti nõrgemad sordid, mis lamanud, olid juba koristamise ajal peades kasvanud. Hakkides seistes suurenes kasvanud terade protsent veelgi.

Kõige suuremat kahju tegid seemneviljale sügisesed öökülmad kõikudes 1-3 kraadini. Need külmad tulid läinud sügisel juba septembri lõpul, mil paljud hilisemad külvid ja pikema kasvuajalised viljaliigid ja sordid olid veel vesihaljad. Külmad olid nii tugevad, et paljudes kohtades ka keskpäeval püsis paari-kraadiline külm ja Põhja-Eestis sellele lisaks tuli koguni veel lumi..."

Et olukord 1929. aasta kevadel väga tõsine oli, näitab ajakirja sama numbriga juhtartikkel kus J. Hünerson lahkab külviseemne muresid. Artiklis märgitakse, et põllumehed vajavad seemnevilja ostuks laenu 600 miljoni senti suuruses summas, mida aga kodanlik valitsus polnud võimeline põllumeestele andma.

Nagu selgub, on vihm tembutanud sageli varemgi.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

Tänases "Koduloolases" saab alguse Rapla rajooni kultuurimälestisi ja looduskaitseobjekte tutvustav rubriik, mis püüab olla väikeseks taskutargaks kõigile, kes tunnevad huvi ajalooliste paikade ja looduse vastu, tahab olla abimeheks meie rajooni teedel ja radadel matkajaile.

Ajalehelugejaile on suur palve. Kes teab avaldatud objektide kohta rahvasuus säilinud muistendeid ja legende, pangu need kirja ning saatku toimetusele või allakirjutanule aadressil 203542 Velise sjk. Kui on varasemast ajast fotosid allikate, rändrahnude, puude, kalmete, parkide, hoonete kohta, palume neid usaldada pildistamiseks. Kõik saadud andmed ja fotod on väärt materjal meie kodurajooni mineviku, ajaloo ja looduse paremaks tundmiseks ning mõistmiseks. Olgu tänu ette öeldud.

A. PARNABAS,
ajaloo- ja kultuurimälestiste ühiskondlik inspektor

VARBOLA JAANILINN

(*Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.*)

Eesti ja kogu Baltimaade suurimaid ja võimsamaid muinaslinna paikneb Vardi-Rapla maantee ääres. Varbola sovhoosi keskusest Rapla poole sõites jääb selleni umbes 3 km. Kuna linnusest on meie leheveergudel palju juttu olnud, siis siinkohal sellest pikemalt ei

räägi. Materjali on leida "Ühistoos" nr. 95, 96, 97 1978, "Koduloolases" nr. 3 ja nr. 5 1974, raamatuis "Muistsed asulad ja linnused" Tallinn, 1955. lk. 84-87, "Eesti arhitektuuri ajalugu" Tallinn, 1965, lk. 21, "Kas tunned maad" Tallinn 1965, lk. 154.

Linnus kuulub üleliidulise tähtsusega arheoloogiamälestiste hulka.

VARBOLA OHVRIKIVI

(*Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.*)

Kivi asub Varbola Jaanlinna vallist 200-300 m põhja suunas üle maantee, selle loodepoolses servas. Kivi kõrgus on 3,4 m ümbermõõt 15,7 m. Kuni 1967. aasta augustitormini ümbritsesid kivi suured puud. Nüüd on selle ümber metsanoorendik, millest kivi on välja puhastatud ja hästi nähtav. Muistis kujutab endast suurt ebakorrapärase kujuga rändrahn. Keskelt üle kivi edela-kirde suunas kulgev 0,3-0,7 m kõrgune astang poolitab selle nagu kaheks osaks. Maanteepoolisel küljel on veel mitmeid vagusid. Kultusekividele iseloomulikke lohke ei leidu. M. Schmiedehelm oma "Nissi kihelkonna kirjelduses" mainib, et ümbruskonnas ei ole säilinud mälestusi kiviga seotud ohverdamise traditsioonidest. Legend aga pajatab, et kivide ümber nähtud öösiti vaime liikumas. Suure juures olnud nimelt varem ka väiksemaid kive, mida peetud suure küljest langenud tükkideks. Need olevat asetsenud vahetult maantee ääres. Nüüd neid tükke pole märgata.

Ohvrikivi on kui rändrahn kaitse all ka vabariikliku tähtsusega looduskaitseobjektina (nr. 120).

Teeme pargid korda, uuendame neid

A. Parnabas

Rapla rajoonis on kaitse alla võetud 46 parki. Nende seas Kehtna ja Vana-Vigala park on vabariikliku tähtsusega looduskaitseobjektid. Paljud neist parkidest ei ole suured. Pealegi kannatasid 1967. aasta augustitormi ja putukrööste tagajärjel Päärdu, Kastli, Konuvere ja veel mõned pargid, mistõttu nende pindala vähenes tunduvalt. Nende tähtsus on aga endiselt suur, sest vanadel parkidel, olgu nad siis suured või väikesed, on hindamatu väärtus tänapäeval ja edaspidigi.

Raske on ette kujutada, milline näeks välja meie maastik siis, kui seal ei oleks neid omapäraseid parke, kus kasvavad laiuvate võrudega põlised pargipuud tammed-pärnad, sirguvad okaspuud, pakuvad värvivaheldust pargipõõsad... Ja muidugi alleed, pargiteed ja -rajad... Pargid on meie maa ja looduse ehteks ka Rapla rajooni asulates (Alu, Vana-Vigala) ja mitmete kolhooside, sovhooside ning nende osakondade keskustes. Nad on kõik mõnusad puhkekohad.

Koolide juures asuvad pargid (Valgu, Kehtna, Vana-Vigala jpt.) on õppebaasiks taimede, puu- ja põõsaliikide, samuti lindude tundmaõppimisel, nad aitavad lastes kasvatada armastust ja lugupidamist looduse vastu. Parke uurivad meie teadlased, maastikuhooldajad ja -arhitektid, et neis talletunud kogemusi kasutada uute parkide kavandamisel. Parkidel on suur tähtsus meie tänapäeva põllumajandusmaastiku kujunduses ja ökosüsteemis.

Eelöeldu näitab, et me peame parkidesse üha tõsisemalt suhtuma, neid kaitsma, hooldama ja korrastama. Sageli on neid tarvis säilitada kui looduskaitseobjekte, millel on ka kultuurilooline väärtus.

Paljude korrasolevate parkide (Kehtna, Alu, Järlepa jt.) kõrval on rajoonis ka neid parke, mis on ära unustatud. Kui praeguste koolide juures asuvate parkide seisukorraga võib üldiselt rahule jääda, siis teevad aga muret mitmed endised koolipargid (näiteks Vaimõisa) ja ka mõnede majandite valduses olevad pargid. Üheks hooletusse jätmise põhjuseks on siin muidugi töökäte nappus. On ju tavaliselt ühe majandi territooriumil mitu parki. Parkide hooletusse jätmist ei saa aga mõnigi kord panna töökäte puuduse arvele. Vajaka jääb tihtipeale hoopis ettevõtlikkusest.

Mida teha käest äraläinud parkidega

On selge, et pargid on tarvis korda teha ja nad vajavad hooldamist. Tööga tuleks alustada kohe, sest mõnedki pargid on juba liiga pikka aega olnud hooldamata. On kohti, kus võsa on liiga teinud paljudele puu- ja põõsaliikidele, mis selle tagajärjel on kannatanud või hävimas. Olen parkide hooldamisel mõnevõrra tegev olnud. Julgen jagada mõningaid kogemusi. Rajooni parkide seisukorda on arutatud ka rajooniorganite vaatavatel seminaridel ja nõupidamistel, kuid edasimineki ei tule päevapealt.

Arvan, et parkide hooldamise ja korrastamise peavad tõsisemalt enda hooleks võtma majandite metsamajandusinsenerid, -tehnikud ja metsavahid. Seda teed mindi ka Rapla rajooni Valgu sovhoosis, kus korrastati majandile kuuluv Velise park ning nõu ja jõuga Ollakse abiks ka Valgu 8-klassilisele koolile kuuluva 8-hektarise pargi korrastamisel.

Kuidas parki korrastada

Kindlasti tuleb alustada läbimõeldud plaanist. Vanade parkide hooldamise võime jagada kaheks põhietapiks. Esiteks tuleb park üldiselt korrastada ja siis rekonstrueerida, kui see osutub vajalikuks.

Alustada saab **üldiste korrastamistöödega**. Neid oskab juhendada iga metsamajandusspetsialist. Kui oleme ära teinud üldised korrastus- ja hooldustööd, annab juba seegi parkidele hoopis teise ilme.

Esmajärjekorras tuleb kõikjalt **koristada praht** ja keelata parkidesse jäätmete panemine. Pargid pole loomade karjatamise ega mootorsõidukitega sõitmise koht, sõidetakse vaid selleks ettenähtud teedel. Lagunenud hoonete, kuuride, puuvirnade, mahalangenud plankude ja tarade likvideerimiseks tuleb vajalikud sammud astuda.

Edasi on suuremaks ja tähtsamaks tööks **võsa raiumine**. Soovitav on see lülitada võimaluse korral majandi metsa-hooldusraiete plaani. Selleks tuleks igas majandis hooldusraielankide eraldamisel üle vaadata ka pargid. Suuremates parkides on soovitatav see töö jagada mitme aasta peale, vastavalt võimalustele. Velise 4-hektarist parki korrastati kaks aastat. Tuleb eraldada hooldusraielangid, rajada proovitükid või märkida ette raiumisele kuuluvad puud. Raiumisele tuleks määrata kuivanud ja teised parki mittesobivad puud. Raiet on soovitatav alustada pargi keskosast ja liikuda edasi ärte suunas. Nii on mõneti võimalik jälgida pargi kujunduslikku lahendust. Parkide võsast puhastamisel on vaja tunda puu- ja põõsaliike. Selle kõigega tulevad majandi metsamajandustöötajad toime.

Hooldamata parkides (nii oli see ka Velise pargis) on väga levinud ja võimutsevad saar, pappel, haab, jalakas, vaher, toomingas ja valgelepp. Väga tihedaks on kasvanud ja laiaili läinud, moodustades mõnikord raskesti läbi-pääsetavaid padrikuid, mitmesugused põõsad (pihl- ja pajulehine enelas, lumimari, ka harilik sirel jt.).

Võsa peame ära raiuma nii madalalt ja maa lähedalt kui vähegi võimalik või isegi koos juurtega eemaldama. Ka kändude jämedam osa tuleks ettevaatlikult välja juurida. Aega läheb küll rohkem, aga kasu on suur. Sellega takistame raiumisele järgneda võivat võsa kasvu. Siinjuures peame igal juhul arvestama ka, et pargiala tuleb niita. Igasugused tüükad ja kändud takistavad selle töö tegemist, eriti aga niidukite kasutamist.

Enelate ja teiste põõsaliikide padrikutest on väga raske kuivanud risu ja oksa välja korjata, seepärast on soovitatav ja õigem võimalikult kogu võsa maha raiuda ja uute võrsete kasvades hoida see hilisemate niitmistega soovitud piirides.

Võsast vabastame esmalt väärtuslikud puuderühmad. Okaspuude eest tuleb erilist hoolt kanda, sest just neid on parkides väga väheseks jäänud. Võsast raiume lahti ka üksikud suured puud ja puudegrupid, et pääseksid mõjule nende võrad ja tüved. Igas pargis on tavaliselt suuremaid lagedaid alasid, mida nimetatakse pargiaasadeks. Need on vanades parkides osaliselt lagedatena säilinud, sest sellistest kohtadest tehakse ka heina. Tavaliselt on need ümbritsetud üksikute puude või puudegruppidega.

Lagedad alad raiume võsast täiesti puhtaks, samuti puude ümbrused ja alused, et avada vaateid üle aasa mitmes suunas.

Lagedaks raiume ka pargis asuvate vee-kogude kaldad, et vaade veepeeglile oleks avatud. Säilitama peame aga pargis leiduvaid õitsevate põõsaste gruppe (ebajasmiinid, kusla-puud, läätspuud, sirelid, kikkapuud, samuti veel säilinud pargiroosid ja kibuvitsad jne.). Nende kunagised algsed kasvukohapiirid saame osaliselt kindlaks teha suurte sammaldunud ja lookavajunud okste järgi. Kõik vanad oksad raiume põõsastest välja. Kui on vaja, siis piirame võrsete levikuala (näiteiks hariliku sireli puhul). Nii noorendatud pargis õitsevad paari-kolme aasta pärast kaunid elujõulised põõsad ja põõsarühmad.

Tihedaid põõsaid jätame kasvama pargi kaugemates osades, et oleks elu- ja pesapaika ka laululindudel.

Pargi puhastamisel koristame ka kuivanud puud, tuulemuru ja -heite ning jämenenud võsa. Ka nende kändud püüame teha võimalikult madalad, kui juurimise võimalus puudub.

Suuremate puude juurimisest peaksime hoiduma, seda mitmel põhjusel. Esiteks me lõhume masinatega suurel pinnal murukamarat, mida on raske kiiresti taastada. Teiseks tekivad juurimisel suured känduaukud, mida pole sageli millegagi täita. Kolmandaks on kändud vajalikud edasisel pargi rekonstrueerimisel, sest nende abil on võimalik taastada mõne pargi esialgset kujundust (puuderühmad, üksikpuud ja pargi-alleed). Võimalikult madalalt lõigatud puude kändud sammalduvad kiiresti, hakkavad peagi kõdunema ega häiri vaataja pilku.

Pargi hooldamisel saadud metsamaterjali tuleb otstarbekalt kasutada ja mittelikviidne hagu põletada. Kui hagu ei saa mingil põhjusel põletada vahetult raiumise järel, siis hilissügisel tuleb seda kindlasti teha. Siinjuures tuleb jälgida, et põletamisel ei vigastataks allesjätud puid ega põõsaid. Ka tuleohutuseeskirjadega on kindlaks määratud kaugused, millest alates võib tuld teha. Raiutud hagu ei või mingil juhul parki hunnikutesse jätta.

Kui oleme pargi suutnud korrastada, siis peame tingimata leidma võimaluse, et saaksime selle igal suvel vähemalt kaks korda üle niita. Niitmisega hävitame tärkava võsa, samuti pargis levivad tülikad umbrohud (nõges, naat, putked jne.). Kui jätta rohi niitmata, võib peagi tärgata varasemast veel tihedam võsa ja meie töö on olnud asjatu. Niitmise organiseerimine ei tohiks ühelegi majandile üle jõu käia. Pargiaasadelt on ju võimalik heina teha. Osa sellest saab tavaliselt niita ka masinaga, osa aga tuleb niita muidugi käsitsi. Iga-aastased kulutused pargi hooldamisele on minimaalsed. Need tuleb ettenähtud korras igal aastal majandi tootmisplaani võtta, et ei tekiks arusaamatusi töötasu maksimisel.

Oleks hea, kui suudaksime taastada ka põhilised pargiteed. Tingimata aga peaks püüdma puhastada parkides olevad tiigid. Veekogudel on pargi kujunduses väga tähtis koht. Meil ehitatakse ju suuri veehoidlaid, seepärast ei peaks olema probleem väikeste tiigikeste puhastamine parkides.

Enamik meie parke on vanad. Osa puid on seal jõudnud juba raugeikka, täitmata on formimuru tühimikke. Vanade parkide **noorendamisel ja rekonstrueerimisel** vajavad majandid abi mitmete erialade spetsialistidelt.

Selliseid põhimõtteid rakendades suutsime rahuldavasse olukorda viia Velise pargi, mis oli kaotamas pargi väljanägemist ja ei täitnud enam oma ülesannet. Nii on see mõne teisegi pargi puhul. Ent asi pole kaugelki lootusetu, vaja on ainult julget pealehakkamist.

AEG AGA KERIB...

Kerib igaviku poolile päevade ja aastate lõnga. Tohtu ajakera peidab endasse kogu mineviku. Kuid midagi jätab ta siiski ka meie jaoks. Need on mälestused, mis meeles püsivad. Nagu pärleid tahad neid keeks kokku panna. Ja kui kee on valmis, märkad, et pärlid selles pole ühtviisi kaunid. Ühed on tuhmunud, teised aga alles hoidnud erilise sära.

Vana Velise koolimaja klassiruumid olid tühjaks jäänud, lapsed koolivaheajale läinud, et alles 1. oktoobril tagasi tulla. Aga päris tühjaks ei jäänud siin koolivaheajani mitte. Igal pühapäeval tuldi siia lugemisvara vahetama, sest koolimajas asus Velise rahvaraamatukogu seltsi (asutatud 1891) raamatukogu. Alates 1924. aastast kuulus see avalikkude raamatukogude võrku. Kolmekümnendate aastate keskpaiku oli allakirjutanul au töötada selle juhatajana. Tol ajal suutis kogu, kus leidis ligi 1500 köidet, rahuldada ka kõige nõudlikuma lugeja soove. Suvel tulid ümbruskonna noored igal pühapäeval vana armsa koolimaja juurde, vaatamata sellele, et paljudel oli nüüd haridust palju rohkem, kui esimene kool suutis pakkuda. Kooliõuel mängiti võrkpalli, prooviti jõudu kergejõustikus, lauldi, tantsiti ning tehti näitemängu. Velise kooli lõpetanud olid

aastate jooksul kiindunud kunagisesse õppeasutusesse niivõrd, et 18. augustil 1929 moodustati omaette noorteorganisatsioon "Velise algkooli karskusringi vilistlaskogu". Tookord oli see ainuke omataoline Eestis. Olgu lisatud, et õpilaste karskusring tegutses koolis juba 8. veebruarist 1926. Vilistlaskogu tegevusel oli ümbruskonna noorte hulgas vaba aja sisustamisel ja eriti spordi edendamisel suur mõju.

Meenub 1937. aasta suvi. Vilistlaskogu otsustas korraldada järjekordse peoõhtu. Mängimiseks valiti P. Kadariku näidend "Kodukased", milles leidsid käsitlemist sotsiaalsed ja perekonnaprobleemid, samuti oli juttu loodusearmastusest. Viimasest sai näidend nimegi. Sel suvel veetis Päärdu lähedal oma puhkust tolleaegne Eesti Raadio hallo-meis Feliks Moor. Ta tuli vastu meie palvele, ei pidanud paljaks käia 4-5 km kauguselt lavakunsti tarkusi jagamas. Proove tegime nädalas kahel õhtul. Kava õppimine aega võttis, ei mäleta, kuid meiega oldi rahul, aplodeeriti kõvasti. F. Moorist jäi kõigile mälestus kui ühest väga toredast inimesest.

Näiteseltskonnast on säilinud pilt. Istuvad (vasakult) Anton Saulep, Evlialia Limberg (Leosk), Feliks Moor, Antonina Kusmin (Lauter), Elmar Toots, seisavad Jaan Virma, Aleksei Parnabas, Boriss Saimre.

A. PARNABAS

Kodutundja, kodukujundaja

On öeldud nõnda, et igal inimesel peab olema paik, mida ta tunneb paremini kõigist. See on inimese juurdumismaa. Otse Juurtemaaks on nimetanud Erni Krusten seda ühenduses Ants Laikmaa maapõlisusega. Juurtemaa annab toitumise, elujõu. Siit lähtuvad risoomid ja narmasjuurekesedki teiste juurdumismaani. Siit algab vastastikune rikastamispind. Peab olema juurdunud ise, et anda elukooslusele. Peab olema juurdunud ise, et võtta vastu laiast maailmast.

Kui me mõtleme Velise kodumullale, avastame **Aleksei Parnabase** võimsad juured. Ja täna kõlbab sellest tagasihoidliku mehe enda kuuldes kõnelda. Tal on kuuekümnendal sünnipäev.

Aleksei Parnabase metsamehehinges on väärindunud midagi põlvkonna võrra vanema, Jaan Limbergi aastate tarmust, vahetamatusest, sihitajust, aususest, koguni jonnist. Ka tema Velise-mehe eetikas on midagi 1905. aasta võitlejameelest. Pole juhus, et nende päevade mehi ja miljöõdki tunneb ta paremini kellestki teisest. Ja on olnud algatajaid vabadusvõitluse koidikupaikade jäädvustamisel. Tema on koostanud Velise-Valgu-Nurtu-Päärdu ajaloolise kallakuga looduse õpperaja. Esimese omataolise Eestis. Tema on olnud maastikuhoolduse esimesi vaomehi, aegadel, kui termingi oli alles tekkimas. Ta oma kodu ja selle noor dendrokoppel on ihalduseetalon tänasele maakodule, mille olemuse kohta lõppenud aasta nii kaalukaid suunasõnu on seadnud. Ta on Eesti esimesi põllumajandusliku, maastikuhoolduse kaugõppekursuse diplomisaajaid. Eesti loodusekaitsjad ja kodutundjad mõtleavad täna Velisele ning suruvad kaugkorras kätt tema nüüdissümbolil – Aleksei Parnabasel.

JAAAN EILART

Kodurajooni minevik ja loodus

ELLU TAMM

Tammed on olnud meie esivanemate põlised hiie- ja ohvripuud. Paljud selle liigi eksemplarid on nüüd looduskaitse all, et nad oleksid ehteks maastikupildile ja tuletaksid meelde meie eelkäijate suurt ning püha seost loodusega.

Rapla rajoonis on praegu kaitsenimeklras 24 tamme, neist kaheksa vabariikliku tähtsusega. Viimastest kolm asuvad Vana-Nurtu külas endise Nurtu mõisa keskses.

Looduskaitseobjekt Ellu tamm kasvab Märjamaa külanõukogu territooriumil Velise metskonna kontorihoone otsa juures. Tamme ümbermõõt on 4, kõrgus 20 m, Huvitav on selle lehvikuna laiuv ja kaugeleulatuv võra. Samas väikeses pargis leidub ka suuri halli päklikpuu eksemplare.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

SÕTKE LINNAMÄGI (ka Katsimägi)

(*Arheoloogiamäestis, Märjamaa k/n.*)

Linnamägi asub Märjamaa sovhoosi territooriumil endise Sõtke küla piiril Tammiku talu maal. Muistis paikneb talu hoonetest 80-90 m edela pool põldudevahelises metsatukas, talu ise on aga endisest Sõtke mõisast umbes kolmveerand km lõunas.

Linnamägi asub metsatuka põhjaservas. Veel selle sajandi 30-ndatel aastatel olnud koht kasutusel loodusliku heinamaana. Nüüd kasvab siin lepa- ja sarapuuvõsa, mille hulgas üksikud suuremad tammed ning kuused. Mingit mäge siit metsatukast ei leia, see on tavaline tasane metsaalune, mida ümbritseb kunagisest linnamäest säilinud valli alus. Valliga ümbritsetud ala on peaaegu ümmargune, läbimõõduga 70-80 m. Kirde- ja idaosas on vall veel hästi säilinud, lääne pool peaaegu märkamatu.

Vallist 12 m väljaspool idas on arvatava linnuse kaevu ase, kust veel 30-40 aastat tagasi olevat vett võetud. Praegu on kaevu sügavus 1 m, läbimõõt pealt 3 m. Rahvapärimate järgi tuntakse suure tamme all olevat lamedat kivi ohvrikivina. On tõenäoline, et siin kasvas ohvrihiis või tammik, millest on tuletatud Tammiku talu nimi. 0,3 km lõuna suunas asuvas Poomi metsas asuvat mälestuste järgi muistne kalme.

Sõtke linnamäest on juttu J. Jungi raamatus "Muinasaja teadus eestlaste maalt" III (1910. a.) ja A. Tiitsmaa Märjamaa kihelkonna kirjelduses. Mainitakse tammikumäge Sõtküla mõisa Tammiku talu juures, kus olnud enne loss. Tammikust umbes 130 m kagu pool olevat olnud surnuaed. Ilmselt on mõeldud praegust Poomi metsa.

Muistise rajamise ja kasutamise ajaks arvatakse II aastatuhande esimesi sajandeid.

Maarjapäeval Läänemaal

Maarjapäeval, 25. märtsil, nagu paljudel teistelgi tähtpäevadel, olid igas piirkonnas omad kombed ja tavad. Läänemaal näiteks pidi pereisal selle päeva hommikuks olema varuks pudel punaseks tehtud viina, millest kõik pereliikmed pidid tingimata osa saama, et igaühel oleksid aasta läbi ilusad punased põsed. Siit pärineb ka termin – maarjapuna.

Maarjapäeval oli kombeks kühsetada pannkooke. Koogid pidid saama hästi suured. Mida suuremad need said, seda suuremad kasvasid suvel kapsalehed. Kapsalehti pandi aga leivakühsetamisel leibade alla, et leivad jääksid alt

puhtaks. Mõnes paigas kutsutigi maarjapäeval tehtud kooke kapsalehekookideks. Naised pidid tingimata lõnga kerima. Kerad tuli kerida hästi suured ja kõvad, et sügisel oleks hea kapsasaak. Ömmelda sel päeval ei tohtinud, kes seda tegi, sel ussitasid suvel kapsad ära.

Maarjapäeva järgi oli võimalik imagi eelolevaks suveks ja sügiseks ennustada. Kui hommikul oli maa külmetanud (öökülm), järgnes sellele veel nelikümmend külma hommikut. Kui see ennustus täide läks, siis polnud sügisel varajast halla ega külma oodata. Kestis aga kevadine öökülm lühemat aega, võis see sügisel vara tulla. Oli maarjapäeva öösel sula, polnud sügisel varajast öökülma karta.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

KONUVERE LINNAMÄGI

(*Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.*)

Linnamägi asub Märjamaa sovhoosi territooriumil Konuvere jõe põhjakaldal samanimelisest sillast 0,6-0,7 km ida poole Sulule viiva tee ja jõe vahel. Umbes 450 m põhja suunas asub endine Linnametsa talu, mille nimi on tõenäoliselt seotud mälestisega.

Linnamäe moodustab idast läände kulgeva seljandiku läänepoolsem laiem ja kõrgem osa, tõustes 200 m pikkuselt astanguliselt ümbritsevast maapinnast 3-4 m kõrgemale. Linnuse ovaalse kujuga platoo suurus on 60 * 30 m. Idakülg on 20-30 m ulatuses ilmselt liivavõtmisega ära lõhutud ja segi kaevatud, põhjaseriv püsib tervena. Lääneosa on lage, ülejäänud seljak kaetud võsa ja metsaga.

Konuvere linnamäge mainib J. Jung oma raamatu "Muinasaja teadus eestlaste maalt" III köites (1910). Siin on juttu ka rahvapärismusest, mille järgi linnuse lähedal sügavas jõehauas olevat vanade eestlaste varakatel talurahva rohke varaga, mis sõja ajal jökke lastud. Kätte võivat selle saada vaid villasest lõngast valmistatud köiega.

A. Tiitsmaa mainib oma Märjamaa kihelkonna kirjelduses, et 1924. aastal oli linnamägi lage ja taraga piiratud, veel mainitakse oja otsa juures olevat allikat, mis olnud siis veerohke, oja ise aga laialt vesine ja porine.

1956. aastal kaevas siin Märjamaa keskkooli ajalooring. 70-ndail aastail Ajaloo Instituut E. Tõnissoni juhendamisel. Leiumaterjali säilitatakse Ajaloo Instituudis.

Leidude järgi dateeritakse muistise kasutamise aeg X-XI sajandisse, nii et see on üks hilisemaid ümbruskonnas. Kaldutakse arvama, et linnus ei saanudki enne maa vallutamist päris valmis.

Arheoloogiamälestiste kaitse aktivistidele

11. ja 12. mail korraldas ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksioon Eesti arheoloogiamälestiste kaitse aktivistidele seminari. Esimesel päeval oldi Tallinnas, kus kuulati loenguid Eesti

tuntud arheoloogidelt ning ajaloolastelt ja külastati linnamuuseumi. Õhtul istuti vestlusringis, kus arutati arheoloogiamälestiste kaitse päevaprobleeme.

Teisel päeval sõideti Haapsalu rajooni, kus ajaloomuuseumi osakonnajuhataja Mati Mandeli juhendamisel tutvuti sealsete arheoloogiamälestistega.

A. PARNABAS

Koduloolane 14.06.1979

Kodurajooni minevik ja loodus

MUSTALLIKAS

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.)

Mustallikas asub Märjamaa sovhoosi Pae-küla osakonna territooriumil, endisest Kõrtsi talust (siin asus varem ka Posti kõrts) 150-200 m lääne pool, üle põllu metsaservas. Kõrtsihoone asub vahetult tee ääres.

Allikas on mitmest osast koosnev ja võrdlemisi veerohke, kujutades endast Pühajõe väljaulatuvat soppi pikkusega umbes 20 ja laiusega 7-8 m. Sügavust mõõdetakse kuni 1,5 m. Vesi on läbipaistev, põhi aga väga tume, selle järgi ongi allikas saanud oma nime. Ümbruses leiame veel neli-viis väiksemat allikat, mis kõik on ühenduses Pühajõega. Pühajõgi ise on väike, 2-3 meetri laiune väga käänuline oja, mis saab alguse umbes 1,5 km

kirde pool asuvast allikast, mida rahvamälestuste järgi on samuti peetud ohvriallikaks, pühaks allikaks. Ilmselt on siit pärit ojakese nimigi. Praegu on selles vett ainult kevaditi.

Ohvriallikate traditsioon ulatub kaugesse minevikku ja püsis kuni XX sajandi alguseni. Nii on see olnud ka Mustallikaga. Siia on vanasti toodud mitmesuguseid ohvreid, et haiguste vastu abi saada.

Mustallika kohta on ka mitmeid legende. Üks on selline. Enne olnud Mustallikas põhjata. Kord kündnud tüdruk härgadega kõrtsi ees-põllul. Härjad hakanud kiili jooksuma ja jooksnud kõige adra ning tüdrukuga allikasse, kuhu nad ka jäänud. Teine rahvajutt räägib, et kunagi kõrtsis sõnnikuveo ajal hakanud hobune lõhkuma ja jooksnud koos vankriga allikasse, kuhu ta kadunud.

Ööbikulaul "Žigulisse" ei kosta

Haridusosakonna korraldatud hiljutine noorte loodusesõprade kokkutulek Vana-Vigalas oli igati tervitatav ettevõtmine. See tekitas palju mõtteid; millest osa siin kirja pandud.

Et meil oleks looduse vastu rohkem lugupidamist ja armastust, on vaja teda põhjalikult tunda, avastada tema saladusi, võlu ja rikkusi. Loodus annab kõik eluks vajaliku. Meie teha on, et see, mida ta nii heldelt jagab, oleks puhas ja tervislik. Peale selle pakub loodus esteetilist naudingut. Usun, et ükski kunstnik pole suutnud lõuendile kanda looduse ilu sellisena, nagu see tegelikult on. Ükski kirjanik pole suutnud seda sõnades kirjeldada. Ükski helilooja pole oma teostes loodushelid nii kõlama pannud, nagu kuuleme neid suures sinise laega kontserdisaalis. Loodus on ise kõige avaram näitusesaal, milles mängib parim sümfooniaorkester.

Tänapäeva urbaniseerunud inimene saab selles saalis väga harva olla. Ta peab leppima reproduktsioonidega või siis vaatama juba nii kulunud filmi, mis vilksatab läbi magistraalidel kihutava "Žiguli" akna. Ilma jääb ta kontserdist, mis kevadeti varahommikust hilisõhtuni looduse suures saalis kõlab.

Palju rõõmustavam pole ka maainimese elu. Vaatamata sellele, et ta elab ja töötab looduse keskel, ei saa temagi täie sõõmuga endasse haarata kogu seda ilu, mis teda ümbritseb. Tänapäeva maainimesegi elu ja tegemisi saadab lakkamatu masinamüra.

Juba aastaid elab mu, koduaias ööbikupere. Unustamatud on kontserdid kevadel ja suvehaku öödel. Siin on maantee, kus on pidev liiklus. Kontserdiandjat see ei häiri. Aga sageli mõtlen, kui vähesed seda kuulevad, sest traktorikabiini ja autosse ei kosta midagi. Noored uljaspead pigistavad viimase välja "säärevaristajatest", millelt sumbutajagi ära võetud, nagu poleks müra meie ümber veel küllalt. Seda võrratut laulu kuulevad ainult need, kes astuvad jalgsi või mõõdavad maanteekilomeetreid jalgrattal. Kuid neid on õige vähe.

Kahju hakkab sellele mõeldes. Nii jäädaksegi ilma kõige ilusamast maailmas. Kas siit ei alga ka asja pahupool – mitte ainult ükskõiksus looduse vastu, vaid ka selle rüvetamine. Nõnda saame ikka sügavamalt oksa, millel ise istume. Et see oks siiski ei murduks, isegi enam – et saetud haavad armistuksid – ongi vaja, et kasvav noorsugu õpiks loodust armastama, hoidma ja kaitsma.

Rapla rajooni noorte loodusesõprade kokkutuleku eesmärk oli viibida kaks päeva vahetult looduses ja praktiliste õppuste abil koguda lisa senistele teadmistele, õppida tundma loomi ja taimi kuival maal ning vees. Samal ajal oli kavas tutvuda loodus- ja keskkonnakaitse põhiküsimustega ning põllumajandusmaastiku hooldusega.

Mida siis öelda kokkutuleku kohta? Noorte kasvatamisel on kõige olulisem eeskuju. Kõik see, mida noortele näitame, samuti meie käitumine ja tegutsemine peab olema eeskujulik, laitmatu, vigadeta. Pole õige, kui räägime üht ja samas on näha midagi hoopis vastupidist. Siis teeme vea, mida on raske heaks teha. On ju vaja kasutada ka kontra-stsituatsiooni, kuid siin polnud see eesmärgiks. Hoolitsevast suhtumisest loodusesse ja meid ümbritsevasse jäi kahjuks Vana-Vigalas vajaka. Juba laagriplosi hooldamatus ei jätnud lastele head muljet. Paneb imestama, et tänapäeva tehnika juures ei suudetud rohtu ära koristada. Ja üldse, on vähe sellest, kui hoiame korras oma elutoa ukseesise. On vaja et kõikjal, kus elame ja töötame, oma vaba aega veedame, valitseksid kord ja puhtus. Hoolitsetud ja korras peab olema ka meie toatagune.

Kui esimese päeva programm laagris täideti ja see oli huvitav, siis transpordihäirete tõttu jäid teise päeva ettevõtmised lünklikuks. Sellest on väga kahju. Ei saanud lastele tutvustada looduskaitseobjekte ega kultuurimälestisi vahetult kohtadel. Ja on kurb, et tutvumine põllumajandusmaastiku kujundamise ning hooldamisega jäi samul puudulikuks.

Maastikuhooldajana pean Pärnu rajooni "Edasi" kolhoos majandiks, kus tänapäeva põllumajandusmaastiku eest hoolitsemisele on lähenetud komplekselt. On haaratud kõik lülid: farmid, laomajandus, tööstus, tehnika, elamutsoonid, põllumassiivid, metsad, teed, talud jne. Kõik tehtu on siin nii funktsionaalsest kui ka esteetilisest aspektist hästi läbi mõeldud, see moodustab ühtse terviku – tänapäeva tootmismajandi etaloni. Kõike seda oleks pidanud nägema vahetult maastikul, mitte aga vaatama diapositiividelt, nagu aja-puudusel juhtus. Piltidel oli näha vaid kübe sellest, mis majandis maastikuhoolduse, heakorra ja töökultuuri osas on korda saadetud.

Vaatamata mõningatele puudujääkidele usun, et lapsed jäid kokkutulekuga rahule ja viisid kaasa hulga häid muljeid ja uusi teadmisi. Oli ju kokkutulek esimene selline Rapla rajoonis. Tahaksin loota, et järgmine saab teoks tuleval suvel. Siis on meil varuks ka tänavused kogemused.

A. PARNABAS

Kui rahvas asus kolhoositeele

Kolmkümmend aastat tagasi oli Velise valla rahval esimene kolhoosikevad. Kui ühismajandite organiseerimine Velise vallas nagu Eestis üldse langes enamasti 1949. aasta märtsi- ja aprillikuusse, siis valla esimese kolhoosi asutamiskoosolek peeti juba 1948. aasta detsembris.

Jüri ja Johannes Jeerik, kes mõlemad olid initsiatiivgrupi, liikmed, meenutavad neid aegu: "22. detsembril tulid Inda küla kaheksa pere inimesed, Kalda tallu kokku, et arutada kolhoosi asutamise küsimust. Olgugi et oldi tundmatu olukorra ees, sai otsus üksmeelne: tuleb astuda ühiselt uuele teele. Valisime otsemaid ka juhatuse, revisjonikomisjoni ja varade ühistamise komisjoni. Juhatuse esimeheks valisime ühel häälel Kalda talu peremehe Rudolf Tammeri. Revisjonikomisjoni esimehe ülesanded usaldati Jüri Jeerikule. Esimese kolhoosi nimeks sai "Kalev". See oli pöördeline aeg kogu Velise valla talurahva elus. Nii nagu talvisest pööripäevast alates hakkab päev pikemale minema, astus siitpeale ka talurahvas edasi pikemate sammudega.

Asutamiskoosolekule järgnevatel päevadel ühistasime varad ja algas ka töö lautade ettevalmistamisel. Jaanuari algul saimegi lüpsilehmad ühislauta kokku tuua. Teistele loomadele ruumide kohandamine võttis rohkem aega. Sellega tulime toime enne kevadkülv. Karjatalitajatena asusid ametisse Salme Jair, Mai Pärtel, Leida Pärtel ja mitmed teised. Enamasti peavad nad nüüd auga teenitud pensionipõlve.

Peagi astusid ühismajandi liikmeiks ka ülejäänud Inda küla talupidajad, samuti osa Kirna küla rahvast. Lähenes kevadkülv. Ei olnud sel ajal ühtegi spetsialisti, tuli läbi ajada põlise talupoja tarkusega. Töid tegime aegade jooksul väljakujunenud ja praktikas proovitud tavade järgi. Kevad oli igati sõbralik, külv sai maha korralikult ning õigel ajal, kuigi kõik tuli teha hobustega. Õlg õla kõrval mees-tega olid põllul naised.

Ka suvi oli ilus ja sügiseks suutsime ühiskarjale varuda küllaldaselt sööta, samuti viis iga tööinimene koju tasuna kena koguse vilja ja

muid põllumajandussaadusi ning raha. Vaatamata sellele, et oli raskusi – puudusid ju kogemused, puudus eeskuju – möödus esimene kolhoosiaasta hästi."

Olgu lisatud, et "Kalevi" nimi jäi ühismajandile ka pärast ühinemist naabritega veel mitmeks aastaks. Esimese spetsialistina tuli 1952. aastal praegune Valgu aovhoosi peaaugronoom Jaan Kitsing, kes sai kolhoosi esimeheks. Peagi "Kalevi" ja "Valguse" kolhoos ühinesid. J. Kitsing asus uue ühismajandi "Võit" agronoomi ülesandeid täitma, olles aastaid ainukene spetsialist. Kolhoosi esimene esimees T. Tammer töötas hiljem traktoristina, olles lugupeetud mehhanisaator (nüüd juba Valgu sovhoosis) kuni surmani.

Pikemalt tahan rääkida vendadest Jüri ja Johannes Jeerikust. Nemad olid ja on asendamatud meistrimehed, kelle töökatele kätele kuuluvad nii puu kui raud. Pole majandis masinat ega agregaat, mis neile tundmatu või mille remondiga hakkama ei saadaks.

1951. aasta sügis oli väga vihmane. Endise "Kalevi" kolhoosi põldudel valitseb raske savimuld, suuremate sadude korral jäävad põllud lausa vee alla. Nii oli see tookordki. Vili oli aga vägev. Käsitsi koristamiseks polnud jõudu, ühtki masinat põld ei kandnud. Abi tuli Jeerikute leidlikkusest. Ehitati lõikusagregaat, mis paigutati kahele suusale. Vedasid seda kaks hobust ja vilja saadi sellega koristada lausa vee seest, kuna niiduk porisse ei vajunud. Muidugi ei jõudnud ühe sellise agregaadiga kogu majandi vilja ära koristada, kuid abi oli siiski suur. 1952. aastal ehtasid mehed kolhoosis võimsa saeveski, mida oli ehitusmaterjali töötlemisel hädasti vaja. Kahjuks hävis see juba 8. juulil 1955. aastal tules.

Vennad võtavad praegugi pensionieale vaatamata pidevalt ühistööst osa. Vanem vend Jüri saab aasta-poolteise pärast kaheksakümneseks, kuid töötab Valgu sovhoosis möldrina ega ütle ära remonditöödest, kui aega üle jääb. Noorem vend Johannes võiks samuti juba mitu aastat pensionipõlve pidada, aga ei. Kõikjal on sellist meest vaja. Praegu on ta saeraamimeister ja hoiab traktorirooli, kui hädasti tarvis.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

KÜKITA SUURKIVI

(Looduskaitseobjekt, Märjamaa k/n.)

Kivi asub Vardi metskonna maa-alal vahetult Tallinna-Pärnu maantee ääres. Tallinna poolt tulles on see magistraali paremal pool madalal vesisel heinamaal mõnisada meetrit enne Kükita-Uudika teeristi. Kivi kõrgus on 3,5, ümbermõõt 21,1 m.

Tasub meenutada üht humoorikat lugu. Kükita kõrtsis, mis asus siinsamas lähedal, käisid talumehed linna minnes ja sealt tulles hobuseid söötmas ning ise puhkamas. Ei jäänud maitsmata kõrtsmiku kesvamärg ja kangemgi

külmarohi. Ühel talvel peatunud kõrtsis Vigala valla mees, kellel loomatoiduga nappus käes. Õlletooibi ja viinakortli juures istudes kurtnud mees oma heinapuudust kõrtsmikule. Viimane olnud igavene vembumees, kellel otsemaid plaan valmis. Temal jäävat üks kuhi heinu üle ja ta on nõus seda ära müüma. Mindud siis maantee äärde kuhja vaatama. Et kivil oli lumemüts ja Vigala mehel viinaaur peas, löödi kaubaks kuhja all kohe käed ja kõrtsmik sai ka käsiraha (tol ajal oli kombeks, et ükskõik millise kaubatehingu juures maksis ostja müüjale teatud summa käsiraha). Kui mõne päeva pärast tulnud naabrimeestega heinakuhjale mitme hobusega järele, olnud ehmatus suur – polnud Vigalast Kükitale ju toataguse tee.

Kodurajooni minevik ja loodus

SAHKA KIVI

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.)

Üheks kauges minevikus asustatud piirkonnaks praeguse Märjamaa külanõukogu territooriumil on Russalu. Seda kinnitavad paljud siinkandis asuvad muistised. Ohvrikivi asub Varbola sovhoosis Russalu Jõeäärse külas endise Sahka talu koplis, sellest ka nimi. Hoonetest asub kivi umbes 250 m lõuna suunas. Ümbrus on siin vesine ja soine, võsatukkade ja vähemate kividega. Arheoloog M. Schmiedehelmi andmeil oleval kunagi kivi lähedalt leitud savinõu tuhaga. Veel on leitud erilisi vanu hobuseraudu.

Kivi kõrgus on 1,2, ümbermõõt 10 m. Mälestisel leidub kümme kultusekivile iseloomulikke lohukeid, osa neist küll vaid 0,5 cm sügavad. Vahepeal oli Sahka kivi võsasse kasvanud, nüüd on aga selle ümbrus metsamehe ja loodusesõbra E. Kraasi ettevõtmisel puhastatud.

KÜLMALLIKAS

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.)

Ohvritallikas asub Varbola sovhoosi territooriumil Lümandu külas endise Aasa talu maal jõe kaldal. Selle leiame, kui minna endisest Lümandu osakonna keskusest Tamme

talust juurest mööda jõekallast pool kilomeetrit allavoolu. Allikas asub peaaegu tasasel aasal jõe kaldast 50 meetri kaugusel, ümbritsetud paari põõsapuhmaga.

Allikast sadakond meetrit kirde suunas juba kõrgel kaldanõlval on väikesel künkal puudegrupp. Rahvasuus tuntakse seda paika Kabelimäe nime all. Hiljem kutsutud seda ka Kiigemäeks, kuna ümbruskonna noored käinud siin kiikumasa ja tantsimas.

Allika põhi on kruusane, vesi selge ja külm, sellest nimetuski. Läte on väga veerohke ja tugeva väljavooluga. Abi olevat siit saadud hambavalu ning silmahaiguste vastu.

Segadus looduses

1934. aasta 7. augusti "Lääne Elu" nr. 53 kirjutab: "Tänavune soe ja vihmane suvi on põhjustanud looduses segaduse. Nii võib näha aedades viljapuid õitsemas, eriti rohkesti õitsevad kirsid. Ühtaegu puud õitsevad ja kannavad saaki. Varem on esinenud küll viljapuude teistkordset õitsemist, kuid see on harilikult sügisel."

Kahjuks ei mainita ajaleheartiklis, mis vallas konkreetselt selline nähtus esines.

Väljakirjutuse teinud
A. PARNABAS

Kui rahvas asus kolhoositeele

“Kalevi” eeskujul moodustati 1949. aasta märtsi lõpul ja aprilli algul kolhoosid kogu vallas. Peaaegu igasse külasse sai omaette majand. Kokku oli neid 21: Inda külas “Kalev”, Vanamõisas “Tulevik”, Valgu asunduses ja Kangru külas “Valgus”, Paisumaal “Uus Paisumaa”, Vaina-Nurtus “Linda”, Kohtrus “Jõud”, Nurme ja Ojaäärse külas “Uus Nurme”, Nurtu-Nõlval “Koidula”, Velise-Nõlval “Võit”, Võeva külas “Sangar”, Mälistes “Mäliste Tulevik”, Araveres “Kuldne Tee”, Velise asunduses “Jõe”, Pallase külas “Pallase”, Vene ja Päärdu asunduses “Vambola”, Kilgi asunduses “Lembitu”, Kiilasperes Mihkel Aitsami nimeline, Keskkülas “Koit”, Veski külas “Kungla”, Kärissillal “Sulev”, Sulu külas “Nõukogude Eesti”.

Esimene aasta näitas, et nii väikestel majanditel ei ole arenguperspektiivi, see pärast otsustasid mitmed kolhoosid juba 1950. aasta kevadel ühineda. Seda, kuidas kõik aset leidis, ei luba ajalehe piiratud ruum pikemalt käsitleda. Küll peatun põgusalt veel valla ühe suurema, “Valguse” kolhoosi tööde ja tegevuste juures ning püüan neid meelde tuletada koos selle esimese esimehe Aglaida Vainuga.

A. Vainu peab nüüd pensionäripõlve. Leian ta oma kaunist kodust, mis asub Valgu jõe kaldal, vana mõisapargi põlispuude varjus. Siin me siis püüame lapata mälestusteraamatu lehekülgi. A. Vainu jutustab: “Mäletan väga hästi seda varakevadist pühapäeva, 27. märtsi, kui Valgu asunduse ja Kangru küla rahvas tuli kokku, et panna alus ühismajandile. Kokku oli meid umbes 50 peret ja kolhoos sai üks valla suuremaid. Maad tuli üle 1000 hektari ja et ühest servast teise jõuda, tuli astuda ligi viis kilomeetrit. Nimeks panime “Valgus”. Mingil määral tahtsime, et säiliks siinse põlise asula nimi.

“Valgusel” olid teiste valla kolhoosidega võrreldes teatud eelised. Siin oli juba ajalooline keskus kooperatiivi, meierei, sidejaoskonna ja koolimajaga olemas. Olid mitmed mõisahooned, mida hõlpus vastavalt vajadusele kohendada, lisaks sae-ja jahuveski. Hoonete poolest oli teistest paremas olukorras veel “Jõe” kolhoos, kus kasutada vanu Velise mõisa hooned. Kõik ülejäänud pidid läbi ajama talude lautade, aitade ja küünidega, kuid need olid kõik mööda küla laiali.”

A. Vainu jätkab: “Kuna kevadikülvi aeg oli lähedal, tuli kiirustada, et selleks ajaks saaks laudad korda ja ühiskari, ka hobused ja põllutööriistad kokku. Tänu rahva ennastalgavusele tulime toime. Alguses puudus

raha. Kassapidaja oli, aga kassat ei olnud. Tuli oodata seni, kuni, piima eest saime esimese raha. Pean ütleva, et meie inimestel oli tõelist optimismi. Ühiskarja saime ligi 80 lüpsilehma ja üle poolesaja noorloomu. Sigu ja teisi loomi oli vähe. Rikkad olime hobuste poolest. Neid sai kokku üle saja, kusjuures 80 olid tublid tööhobused, keda oligi eriti vaja. Oli ka 14 tori tõugu sugumära, kes moodustasid hea tõutuumiku. Hiljem arenesiki asi nii kaugele, et saime rajada hobuste tõufarmi.

Enne kevadkülvil moodustasime kaks põllu-brigaadi, kummaski neli lüli. Brigadirideks said tublid noored mehed Oskar Arnover ja Arnold Halliste. Veisefarmi juhatajaks hakkas energiline Antoniina Tammesson, kes seda rasket ja vastutusrikast ametit pidas pikki aastaid pensionieani välja. Hobuste tõufarmi eest hoolitses Endel Vainu.

1949. aasta kevad oli varajane ja ilus. Mäletan, et esimese ühiskülvi tegime 23. aprillil. Ja meeles on ka järgmine, kui saime kevadkülvil alustada veel päeva varem – 22. aprillil.

Kui esimesed organiseerimiskeskused möödusid, hakkasime tasapisi kaugemale vaatama. Kavandasime järgmisel aastal uue kuivati ehitamist. See saigi teoks ja on praegu sovhoosis kasutusel heinaseemne kuivatamiseks. Ühiskari suurenes, tuli mõelda uute lautade ehitamisele. Ühega neist alustasimegi, hoone on praegu üheks laudaks sovhoosi keskuse osakonna suurfarmi kompleksis.

Juhatus pidas vajalikuks osta veoauto. Tõsi, seda otsust ei tehtud vastuvaidlemisteta, ikka oli inimestes konservatiivsust. Aga siiski, ostuloo andis ka peakoosolek, ja teise ühistöö aasta algul saime esimesena vallas autoomanikuks.

Kui pingerikas ja töörohke suvi jäi seljataha ning salvedesse oli kogutud rikkalik saak, tulime ühel novembriõhtul Valgu koolimajja esimesele ühisele lõikuspeole. See pidu on hästi meelde jäänud. Enne lauda istumist pidasime ära peakoosoleku. See oli nagu lõppakord möödunud suvele. Meenutan tänutundes neid ausaid ja tublisid inimesi, kes oma ennastalgava tööga tegid kõik selleks, et elu läheks edasi, et homme oleks parem kui tänane. Tol ajal oli praegusega võrreldes palju raskem. Laudas tuli kõik käsitsi teha: lüpsata, sõnnik välja vedada, vesi ja koresööt ette kanda. Karjatalitajad kasvasid ise oma lehmadele juurvilja, rohisid, koristavad ja vedasid sageli ka lautade juurde. Käte jõul tehti tööd põllulgi. Olid need siis sahakured või hanguvars, ikka hoidsid neid kõrvuti meestega naised ja sageli oli neid põllul rohkemgi, kuna meestel leidus tegevust mujal, remondil, ehitusel jne.”

Meenutasime esimest kevadet ja suve vaid "Kalevis" ja "Valguses", kuid väikeste erinevustega niisamasugune oli see teistes Velise valla kolhoosides.

Kolmkümmend aastat on mööda läinud. Kolmkümmend korda on päevad pikinema hakanud, on muutunud pikemaks maamehe samm. Tuli ette raskeid aastaid, mida veel hästi mäletatakse. Üks põhjusi oli tugevad vihmasajud, mis Velise savistel maadel end väga valusalt tunda andsid. Oli teisigi põhjusi, aga tagantjärele targutamine ei tee kedagi targaks. Palgaks olid sageli ainult normipäevad, oli hea, kui neile langes mõnisada grammi vilja ja mõni kopikas raha.

Uuesti muutus samm kindlaks, kui Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus võtsid vastu suure tähtsusega otsused põllumajanduse edasiarendamiseks. Kui likvideeriti traktorijaamad, võisid majandid hakata endale masinaparki soetama.

Endise seitsmeteistkümneme Velise valla kolhoosi asemel on nüüd ainult üks majand – Valgu

sovhoos. Neli kolhoosi on läinud "võõrsile" – Pallase ja "Vambola" Vigala maile, "Lembitu", Aitsami-nimeline ja veel osa "Koidu" ning "Nõukogude Eesti" maadest Märjamaa sovhoosi rüppe.

Valgu sovhoos on küllalt suur majand, mille üldsuurus on 9312 ha, sellest haritavat maad 4200 ha. Endiste kitsaste põllusillude asemel laiuvad põllumassiivid, drenaažkuivenduse üldmaht ulatub tänaseks 3753 hektarini. Kui esimesel kolhoosikevadel ei liikunud kevadkülvil ajal Velise valla kolhoosi põldudel ühtegi traktorit, siis nüüd töötab neid sovhoosi maadel kokku 64, neist 7 võimsat K-150 ja üks K-700, Viljakoristuse ajal sõidab põllule 12 uut tüüpi kombaini, teedel ja tänavatel liigub 37 autot. Rääkima peaks veel paljudest ehitistest, mis 30 aastaga on üha kerkinud. Praegu töötab Valgu sovhoosis 42 keskeri- ja 10 kõrgharidusega spetsialisti.

Kõigi nende arvude taga on aina suurenenud toodang. See näitab põllumehe sammu pikkust. Ja lõpuks tahaksin loo lõpipo kirjutada mehe nime, kel sügisel saab 27 aastat siinmail töötatud. Paljud on proovinud ja jälle läinud, ent tema on jäänud. See mees on Suure Isamaasõja veteran, praegune Valgu sovhoosi peaaagronoom JAAN KITSING.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

RUSSALU KIVIKALME

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n)

Kalme asub Varbola sovhoosi territooriumil Russalu Jõeäärse külas endise Sahka talu maal. Kalme juurde jõuame Sahka talu teed pidi umbes 0,7 km lääne suunas edasi liikudes. Mälestis asub vahetult tee pahempoolses servas.

Kalmeala suurus on umbes 24 * 30 meetrit, see on ümbritsevast maapinnast veidi kõrgem kungas, millel kasvavad kuused ja üksikud kadakad. Siia on veetud kive, niisugune teguviis on kohatu ja seda tuleb vältida. Peame mees, et iga muistis on eelkõige ajaloo-

allikas ja selle korrashoidmine näitab meie kultuuritaset, austust oma esivanemate ja nende loodud kultuuri vastu.

Üks suur kalme asus veel Russalu Lümandu külas endise Hansu talu maal. Seal kaevati aastail 1929, 1930 ja 1937, kokku leiti 297 mitmesugust eset. Praeguseks on see muistis hävinud.

OHVRITAMM

(Looduskaitseobjekt, Märjamaa k/n)

Puu kasvab Velise metstonna keskuse lähedal maanteest vasakul umbes 0,5 km ida suunas üle lageda põllu metsa ääres. Võimsa mulje jätab tamme tüvi, mille ümbermõõt on 4,65, kõrgus 18 meetrit Tahaks loota, et puu veel kaua püsib, kuigi selle võras on juba palju "halli".

"Maavärisemine" Vigalas

Ajalehest "Lääne Elu" nr. 71 18. sept. 1934 loeme: "Reede öösel vastu laupäeva (14. sept. ööl vastu 15. sept. A. P.) tabas Vigalat hirmuäratav sündmus, mis tekitas kabuhirmu kogu ümbruskonnas. Öösel hakkas jõekallas järsku vajuma, nõnda, et poolteise kilomeetri ulatuses on tekkinud suur pragu nagu maavärisemise ajal. Pragu ulatub Vana-Vigala mõisast kuni Läti karjamõisani.

"Maavärisemist" märkasid inimesed öösel kella 2 paiku. Vigala mõisas, mis asub kaldast kõigest paarkümmend meetrit eemal, hakkas maa järsku kõikumä. Poolalasti inimesed põgenesid välja, kandes endaga lapsi ja varandust. Vana mõisa maja oli vajunud viltu. Seintesse olid tekkinud suured praod. Tsementpõrand oli kistud üles kui sahaga.

Paari minuti jooksul oli kohutava mürina saatel hoone muutunud täiesti elamiskõlbmatuks. Selles majas elas kolm mõisatöölise perekonda. Samal ajal märkasid kohkunud mõisaelanikud, et ka mõisa karjalauda jõepoolne ots oli omandanud teise kuju.

Kivimaterjalist ehitatud karjalauda esimene ots oli umbes pool jalga kukkunud allapoole. Lauta rutates selgus, et noorkarjale määratud laudaosa oli muutunud samuti kõlbmatuks – tsementpõrand purustatud, seintesse tekkinud suured praod. Kari aeti samal ööl lageda taeva alla, kuna võis arvata, et hoone langeb täiesti kokku. Laupäeval sõitis Vigalasse Põllu-

töoministeriumi komisjon, kelle ülesandeks teha vajalisi korraldusteid."

Selline loodusõnnetus Vana-Vigalas tõesti 45 aastat tagasi juhtus. Ka allkirjutajal oli võimalus neid majade varemeid näha. Endine Vana-Vigala mõisa tööline, 83-aastane Juuli Kalpus, kellega tänavu suvel sellest juhtumist vestlesin, on üks vähestest, kes seda saatuslikku ööd mäletab ja kõik kaasa elas. Varingu paik asub vahetult silla otsas jõe paremal kaldal. Praegu kasvavad sellel kohal puud ja põõsad. Nende vahelt sirutab end vana silotorn, mis tol ööl püsti jäi. Kui Juuli Kalpuselt küsisin, miks tema arvates torn ei varisenud, arvas naine, et see oli ehitatud ammusele vanale sõnnikuaia alusele, mis oli väga sügavalt täidetud.

Vigala viirsavide lihked (libisemised) on teada juba sajandeid tagasi. 1874. a. lammutati Vigala kiriku torn, kuna see vajus niivõrd viltu, et muutus kirikulistele ohtlikuks. Veel on teada, et paari päeva jooksul hävis vastvalminud Vana-Vigala härrastemaja, nagu kirjutab A. W. Hupel oma teoses "Topographische Nachrichten von Lief- und Estland I". Praegune härrastemaja sai valmis 1775. aastal. Hävinud hoone asus praegusest veidi põhja suunas, vahetult jõe kaldal.

Aasta enne saatuslikku septembriööd vajus osa kohaliku möldri hoonest, tekitades omanikule kahju. Samuti sai sel korral kannatada ka silla üks ots.

A. PARNABAS

Koduloolane 13.12.1979

Kodurajooni minevik ja loodus

SÕTKE PAEPALJAND

(Looduskaitse objekt, Märjamaa k/n.)

Paljand asub Sõtke küla piirialal. Selle leiame, kui sõidame külasse Märjamaa linnutsehi tagant minevat teed pidi või siis Märjamaa-Koluvere teelt üle endise Sõtke mõisa. Objekt on ristkülikukujuline, 1,3 ha suurune, ümbritsevatest põllumassiividest 0,5-1,0 m, lääne-loode servas rohkemgi mada-

lamal olev ala. Keskosas taimkate peaaegu puudub või esineb laikudena, õhukest kamarat lõhub ka üleminev sõidutee. Äärtel (laiemalt ida pool) kasvab kadakaid ja kiduraid mände.

Rahvapärimuste järgi on paljand kunagise jõe või oja põhi. Oletust kinnitab asjaolu, et just siia on kunagi rajatud küla, aga vee olemasolu oli minevikus elupaikade valikul peamine. Sõtke küla piirkonnas praegu mingit muud suuremat veekogu pole.

Paljand on küllaltki huvitav vaatamisväärus.

Kodurajooni minevik ja loodus

KARUALLIKAS

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.)

Muistis asub Sõtke külas, endise Kamsa – küla kõige läänepoolsema talu maal. Praegu on talu hooned varemeis, kuid neist sadakond meetrit loode pool asub uus noorkarjalaut, mis kannab samuti Kamsa nime Allika leiame, kui läheme umbes 800 m lääne poole.

Allikas asus talu heinamaal ja teda läbis väike oja, mis Mõrastes suubus Teenuse jõkke. A. Tiitsmaa kirjapanekute järgi olevat allika läbimõõt olnud 4 m. Maaparanduse käigus on oja süvendatud suureks magistraalkraaviks, mille tagajärjel allikas on kaotanud oma esialgse ilme, hävinud on ka varasem looduslik ümbrus. Allikas on nüüd nähtav magistraalkraavi põhjas, kus ta ajab veel küllalt tugevalt vett üles.

Külaelanike mälestuste järgi aidanud Karuallikas inimesi mitmete tõbede ja haiguste korral. Kui loomadele täid peale tulnud, siis korjatud neid klaasi ja viidud klaasiga allikasse, mille järel täid kadunud. Maa-aluseid ja muid vistrikke hõõruti soola ja leiva puru seguga, millele veel veidikene hõbedat hulka kaabiti, kas hõbesõrmuse või -raha küljest. Seda pidi tegema neljapäeva õhtul ja pärast hõõrumist ehavalgel tuli see segu viia Karuallikasse. Siis vistrikud kadusid.

LINNUSE ASE

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.)

Linnuse ase (Kantsimägi) asub Märjamaa sovhoosi territooriumil metsa serval, olles endisest Märjamaa mõisast 450 m loode pool. 450 m ida-kagu suunas on sovhoosi uus sigala ja 400 m lääne pool endine Kubjaste talu.

Objekt tõuseb läänest ja põhjast astanguna 2-3 m võrra ümbrusest kõrgemale ja on praegu kaetud tiheda võsaga. Ida ja lõuna pool ei ole mingeid eraldatavaid piirjooni märgata. Kõne all olev territoorium on ovaalse kujuga, suurus 35 * 45 m. J. Jung mainib, et varem olnud ümber ärte valli asemeid näha.

Idapoolses osas eraldub raudkividest kuhilik, mille läbimõõt on 10 * 12 m. Kuhiliku kõrgus ulatub 1,5 meetrini, kusjuures lõunapoolne külg on järsem. Väliselt otsustades oleks nagu tegemist kalmega. Kuna aga leiud ja matusepaikadele omased traditsioonid puuduvad, ei saa seda kalmeks siiski pidada.

Muistise vanus on täpselt määramata. Oletatavasti võidi seda kasutada I aastatuhande teisel poolel ja II aastatuhande alguses. Peale J. Jungi kirjeldab Märjamaa linnuse aset veel E. Laid oma raamatus "Eesti muinaslinnused".

OMAPÄRASE VÕRAGA TAMM

(Looduskaitseobjekt, Märjamaa k/n.)

Puu kasvab Valgu-Nurtu-Libatse maantee parempoolses servas, kümnekond meetrit enne maanteekurvi. Tamme ümbermõõt on 3,8, kõrgus 20 m. Puu paelub vaatejat iseäraliku laiuva võraga.

Eesti loodus 12.1979

Julged kärbsenäpid

Aleksei Parnabas

Valgu sovhoosi Velise osakonnas (Rapla raj.) oli hall-kärbsenäpi paar valinud pesapaigaks heinajahuagregaadi transportööri jalatoe kinnitusnurga.

Oldi kindlal arvamusel, et kui heinajahu valmistamine algab, on ka linnud läinud. Aga ei. 28. juunil, kui käisin agregaadi juures, istus lind pesal. Müra ei paistnud kärbsenäppe eriti häirivat, samuti mehaaniku edasi-tagasi liikumine ja agregaadi juures askeldamine.

ISEENESEST EI LÄHE MIDAGI PAREMAKS

Vana aasta lõpul olid koos rajooni kultuurimälestiste kaitse aktivistid, kõneaineks arheoloogia- ja kunstimälestiste olukord. Kahju ainult, et kõik majandid ei tahtnud aru saada nimetatud küsimuse tähtsusest ega saatnud oma esindajat seminarile.

Mõisaansamblike ja -hoonete inventeerimise tulemustest Rapla rajoonis rääkis Juhan Maiste riiklikust kultuurimälestiste projekteerimise instituudist. Diapositiivide abiga saadi põhjalik ülevaade rikkalikust arhitektuuripärandist. Kaitse alla tahetakse võtta veel hulk muistiseid – endisi mõisahäärbereid ja teisi mõisahooneid, kus on säilinud hoonete algne arhitektuuriline lahendus.

Kultuurimälestiste Inspeksioonist oli kaks külalist Olev Maas rääkis oma ettekandes juba kaitse all olevatest arhitektuurimälestistest, Ira Einama käsitles kunstiväärtuste säilitamist.

Kuigi aheoloogiamälestiste kaitse olukord lubab meie rajooni paigutada üldises järjeshuses kusagile nimekirja keskele, pole rahuloluks kaugeltki põhjust. Muret teevad Angerja linnuse varemed, Hõreda ja Raikküla mõisahooned, Järvakandi tuuleveski ning mitmed teised objektid. Südant valutama paneb ka Lohu mõisa hoonete ansambel koos seda ümbritseva pargiga. Mitte ainult seal, vaid mujalgi paneb lausa imestama, kuivõrd hoolimatud ja ükskõiksed võidakse olla kultuurimälestiste ja elukeskkonna vastu.

Seminaril jäi kõlama lootus, et uuel aastal muutub mõndagi paremaks ka Rapla rajoonis. Selleks on aga vaja kogu elanikkonna täit arusaamist asjast ning tahet kaasa aidata.

A. PARNABAS,
kultuurimälestiste kaitse ühiskondlik inspektor

Pildil on tükike meie kandi kultuurilugu

Nurtu pasunakoor oli Vigala ja Märjamaa kandi üks esimesi.

Juuresolev foto on pärit 1896. aastast, mil koor esines edukalt Haapsalu esimese laulupäeval 23. ja 24. juunil.

Pasunakoori asutajat ja juhti, kauaaegset Nurtu kooliõpetajat Madis Oviiri (vasakul) kätleb pasunakooride üldjuht, tuntud muusikategelane David Otto Wirkhaus (1837-1912).

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

MOKA KIVIKALME

(Arheoloogiamälestis, Märjamaa k/n.)

Pikem kirjutus Haimre kivikalmest ja maalusest kalmistust ilmus "Koduloolases" nr. 10 ja 11 1979. Kirjutise autor J. Kurepalu oli tol ajal sealse algkooli juhataja, seetõttu vahetu osaleja kalmete avastamisel ja hilisematel uurimistel. Kooli territoorium on arheoloogiamälestisena kaitse all. Kuna kalmeala pole tervenisti läbi uuritud, on koolimaja ümbruses 15-20 meetri ulatuses keelatud igasugused kaevamistööd. Sellest võõndist kaugemale, 100 meetri raadiuses ümber koolimaja (siin-hulgas ka kooli õppe-katseaias) on mullatööd lubatud tingimusel, et jälgitakse hoolega võimalikku muinasleidude esinemist.

Koolimajast umbes pool kilomeetrit ida suunas asub sama Haimre-Alanküla maantee lõunaserval Titemäe talu. Vahetult talu õuna-aiapiiril, hoonetest 60-70 meetrit lõuna pool oleval söödis kivisel maalapil asub Moka kivikalme (nimi tuletatud küla järgi). Kalmistu koosneb mitmest osast. Suurem neist on enam-vähem ruudukujuline, mille küljed umbes 20-30 m. Ala on ebatasane. Peale mainitu täheldatakse siia veel kolme vähemat kalmet.

Moka kalmed said teatavaks 1937. aasta sügisel, kui tolleaegne Titemäe talu peremees kivide väljakaevamisel avastas hulga muinasleidude. 1998. aastal inspekteeris kalmet arheoloog R. Indreko ja tegi siin proovikaevamisi. Inspekteerimise aruanne ja proovikaevamisel saadud leiud asuvad Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogiasektoris, kus nendega on võimalik tutvuda.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

KUIMETSA (IIDA) URKED

Kaiu kolihoo si territooriumil asuval Kuimetsa (Iida) urgete alal leidub rohkem kui 10 hektaril hulgaliselt karstilehtreid – orge ja väikseid koopaid. Neist kõige huvipakkuvam osa asetseb Kose-Kuimetsa maantee ja sellest ida poole jääva Iida pere vahel hõreda metsa all.

Karstialal paikneb kümmekond koobast, milles inimene saab liikuda, seda küll küürakil või käpuli. Ainult paaril koopal on 2-2,5 meetrit kõrgust. Koobaste pikkus on mõnest meetrist mõnekümneni, laius kuni 10 meetrit.

Läti Henriku kroonikas on juttu sellest, et sõdade ajal kasutasid muistsed eestlased karstikoopaid pelgupaikadena. Nii see tõenäoliselt oligi. Seepärast on Kuimetsa (Iida) urked riikliku kaitse all kui vabariikliku tähtsusega arheoloogiamälestis, tähelepanuväärse karstialana muidugi ka vabariikliku tähtsusega looduskaitseobjektina.

Muistisi vaatamas

Arheoloogiamälestiste kaitse aktivistid apidasid vabariiklikku seminari. Tallinnas esinesid loengutega kultuuriministeeriumi, ajaloo instituudi ja ajaloomuuseumi töötajad. Juttu oli rahvusvahelisest kultuurimälestiste kaitsest, Eesti ala vanimast asustusest, Rapla rajooni muististest ja Lääne-Eesti kivikalmete uurimisest. Käidi näitusel "Eesti muistsed aarded".

Teisel päeval sõideti Rapla rajooni. Arheoloog E. Tõnissoni juhendamisel vaadati Maidla kalmeid, uudistati Lauknaal üht meie suurimat ja iseloomulikumat ohvrikivi, peatuti Sipa pärna all, Varbola linnusel, tutvuti Hageri

piirkonna kultusekivide ja kalmetega, lõpetati päev Loone linnamäel.

Viibiti ka Adila (rohkem tuntud Mikuri) kivikalmel endise Mikuri talu läheduses. Peale auväärse ea on muistisel veel muugi ajalooline tähtsus: see on üks esimesi Eestis uuritud kalmeid. Siin tegi kahekümne aastat tagasi Soome arheoloog Arne M. Tallgren, kes oli 1920.-1923. a. ka Tartu ülikooli professor.

Kodurajooni inimestel tuli aga kalme pärast külaliste ees punastada, sest muistise seisukord peaks olema palju parem. Loodame, et edaspidi leiavad külastajad selle igati korrastatult.

A. PARNABAS

VELISE KOOL LÄBI AEGADE

A. PARNABAS

Millal täpselt Velise inimestele esimesi kirjatähti õpetama hakati, pole teada. 1690. aasta Eesti maapäeva otsuse järgi pidi igas kihelkonnas tegevust alustama nn. köstrikskool. Samal ajal (1692) hakkas Põhja-Eestis kehtima Rootsi kirikuseadus, milles nõuti, et lapsed, sulased ja tüdrukud õpiksid lugemist. Köster pidi tingimata oskama lugeda, laulda ja kirjutada ning tema kohuseks oli neid oskusi maarahvale õpetada.

Velise vallakooli asutamise aastaks tuleb pidada 1839-ndat, mis on kõige tõenäolisem, olgugi et ühel kooliloenduse lehel aastast 1863 on märgitud kooli asutamise aastaks 1835 ja esimeseks õpetajaks Jaan Eisen. Hiljem mingeid vihjeid J. Eiseni Velisel oleku kohta ei leidu.

Algul asus kool ühes Velise mõisa kõrvalhoones. Mõisaprouale ei meeldinud laste kisa ja trall, seepärast andis mõis Äksi talu maast koolile vajaliku tüki ja ehitusmaterjali, 1842. aastal ehitas vald uue hoone (viimati asus majas Velise külanõukogu täitevkomitee).

Esimene õpetaja oli Vigalast pärit Jüri Laipmann, tuntud Laipmannide sugulasi. Ka teine – Jüri Hermann (Erman) tuli Vigalast. Ta oli Velisel pikemat aega ja nagu tema õpilane Tõnis Ervin kirjutab, teeninud ta rahva hulgas lugupidamise. Kolmandaks oli eespool mainitud Tõnis Ervin, Kuuda seminaris õppinud mees. Oma mälestustes ta kirjutab: *"... 1861 aastal hakkasin koolmeistriks selles koolis, kus ma lapsepõlves koolis käisin ja sellesama õpetaja J. Ermanni asemele, kes mind oli õpetanud. 9 aastat olin koduvalla koolmeister ja vallakirjutaja ..."* Ülevaate vallakooli elust saab ka kooli aruandest: *"Koolis on 32 poissi ja 7 tüdrukut. Arvan, et 20 kooliealist ei käi koolis. Õpetus käib esmaspäevast laupäevani. Laisad tulevad nädala sees. Koolis õpitakse lugema, laulma, piibliugusid vanast ja uuest testamendist, katekismust, kirjutamist, rehendamist ja geograviat. Õpilaste vanus on 10-14 aastat. Õpetaja palk on: 4 tallinna vakamaad põldu, 3 tündremaad heinamaad, magasi-aidast antakse 4 setveri odra- ja 3 setveri rukkiteri..."*

Kümmekond aastat hilisemast perioodist meenutab Velise vallakooli elu kunstnik Ants

Laikmaa (Laipmann), kes oli siin koolis 1874. aastal koos oma venna Bernhardi ja õe Maiega. Õpetajaks oli sel ajal Velisel Ed. Aavik. A. Laikmaa kirjutab: *"... Velise koolihoone oli lihtne palkehitis õlgkatusega. Majal oli kaks poolt: üks kooliõpetaja eluruum ja teine koolituba, väikese sahvriga, kus päeval seisid laste magamiskotid maas ja leivakotid, lähkrid laudil.* (Majas on ruumide paigutus peaaegu sellisena säilinud tänapäevani. A. P.)

*Kooli tuldi esmaspäeva hommikul vara ja lahkuti, laupäeva lõunal (ainult neljapäeva õhtuti, mida peeti tol ajal veel pühaks, võis ka koju minna). Kaasa toodi nädala moon, mis tavaliselt koosnes leivast, karbist silgust, võist-
lihasta, kellel seda oli, ja lähkritäiest piimast või taarist. See oli kogu nädala menüü, hommikuks, lõunaks, õhtuks. Piim oli nädala lõpul nii hapu, et lähkri punni puutudes see vahest nagu püssi paukudes lakke kargas ..."*

Velise vallakooli peeti tasemelt üheks tugevamaks ümbruskonnas. Tung naaber-
valdadest siia oli niivõrd suur, et koolivalitsus pidi selle keelama, kuna oma valla lastele ei jätkunud enam ruumi. Ometi leidsid Velise inimesed, et pakutud haridusest jääb vähe-
seks. Sooviti oma lastele suuremaid teadmisi ja oskusi, sel eesmärgil asufigi taotlema Velisele kihelkonnakooli asutamise luba. See saadi ja 1884. a. kevadel hakati uut hoonet ehitama.

Velise vallakool aga eksisteeris 1919. aastani, olles tegutsenud 80 aastat. Selle aja jooksul töötas siin 15 õpetajat, kellest mitmed sattusid vastuollu Velise mõisniku ja Vigala pastoriga ning olid seepärast sunnitud lahkuma, nagu M. Hölm, J. Püü, Ed. Aavik, J. Koppelman. Mitmed õpetajad olid head laulumehed ja nende käe all laulsid Velisel esimesed koorid. Nimetan Joh. Siedermanni, kes Velise kooriga käis esimesel Pärnu laulupäeval 1900. aastal, siis G. Annikot, J. Koppelmani jt.

Velise kihelkonnakooli hoone ehitati valmis ühe suvega ja 13. detsembril 1884. aastal algas juba õppetöö. Esimesel päeval tuli 17 õpilast, neid võeti pidevalt juurde, nii et õppeaasta lõpuks oli koolis 80 õpilast. Keskmise õpilaste arv kihelkonnakoolis püsis aastate jooksul saja piires. Niisiis tegutses Velisel kaks kooli. Vallakoolist tuli suurem jagu kihelkonnakooli haridusteed jätkama. Apostliku õigeusulistele oli õppimine tasuta, teised maksid 3 rubla aastas.

(Järgneb)

VELISE KOOL LÄBI AEGADE

A. PARNABAS

Algul mõjus sagedane õpetajate vahetus, mille tingisid vastuolud Velise paruniga, halvavalt kooli õppeedukusele. Mõne aasta pärast olukord paranes ja kool saavutas tunnustuse, paljud pääsesid edasi õppima tolle aja kõrgematesse koolidesse ja juba esimesest lennust omandasid neli kõrgema hariduse. Esimene lend lõpetas 1888/89. aastal, seega oli õppeaeg 5, hiljem 6 aastat. Velise kihelkonnakoolist on välja kasvanud arvukalt nimekaid inimesi. Suurt rõhku pandi vene keele õpetamisele, lõpetajad valdasid seda nii kõnes kui kirjas. See omakorda avas tee kirjanduse kaudu uute teadmiste juurde. Velise kihelkonnakool elas üle suuri ajaloolisi sündmusi. Oma voogudesse haarasid ta 1905. ja 1917. aasta revolutsiooni lained. Ajalooliseks kujuks sai õpetaja Jaan Paulus.

1919. aastal anti koolimaja koos varadega Lääne maavalitsuse käsul koguduselt üle Velise vallavalitsusele. 35 aasta jooksul jagati 22 õpetaja juhatusel tarkust mitmesajale Velise ja selle ümbruskonna noorele.

Velise kõrgem rahvakool, hilisem 6-klassiline algkool alustas tegevust 1919. a. sügisel endise valla- ja kihelkonnakooli ruumides. Õpilasi oli esimesel õppeaastal 136, õpetajaid kolm. Õpilaste arv pidevalt kasvas, kuna sinne kool oli vallas tol ajal ainuke 6-klassiline. 1921/22. õppeaastal oli näiteks 165 õpilast. Juba teisest õppeaastast määrati neljas õpetaja, töötati nelja klassikomplektiga, 1923/24. õ.-a. pandi ametisse ka viies õppejõud. Edaspidi hakkas õpilaste arv vähehaaval siiski kahanema, kuna valla teistes koolides avati viiendad klassid, 1930/31. õ.-a. koondati üks klassikomplekt. 1933/34. õ.-a. veel teine, kuigi piirkonnas oli 147 koolikohustuslikku last. Ei aidanud vanemate ega koolihoolekogu palved, kool jäi tööle kolme klassikomplektiga ja kolme õpetajaga. Klassidesse jäi aga ülemäära palju lapsi. Õpilaste arv kahanes saja piiridesse, sest paljud läksid teistesse koolidesse, kus olid paremad tingimused.

Velise koolide hea nimi, mis oli tuntud juba vallakoolist peale, elas aga siiski edasi ka 6-klassilises algkoolis. Esimese lennu lõpetaja Jaan Harnak meenutas: "Õppetöö osas oli Velise kooli tase küllaltki kõrge ja nõudlikkus suur. See oli kohe tunda, kui me läksime teistest koolidest Velisele. Läksime IV klassi, aga üksikud suutsime sinna püsima jääda. - Enamik tuli peagi allapoole, klassikursust kordama, kuna Velise oma IV klassi õpilased olid meist tüki maad ees. Tagantjärele peab Velise koolile au andma ja kooliaega seal tänuga meenutama, kus meile suudeti niipalju eluks kaasa anda."

Kokku lõpetas Velise 6-klassilise algkooli 25 aasta jooksul 280 õpilast. Õpetajaid oli selle aja kestel 21. Paljud lõpetanutest läksid haridusteed jätkama, mis nõudis suurt tahtekindlust, olude ja majanduslike võimaluste trotsimist. Mitmetel õnnestus lõpetada kõrgkool, enamikul edasiõppijaist kesk- või kutsekool.

1945/46. õppeaastal muudeti kool 7-klassiliseks, nimeks sai Velise mittetäielik keskkool. Õppijaid oli 123, 1950/56. õ.-a. reorganiseeriti Velise algkool, kuna õpilasi oli ainult 56. See töötas veel 20 aastat, 24. juunil 1970 likvideeriti.

See oli põgus pilguheit saja kolmekümnele aastaringile Velise hariduselus, mis jätsid sügavaid jälgi ümbruskonna inimestesse, kujundasid, kasvasid, harisid ja suunasid neid. Eriti silmapaistev aeg oli aastad 1905-1906, mil Velise välise abita tõusis revolutsioonilise liikumise etteotsa Läänemaal.

Jäab veel soovida, et vana ajalooline hoone, endine kihelkonnakoolimaja saab tagasi oma vana kuue, jäädes püsima ajaloomälestisena.

TOIMETUSELT. Põhjalikumalt võib Velise hariduselus teada saada A. Parnabase uurimusest "Velise valla koolide ajaloo I", mis asub Mahtra Talurahvamuuseumis.

Kõik pole veel nii nagu peaks

25. märtsil kogunesid Rapla haldus- hoonesse rajooni kultuurimälestiste kaitse aktivistid, arutamaks muististe olukorda. Seminarnõupidamise avasõnad ütles kultuuri- osakonna juhataja Maiu Linnamägi, rõhu- tades, et alanud viisaastakul tuleb ka kultuuri- mälestiste kaitse küsimustes lähtuda Kommu- nistliku Partei XXVI kongressil püstitatud ees- märkidest.

Pikema ülevaate praegusest olukorrast andis rajooni kultuurimälestiste kaitse vanem- metoodik Tiia Schmitte. Viimastel aastatel on mälestiste arv rajoonis tunduvalt suurenenud. See omakorda lisab ülesandeid mõnede majandite kaitsevolinikele ja aktivistidele. 1970. aastal oli meil arheoloogiamälestisi arvel 139, tänaseks hakkab arv lähenema kaheksajale. Arheoloogiamälestised (linnused, ohvri- ja kultusekivid, allikad) ongi meie suuremad murelapsed. Paiknevad ju need enamasti igapäevaste tööde väljal, tavalises elukesk- konnas, kus nende auvääruse sageli unu- tame.

Peaaegu kolmekordseks on paisunud rajoonis ka ajaloomälestiste huik, ulatudes 61- ni. Siia kuuluvad ajaloo ja revolutsiooniga seotud paigad, hooned, mälestuskivid.

Põhivastutus mälestiste säilitamise ja kaitsmise eest lasub maavaldajatel, kelle territooriumil objektid asuvad. Kõikjal pole asjad kaugelki korras. Ikka veel on objekte, mille kaitsetahvid on üles panemata. Juhtub sedagi, et need on jõutud enne ülespanemist kuhugi "ära kaotada". Raskusi on kaitse- kohustuste vormistamisega. See võtab ülearu palju aega.

Seminaril osalesid Ain Mäesalu ja Ants Praut kultuuriministeriumist. A. Mäesalu avaldas rajoonile tunnustust mälestiste kaitse eest, kriipsutades ühtlasi alla, et selliseid seminare ei korraldata mitte igas rajoonis. Ta luges ette

kultuuriministri käskkirja, milles avaldati kiitust meie selle ala töötajatele ja aktivistidele. Edasi tutvustas A. Mäesalu slaidide abiga erinevate ajajärkude mälestiste liike (linnamäed, kalmed, allikad jne.).

A. Prautilt saadi teada seadusesättest, mis on kehtinud ja kehtivad kõnesolevas vald- konnas. Kuuldi sedagi, et mitmes vennas- vabariigis (Leedu, Armeenia jt.) ollakse meist muististe hooldamisel mitmeti kaugemale jõutud.

Viimase ettekande tegi rajooni looduskaitse- inspektor Tiit Petersoo. Ta käsitles kultuuri- mälestiste seost looduskaitseobjektidega, probleeme nende heakorrastamisel ning hool- damisel. Olles rajoonis pidevalt ringiliikuv inimene, on tal olukorrast väga põhjalik ülevaade. Ja rohkem oli tal kahjuks rääkida halba kui head. Oleme liiga hoolimatud oma esivanemate pärandi vastu. Veame ja kuhjame kalmetele kive, lõhume buldooser- itega linnuste kaitsevalle, risustame oma pidutsemistega linnuseõuesid ja muid objekte, laseme vaated nendele kasvada võssa jne.

Me ei suuda korda teha oma kauneid paiku. Keskkonna saastamise vältimiseks on sageli vaja küllalt suuri kapitalimahutusi (sõnniku- hoidlate, puhastusseadmete jm. ehitamine), kultuurimälestiste ja looduskaitseobjektide hooldamiseks on tarvis lihtsalt head peale- hakkamist. T. Petersoo lõpetas oma ettekande üleskutsega rajooni elanikele, püüda kui mitte selle, siis hiljemalt 1982. aasta jooksul korras- tada kõik rajooni kultuurimälestised ja loodus- kaitseobjektid niivõrd, et nad säiliksivad tulevas- tele põlvedele.

Kokkuvõtteks võib öelda, et seminaril vaeti põhjalikult tänast olukorda. Rohkem jäi kõlama negatiivset ja ega rahuloluks põhjust olegi. Ükskõiksust näitab juba kas või see, et seminarile ei tulnud tervelt kaheksa majandi esindajat. Aga ometi suudame vaid ühiselt raskustest jagu saada.

A. PARNABAS,
kultuurimälestiste kaitse ühiskondlik inspektor

Juubelit tähistati konverentsiga

Eesti NSV Riiklikus Etnograafiamuuseumis tähistati teadusliku konverentsiga korrespondentide võrgu 50. aastapäeva. Kahe päeva jooksul kuulati 18 ettekannet muuseumi töötajatelt, külastelt ja korrespondentidelt. Vaadati ka muuseumi töötajate valmistatud etnograafilisi filme ja tutvuti fondidega. Teatavaks said teatmematerjali kogumise võistluse tulemused.

Korrespondentide võrk loodi 1931. aastal tolleaegse direktori Ferdinand Linnuse algatusel. Juba 1920. aasta keskpaigast oli kasutatud maakoolide abi etnograafiliste nähete paikkondlikuks kirjeldamiseks. Kuna kirjavahetus koolidega käis aga väikesearvulisele muuseumiperele üle jõu, tekkis mõte luua kaastööliste võrk.

1958. aastal hakati praeguse teadusdirektori Jüri Linnuse algatusel korraldama etnograafilise materjali kogumise võistlust Pool-sajandi jooksul on nii saadud 250 köidet, kokku üle 200 000 lehekülje väärtuslikku materjali meie rahva töö ja eluolu kohta. Päevakohast näitust vaadates jäin aga ühe stendi juures mõttesse. Sellel on kaks rajoonide jaotusega Eestimaa kaarti. Ühel neist on tähistatud igas rajoonis registreeritud korrespondendid ja materjali koguvad koolid. Rapla rajoonist on kirjas 12 korrespondenti ja 3 (!) kooli Oleme nende arvudega eelviimasel kohal. Teine kaart näitab, kui palju on laekunud muuseumile teatmematerjali kogumise võistlustöid ajavahemikul 1959-1980. Siingi oleme oma 45 tööga eelviimasel kohal, samal ajal on Rakvere rajoonist laekunud 224, Harjust 180, Pärnu rajoonist 166 tööd. Tänavu tuli võistlustöid 51 autorilt, kokku 4441 lehekülge, meilt aga ainult 2 tööd. Kas meie kodu-uurijad pole tõesti rohkemaks võimelised? Ainet on ju külluses.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

VELISE LINNUSEST

(Arhitektuurimälestis XV sajandist)

Kui sõita Tallinn-Pärnu maanteelt Velise-Valgu poole, jõuame metsavahelt peagi Valgu sovhoosi Velise osakonna keskusse. Ees paremal maanteed läbiva oja kaldal sirutuvad kõrgusse võimsad pargipuud. See on Velise park. Sajandeid tagasi asus siin Üxküllide vasall-linnus. Selle ehitamise aega pole täpselt teada. Viimati mainitakse ürikutes linnust veel aastal 1562. Kindlustus oli lahingutes hävinud ja uuesti seda üles ei ehitatud. Varemetele püstitati Velise mõisahoone.

Linnust nimetati lossiks. Lossi nimi kandus üle ka mõisahoonele ja lõpuks sai lossi ning mõisa nimi ka vallale, asulale. Sakslased kirjutasid Feks, Felch, Feliks – ja siit Velise. Mõisahoone ümber rajati aja jooksul park, mis on looduskaitse all. Park on 4 ha suur. Puid ja põõsaid kasvab siin veidi üle 40 liigi, kuid haruldasi pole. Parki läbib kunagine linnuse kaitsekraav, mis toob vaheldust pinnareljeefile.

Heakorra eest on hoolitsenud Valgu sovhoosi metsamehed. Siin on tehtud hooldusräiet, igal aastal pargiala ka niidetakse.

Linnuse territoorium, mis on tähistatud ka kaitsetahvliga, on seni läbi uurimata.

Pikemalt võib lugeda sellest arhitektuurimälestisest "Koduloolasest" nr. 11 1974.

A. PARNABAS

Kodurajooni minevik ja loodus

NURTU PÄRN

Vabariikliku tähtsuega looduskaitseobjekt

Märjamaa külanõukogus Nurdu kaupluse ees üle maantee kasvab pärn, mille ümbermõõt on 3,12 m, kõrgus 25 m. 1967. aasta tormis hävis osa selle omapärasest võrast. Kohapeal

tuntakse puud Lebenese pärnana, sest kunagi olid siin lähedal kaks Lebenese talu.

Rahvapärimate järgi käidud pärna all ohverdamas. Veel nimetatakse puud ka hiiepämaks, kuid ohvrihiest siin pole mälestusi säilinud.

A. PARNABAS

Koduloolane 31.10.1981

Madisepäeva lahingu paikades

9. ja 10. oktoobril viibisid arheoloogia- ja mälestiste kaitse aktivistid Viljandi rajoonis kultuuriministeeriumi korraldatud seminar-ekskursioonil. Teel Tallinnast Sakalamaale peatuti Varbola linnamäel, kus ENSV TA Ajaloo Instituudi vanemteadur Evald Tõnisson rääkis möödunud suve arheoloogiliste kaevamiste tulemustest. Olustvere sovhoostehnikumis ootasid ees ajaloo instituudi nooremteadurid A. Lävi ja V. Sokolovski ning tehnikumi õpetajad. Seminarist osavõtjad said teada, millised on arheoloogiliste kaevamiste tulemused. Siin uuritakse nimelt muistset asulapaika. Kaevamised käivad juba mõni aasta, kiire on arheoloogidel seepärast, et ala on tarvis ehitajatele üle anda: kerkivad sovhoostehnikumi uued õppekorpused. Õhtu veedetati Lahmuse sovhoosi puhkebaasis Vanaõuel, kuulati loenguid. Esinesid ajaloo instituudi vanemteadurid V. Lõugas ja E. Tõnisson, riikliku

ajaloomuuseumi osakonnajuhataja M. Mandel ning kultuurimälestiste riikliku projekteerimise instituudi vanemteadurid K. Althoa ja U. Selirand. Edasi jätkati vestlusingis.

Teisel päeval tutvuti Põhja-Sakalamaa muististega. Käidi arvatavates Madisepäeva lahingu paikades: Kobrumäel, Madil ja Rattamal. Peatuti Tammemäel, ilusal moreenkünkal, kus kunagi arvati olevat Lembitu matmispaik. Olgugi, et professor H. Moora juhtimisel teostatud kaevamistega igasugune matsekoha müüt 1925. aastal kummutati, on paik ikkagi kuulus. Künkal olevale suuremale kivile on kirjutatud LEMBITU 1217. Teksti raius kivisse 1936. aastal kodu-uurija Jaan Vellemaa.

Edasi olid peatused keskaegse Risti kabeli juures, Viljandis, Kuudel ja Siniallikul. Käidi Suure-Jaani kalmistul kultuuritegelaste – Köleri, Kappide, Adamsoni jt. – kalmudel.

Palju sai näha, palju kuulda. Taas kohtutakse 1982. aasta kevadel.

A. PARNABAS,
kultuurimälestiste kaitse ühiskondlik inspektor

Üks küla ja selle rahvas

Valgu mõisa ääremail, vastu Sulu karjamõisa piiri umbes 500 ha maa-aiala mühas võimas põlislaas. Kroonikud nimetasid seda hundi- ja karulaaneks. Mälestused huntide ulgumisest ja karude mõirgamises, mis kostsid kaugemale ümbruskonna küladesse, on rahva seas säilinud tänapäevani. Jutt on Kärissilla laanest. Niisugune nimi on kirjas ka vana-aegsetel kaartidel.

Oli XIX sajandi viimane veerand, kui parun hakkas seda metsa maha võtma. Mõisahärral oli raha vaja. Kogu jämedam materjal müüdi. Peenemast ehtati kännustikku vastkrunditud ja mõõdetud maatükkidele elumajad rehealustega. Maatükid jagati soovijaile välja. Asukaid tuli nii oma vallast kui ka kaugemalt. Kuus aastat andis parun asumiseks aega, siis tuli hakata renti maksma. See oli uue küla algus. Nimeks jäi ikka Kärissilla (ka Kärisselja).

Uued talud said oma nimedki enamuses siin kasvanud puude järgi. Sinna, kus oli kasvanud rohkem kaski, sai Kase talu. Lepa talu maadel olid mühisunud mustad lepad. Sahisevasse haavasallu sai Haava talu, vastu Velise mõisa piiri paiknevat talu nimetati Piiriks. Oli Põdra talu. Siin maadel lasknud parun kunagi põdra. Ranna nimi antud talule sellepärast, et elanikud tulid Pärnumaa rannamailt. Olid veel Sarna ja Laane ja ammu metsavahi koha järgi Kärissilla. Kokku oli küla maadel 1940. aastal 21 keskmik- ja väiketalu.

Mõis laskis läbi küla kaevata suure kraavi, mis sai alguse Tõrassoost. Kraav jagas küla maad pooleks. Elumajad olidki ehitatud kraavi kaldale. Kevaditi suurvee ja suuremate vihmasadude ajal ei suutnud kraav vett ära juhtida. See tuli üle kallaste ja polnud harvad juhtumid, kus Ranna ja Haava talus tuli vesi tuppa ning toas käidi lauast plankudel. Ühel sügisel suure sajuga tõusnud vesi öö jooksul nii kiiresti, et peremees hommikul sängist välja tulles astunud pimedas toas poole sääreni vette.

Alguses polnud kerge. Kännustikust tuli vakamaa haaval hakata põldu üles harima, et perele toitu saada. Pinnas oli küll kerge, sajandite jooksul ürgmetsa all kujunenud kõdu, põhjas aga raske savi. Rukis ja suviviljad, samuti kartul kasvasid hästi, aga terasaak jäi ikkagi mineraalmaadel kasvanud viljade omast kesisemaks. Nisuga polnud siin suurt peale hakata. See vajas raskemat pinnast. Sageli kahjustasid kultuure hilised öökülmad. Vahel veel jaanipäeva eel valendasid külas külmast võetud rukkipõllud.

Küllast väljapääs oli vaevaline, eriti kevadel ja sügisel, kuna maanteest elati kaugel ja küla-vahetee oli väga vilets, pori ulatus rattarummuni. Seepärast püütigi suuremad käimised (veskil jne.) ära käia talvel ja sügisel varem, kuid kõiki vajalikke asju polnud siiski võimalik ette ära ajada.

Agas siinsel rahval oli visadust ja jonni, elati raskusi trotsides. Kõik, mis oli saavutatud, oli tulnud raske tööga. Kasvasid lapsed, uus põlvkond asus eelmist jätkama. Oli kasvanud armastus selle kodumulla vastu.

Aasta 1949, kollektiviseerimise kevad. Üksmeelselt organiseeriti külas "Sulevi" kolhoos. 1955. aastal süvendati küla läbiv kraav, mis senini kippus ikka üle kallaste tulema. Praegu on see Kärissilla I magistraalkraav. Maaparandustööde ajal rajati magistraalkraavi kallastele korralikud kruusateed. Kust enne isegi vankriga vaevu läbi pääses, seal võib nüüd igal aastaajal sõita autoga. Endiste kitsaste põllusiilude asemel laiuvad külas mitmekümne-hektari suurused põllud, kus mürisevad võimsad traktorid T 150K ja K 700 ning teised põllutöömasinad.

Üks sajand on möödunud ajast, kui siia tulid esimesed asukad. Selle aja jooksul on siit välja kasvanud viis põlvkonda. Vanemad on rännanud manalateedele, aga kolme põlvkonna liikmed peavad oma küla ikka armsaks. Nii need, kes siin praegu elavad, kui ka need, kes siin sündinud, kasvanud ja elanud.

Kodurajooni minevik ja loodus

NIIDIAED

Märjamaa metstkonnas Haimre vahtkonnas metsavahi maja lähedal nõmmel on looduskaitsealune objekt, mille nimi Niidiaed. See on 8 hektarit suur heinamaatükk, millel kasvavad eakad tammed. Maa-ala piiretel on tammi tihedamalt. Äärtest on ala kõrgem ja langeb vähe keskosa poole. Ala läbib üks idast läände kulgev märgatav nõgu.

Rahvapärimate järgi olnud siin kauges minevikus metsajärv. Vanemad inimesed mäletavad, et veel 50-63 aastat tagasi olnud maa-ala läbiva nõo läänepooles otsas selliseid tiigikesi, kus poisid saanud suvel supelda. Mujal lähemal suuremaid veekogusid

ei ole. Parun avastanud selle lopsaka rohuga ala ühel jahikäigul. Ta lasknud siia istutada tammed, piiranud koha taraga ja siitpeale alustatud igasuvist niitmist. Sellest, et siin niideti ja niidetav maa oli piiratud aiaga, ongi vahest tuletatud nimetus – niiduaed või niidiaed.

Paik oli olnud Haimre parunile ja ta jahikaaslastele meeliskohaks, kuhu koguneti jahile minnes ja kus jahilt tulles saaki jagati võib-olla peeti jahipidusidki. Jahimaja jälgi siin küll ei leidu. Olgu sellega, kuidas on, igatahes vajab kaunis ja omapärane niidiaed kaitset ja säilitamist. Asjata ei valuta kohalik metsavaht südant, sest siia kipuvad rallisõitjad ja inimesed, kellele meie kaunid looduspaigad pole pühad. Kahjuks puudub objekti märkiv tähis, see tuleb kindlasti paigaldada.

A. PARNABAS

Luiska ja niida, ega luisk aega viida

Vaadates suurmajandite põldudel töötavaid heinakoristusmasinaid ja jälgides moodsat tehnoloogiat, meenub heinaaeg aastakümneid tagasi, kui ainsateks tööriistadeks olid käsivikat ja -reha, mis nüüd peaaegu et juba muuseumieksponaadid.

Heinale mindi tavaliselt jaanipäeva paiku, kui sõnnikuveo ja kesakünniga oli korda saadud. Tavaks oli enne heinale minekut puhastada (puistata) rehetoa ahi ja teha teisi korrastusi, et rehepeksu ajaks kõik korras oleks. Nii algas tõsine heinatöö juulikuul algul. Külased, kus talude maad olid ühes tükis, oli vähe. Paljude talude heinamaad olid 3-4 ja rohkem kilomeetrit kaugel, osal pealegi veel 2-3 eri paigas. Saak neilt heinamaadelt oli vähene ja viletsa kvaliteediga, aga ära niideti ja koristati iga sooheinamaa tükk, kuna põldu oli vähe ja saagid polnud siitki kiita.

Heinamaale läks tööpere kogu nädalaks. Kodused toimetused jäid tavaliselt perenaise ja vanurite hooleks. Vankritele pandi vikatid, rehad, käi ja nädala toidukraam. Piim oli lähkrites, muu leivakõrvane puust karpides. Kaasas oli ka pada, kuna õhtuti leiti mahti midagi keeta. Vett saadi kraavidest või allikatest. Viimased olid siis veerohked, õõbiti heintest ja okstest valmistatud onnides. Hiljem hakati ehitama ka küüne. Heinamaamassiivid olid suured ja heinalisi palju, nii et metsad lausa kajasisid noorte huigetest ja vikatite luiskamise loginast. Kodulähedastel heinamaadel seda romantikat ei olnud.

Ilusate ilmadega oli heinategu lausa lust. Hommikul tõusti küll vara, ammu enne päikesetõusu oldi kaarel. Kastega oli rohi õrn ja kerge niita. Vikatid käitati teravaks õhtul. Käiata tuli neid ka keskhommiku ja lõuna ajal. Seda tehti, kui oldi söögi peale puhanud. Kui loojärg ees, niideti vaid enne keskhommikut. Loovõtmise ajal oli vaiksem. Hein riisuti puude ja põõsaste vahelt lagedamatele aladele hända kuivama. Lõunalt minnes hännad kaarutati (löödi segamini) ja hea ilma korral oli rohi õhtuks kuiv.

Enne, kui kaste maha tuli, pandi hein saadudesse. Saade tegid peamiselt mehed, naised riisusid heina kokku. Vaaludest valmistati rehaga seljatäied ja kanti need siis rehaga kas kaenlas või õlal sao juurde, kus pandi korra järgi paika. Asetati ringi päripäeva ja keskele. Ühte saadu pandi kokku 10-12 seljatäit. Enne sao tegemist asetati aga selle alla neli hagu (mõnel pool ka kolm). Kaks hagu pandi kõrvuti, umbes meeter vahet, ja neile kaks risti peale. Hoolas pidi olema see, kellele usaldati saadude teritamine ("peade" peale panemine), saad ei tohtinud ju vihma sisse võtta.

Kui veel küüne ei olnud, tuli hein kuhjadesse teha. Kuhjategemine oli omamoodi meistritöö, millega igaüks toime ei tulnud. Kuhje tehti mitmes suuruses, olenevalt heina hulgast. Kui peret oli palju, käis töö mitmes osas: ühed vedasid saadusid; teised tegid kuhja. Vähese rahva korral veeti saod enne ümber kuhjalava, siis alles algas kuhja tegemine.

Vihmastel suvedel oli heinategemine aeganõudev ja tülikas. Sageli oli hommikul ilus päikesepaisteline ilm, kuid heinaliste metsa jõudes oli vihm väljas. Püüti küll aega kasutada ja valmistati talveks luudi ja saunavihtu, aga seda tööd ei jätkunud kauaks.

Käisiti pandi kokku ka põlluhein. Heinategu kestis kuni rukkilõikuseni ja viletsate ilmade korral veel pärast sedagi.

Esimesed hobuheinaniidumasinad osteti üksikutesse suurematesse taludesse alles sajandi alguses. Suurem masinate ja hobuloorehade levik oli kolmekümnendate aastate algul. Seetõttu muutus küll kergemaks põllu- ja aasaheina koristamine, kuid metsaheinamaadel käis kõik esiisade viisi: ikka kajasis heinaliste huiked ja vikatite luiskamise likk-lõkk.

Kahju, et käsivikati vastu tänapäeval enam mingit lugupidamist pole. Peaks aga olema, sest umbrohi meie igapäevases elukeskkonnas kõikjal veel tänapäeva tehnikale ei allu. Nii et vikat ja reha leidku lugupidamist ka noorte hulgas.

A. PARNABAS

ALGUSAASTA ARVUD

1949. a. kevadel asusid tollasel kõrval kolhoositeele ka Sulu küla talupidajad. Kolhoos sai nimeks "Nõukogude Eesti". Ühismajandi suurus oli 430 ha, sellest põldu 154. Nagu säilinud töökäskudest näha, algas ühistegevus majandis 6. aprillil lautade remondiga.

13. aprilliks oli varade ühistamiskomisjon, kuhu kuulusid kolhoosi esimees Otto Tiits, arveametnik Adam Kirsipuu, põllundusbrigadir Aleksander Lemmik ja Jaan Limberg ning Paul Mikker, oma töö lõpetanud ja vastremonditud Silla talu lauta toodi 26 lehma, 4 noorlooma, 2 vasikat, üks pull. Olgu rõhutatud, et tööhobuseid oli vastsel kolhoosil tervelt 30, noorhobuseid 6, hobuheinaniitjaid sai kokku 10, loorehasid 9, kartulivõtmismasinaid 5.

Esimene arve asjaajamise kaustas näitab, et 7. aprillil osteti majandile 10 tonni superfosvaati ja 2 tonni kaalisoola, hinnad olid vastavalt 305 ja 260 rubla tonn. 13. aprillil alustati väetise külvi taliviljaorastele ja põldheinale, kusjuures kogused olid väga tagasihoidlikud: orastele 1 ts superfosfaati ja 1 ts kaalisoola, põldheinale 2 ts superfosvaati hektarile.

Rahaga oli alguses küllaltki raske. Lihtne oli nende kaupadega, mille eest tasumine käis panga kaudu, kuna majanditele anti lühiajalist laenu. Vaja oli aga kiiresti osta ka materjale ja väikeinventari sularaha eest. Ja ega algajale kõik nii odav olnudki. Näiteks maksis üks 40-liitrine piimanõu 122 rubla.

Kust raha saada? Ainuke allikas oli piim. Karjatalitajatena asusid ametisse Liina Haak, Agda Tamberg ja Velda Mikker. Aprillikuu teisel poolel lüpsiti 12 päeva kestel 870,2 kg piima (15 lehmalt). Maikuu esimesel poolel oli lüpsvaid lehma juba 20 ja piima kogutoodang 1276,9 kg. Mida nädal edasi, seda suuremaks kasvas toodang. Maikuu teisel poolel (22 lehmalt) on piima saadud 1560 kg.

Märjamaa piimaühistu arvestusraamatust leiame kolhoosi 1949. a. maikuu piimaarvestuse kohta: vastu võetud piima 2064,3 kg. Kahjuks on piima rasvasus olnud madal, (I dekaad 3,2%, II – 3,2%, III – 3,4%), mistõttu 3,5%-le ümberarvestatult jäi 1934,8 kg. Piim anti ära normipiimana, mille kg eest saadi 0,242 rbl., kokku 468,22 rbl.

Ja edasi. Majandile on tagasi antud "lahjapiima" (lõssi) 1368 kg, mille kg eest tuli nüüd tööstusele maksta 0,05 rbl., s. o. kokku 68,40 rbl. Avansi ja arvete katteks on maha arvestatud 62,50 rbl. 7,42 rbl. on maha arvestatud veel reduktaažiproovide põhjal. Majandile maksti välja 329,90 rbl. See oligi esimene oma raha.

Järgnevatel kuudel olukord paranes. Toodang kasvas, tõusis ka rasvaprotsent. Oli võimalik anda rohkem nn. tootjapiima (ülenormilist piima). Juulikuul näiteks viidi Märjamaale 3753 kg, millest tootjapiimaks läks 1734 kg, kolhoos sai juba 2889,37 rbl. Augustis oli olukord veelgi parem, sest normikohustus oli täidetud ja kõik äraantud piim, mida oli ümberarvestatult 3539,1 kg, läks tootjapiimaks. Rasvaprotsent oli selle kuu III dekaadiks tõusnud 3,81-ni.

Alustati ka seakasvatust, see aitas omakorda organiseerimisraskustest üle saada. Nagu näha töökäskudest, võtsid ühistööst jõudumööda osa nii vanad kui noored. 9. septembriks jõuti nii kaugele, et võidi maksta tehtu eest esimene tasu – avansina 0,5 kg rukist ja 0,5 kg nisu normipäeva kohta. Selleks ajaks olid 48 inimest välja töötanud ca 3500 normipäeva, jagamisele läks 1525 kg rukist ja nisu. 14. oktoobril maksti normipäevale avasina üks rubla raha, kokku 4207,20 rbl.

29. oktoobriks saadi teravili salve. Normipäeva eest anti veel üks kg otra ja üks kg segavilja. Jagamisele läks 4207 kg segavilja ja niisama palju otra. Selle kohta, milliseks kujunesid kolhoosi esimese aasta töötulemused saakide ja töötasu osas tervikuna, allakirjutanul andmed puuduvad.

A. PARNABAS

Läbi sajandi

Kirjutati aasta 1882. Sügise pööripäeva keelõhtul sündis Velise vallas Aravere külas Männiku-Sepa talus tütarlaps, kelle nimeks sai Mai. Seppkustase (nii kutsus talu kohalik rahvas ja kutsutakse paika praegugi) pere oli lasterikas, vanuse järgi ritta panduna olid need Mari, Ann, Kustas, Mai, Jeti, Kai ja Maali. Pereisa Kustas Eispek oli siin sündinud-kasvanud, ema Triinu toodi perenaiseks Vigala vallast Jädiverest.

Neist seitsmest, kes kord Männiku-Sepal kasvanud, elab veel ainult Mai. Temaga koos istumegi ta tütre Antoniina Tammessoni kodus Valgus Löpel ja elustame mälestusi. Küsimusele, kas elus on olnud rohkem head või halba, saan vastuseks: "Ega see elu küll roosiaias istumine ole olnud. Küllalt on olnud valusaid ohakaid." Ja tõesti, sellesse sajandisse mahub palju, ka kaks maailmasõda ning muid suuri ajaloosündmusi, mis pole just pehme käega paitanud.

Aga milline on ravim, mis on aidanud eluraskusi ületada ja käia teed ikka naerusui? "Ei tea. Võib-olla töö. Raske talutöö, mida tegin noorest peale seni, kuni jaksasin. Maad ja mulda austati mu isakodus ja tööd tehti hoolega.

Kaheteistaastaselt läksin Velise vallakooli. Koolmeistriks oli Vigala mees Tõnis Tondi. Olime seal ühtjärke terve nädala esmaspäeva hommikust laupäeva õhtuni. Aga ega mulle see kooliskäimine hästi meeldinud. Rohkem tahtsin kodus tööd teha ja nii käiski see õppimine jupikaupa, aga lugemise ja kirjutamise sain selgeks küll. Koolimajas käisin hiljemgi. Pärast tuli koolmeistriks Johannes Siidermann, kes asutas Velisele laulukoori, kus ka meie Aravere küla noored laulmas käisime. 1901. aastal oli Pärnu esimene laulupidu, millest ka osa võtsime. Pärnus käisime hobustega. Laulda on mulle eluaja meeldinud, aga seda ilusat kooris laulmise aega oli napilt.

Vahepeal abiellus vanem õde Ann Aasa talu perepoja Mihkliga ja nad asusid pidama Tahka kõrtsi. Minu vanematele Aasa talu väga meeldis. Püüti teha kõik selleks, et minust saaks Aasa talu teine mini. Mulle endale see lugu sugugi ei meeldinud. Olin ju alles nii noor. Ja raske oli lahkuda kodukülalt. Aga mis parata. Tol ajal tuli mõneti vanemate sooviga arvestada."

1901. aasta märtsis peeti Seppkustase ja Aasa talus pulmi, pruut oli Mai Eispek Velise Männiku-Sepa talust, peigmees Priidik Riise Valgu Aasa talust. Elule oli korraga keeratud teine lehekülg, maha jäid armsaks saanud isakodu põllud, jäid noorus, sõbrad.

"Elu Aasal oli algul harjumatu, igas talus oma kombed. Tööd oli palju. Mäletan üht suve, kus linu oli tervelt 18 000 peod. Need tuli kiskuda, kammida, jökke likku panna ja sealst välja vedada, istutada, sasida, väljast ära võtta. Üks ligu oli 6 000 peod suur. Naistest olime tööl

kahekesi abikaasa õe Mariga. Sageli valutas piht ja selg, aga kurta polnud kellelegi, olin ju võõras. Ega ma kurda. Kõik Aasal olid mu vastu head.

Talvel oli suuremaks nuhtluseks jõest vee vedu, õues kaevu polnud. Jõeni oli 200-300 meetrit. Vedasime toobriga, kuhu mahtus 6 ämbrit. Toobri kõrvadest oli puu läbi ja nii oli see meil Mariga õlal vahepuus. Päeva jooksul oli vaja tuua mitu toobritäit. Talv oli ka linaharimise aeg. Iga päev rookisin veel kolm leisikat (leisikas 8 kg) linu.

"Nooruses ei pane raskusi tähele. Energiat jätkus veel naljavempudeks. Tol ajal liikusid talust talu rändkaupmehed. Talvel käisid nad kelguga ja pakkusid oma kaubakastist pearätte, riiet, niiti, nõöpe ... Aasal oli alaliseks külaliseks ning sageli öömajaliseks Aleks (nii teda tunti, muud nime tal ei tea). Kord talvel läks vaidluseks, et mina jooksin palju jalu läbi lume naabritallu Luistele ja tagasi. Vahemaad oli oma pool versta. Aleks lubas, kui tõesti sellega hakkama saan, mulle anda siidirätiku. Mina jooksin küll, aga Aleks rätikut ei raatsinud anda.

Mõne aasta pärast eraldati meile abikaasaga osa talust. Tuli kõigega otsast alata. 1905. aasta kevadel hakkasime elumaja ehitama. Sügisel kolisime küll juba oma majja, kuid ega see veel valmis olnud. Ka põldu tegime igal aastal juurde."

Aasa perele oli eriti raske 1906. aasta algus. Poeg Jüri käis mõisaid põletamas ja karistuseks määrati talle surmanuhtlus. Suurte palvete peale laskis Valgu parun surmaotsuse muuta ihunuhtluseks, rasketeks vitsteks. Mäletan hästi seda aastavahetust, kus rahvas elas hirmul, kui karistussalgad käisid mööda peresid läbi otsimas. Olin minagi sageli oma aastase pojaga lumises metsas redus."

"Kui olime uue kodu jõudnud enam-vähem valmis ehitada, haigestus abikaasa kopsuhaigusse ja 7. jaanuarist 1924 olen pidanud lese põlve. Poeg Mihkel oli siis 19- ja tütar 14-aastane. Pojal tuli peagi sõjaväeteenistus, talu asjad jäid kõik minu hooleks."

Kolhoosikevadel 1949 oli Aasa-Uuetoa (nii oli talu nimi) ema juba 66 aastat vana, aga veel kaua võttis ta osa kolhoosi tööst.

Need olid mõned peatükid tööka ja raskusi trotsiva elurõõmsa inimese, eesti talunaise elust. 4. oktoobril saab Lõpe ema saja-aastaseks.

A. PARNABAS

Velise uus sild

On ununenudki need ajad, kui lammutati Velise sild ja buss hakkas "loksuma" üle Jämeda Valgu poole. Lõpuks hakati käima üle vana "raudse" silla ja uus ei saanud ega saanud valmis.

Ajasin telefoni teel juttu Rapla TREV-i Märjamaa jaoskonna meistri Aadi Velksiga, et saada üht-teist teada silla ehitamisest.

"Alustasime küll 1978. aastal, aga ehitajatest mitteolenevatel põhjustel töö peagi seiskus. Silla saime valmis põhiliselt käesoleval suvel, seega suhteliselt lühikese ajaga. Ehitas peamiselt meie Märjamaa jaoskond, abistasid kuigivõrd ka Rapla I jaoskonna mehed."

Silla iseloomustamiseks mõned andmed: laius 12,8 meetrit, sellest sõidutee laius 9 meetrit ja pikkus 42,28 meetrit. Ehitus maksis 99000 rubla.

"Ega te vist nii suurt silda pole varem ehitanud?"

"Nii suurt pole ka TREV ise ehitanud. Võib-olla mõõtmestelt on suurem küll Sulu, aga see pole nii ilus."

Seda võivad kinnitada kõik, kes on üle nende sildade sõitnud: Velise sild on praegu rajooni ilusamaid.

Ametlikult võeti sild vastu 4. oktoobril, liiklus käis seal juba mitu nädalat varem. Vahepeal veel asfalteeriti.

Tahka sillal on seljataga pikk ajalugu. Huvitav on siin uue kõrval vaadata vana, mis 30. aastate algul ehitati osaliselt ümber ja rautati võimsalt, et ta jääminekute ajal vastu peaks. Selle aga põletasid Märjamaa lahingutes taganema löönud fašistide väed 14. juuli hommikul 1941. Siitpeale ehitati igal aastal üle jõe pääsemiseks pukksild, mille plaat igal kevadel enne jääminekut ära võeti. Postid läksid aga koos jääga ja paaril-kolmel kevadel terve sild, kuna jäädi jääminekule jalgu.

Alles aastatel 1953-1954 valati uued tammid ja ehitati uus sild, mis oli praeguse eelkäija.

A. PARNABAS

Väikese kooli suur park

Valgu 8-klassiline kool asub endise mõisa härrastemajas ja koolile kuulub ka hoonet ümbritsev park, mille pindala on 8 hektarit. Suure pargi hooldamine nõuab sajakonna õpilasega kooliperelt tõsist tööd ja hoolt. Koolis teguseb ka koolimetskond ja koos sovhoosi metsameestega on suudetud park seni hoida rahuldavas olukorras.

Park asub Päärdu jõe parempoolsel kaldal. Rajatud on see looduslikus stiilis. Mingit osa etendab ka pinnareljeef, mis on parkide üks põhikomponent ja millele allutati üldkompositsioon. Üheks pargi üldkompositsiooni osaks, mis siin eriti esile tuleb, on suur pargiaas, mida idast piirab kaunis pärnaallee, aga lääne-, loode- ja põhjapiiril on kasvamas võimsad lehistegrupid, tammed, vahtrad. Viimaste taustal näeme siberi nulgusid, siberi seedermandi, harilikku ebatsuugat jt. Palju kohtame pargis ka harilikku elupuud, mille roheline on eriti nauditav talvel. Park ei ole liigirikas. Puu- ja põõsaliike on kokku 45-47, nende hulgas haruldasi pole.

Pargi rajamist alustati eelmise sajandi esimesel poolel, kui mõisaomanikuks oli Otto von Üexküll. Olid ju Üexküllid enamasti kõik parkide rajajad. Hiljem jätkas seda tööd Theodor Pilar von Pilchau. Sellest ajast on säilinud ka üks muistend:

Vanasti olnud Valgus kuri Pilari-nimeline mõisnik. Esimesel nelipühäl tahtnud ta oma tütre pulmi pidada. Mõni nädal enne seda kutsunud ta kärneri enda juurde ja andnud valju käsu, et pulmadeks olgu mõisa ümber park. Kärner olnud hädas. Mõisniku vastu rääkida ei julgenud, aga nii kiiresti parki rajada polnud ju ometi võimalik.

Kaevanud oma muret siis teistele mõisatöölisele. Toapoisil olnud nõiapiibel ja selle abiga kutsunud ta päkapikud välja.

Need teinud, müüri, korrastanud teed ja istutanud puud ja park saanudki valmis. Nüüd aga tulnud uus häda – et saa päkapikkudest enam lahti. Toapoiss õpetanud jälle, et neile tuleb anda niisugune töö, millega nad toime ei tule. Kärner saatnudki need siis mõisa lähedal asuvale Vanakupja mäele liivast köit keerutama vaimud kadunudki ära.

Nii nagu enamike parkide puhul, on ka Valgu pargi asukoht hästi valitud, see tuleb maastikus hästi esile ja rikastab looduspilti kauni vaatega.

Park on kohaliku tähtsusega looduskaitseobjekt.

A. PARNABAS

Kroonikaraamat jutustab

Juba inimkultuuri algaegadel, kui veel ei tuntud kunstlikku tuletegemist, kasutas inimene tuld igapäevases elus. Loodusest (pikselöögist, tulemägede tegevusest) saadud tuld hoiti ja valvati ööd kui päevad, et see ei kustuks ega pääseks kolletest välja, laastavat hävitustööd tegema. Nähes tule kasutoovat, samas aga hävitavat jõudu, hakati teda jumaldama, tekkis tulekultus.

Pikapeale allutas inimene tule siiski oma tahtele. Kui see aga tema meelevaldalt ära ometi välja pääses, sai ta vaenlaseks ja tekitas suurt kahju.

Mida kaugemale inimkond oma arenguteel jõudis, seda hukatuslikumaks said tulekahjud. Need paisusid linnades ja asulates ulatuslikeks just seetõttu, et tuleõõnevahendid olid väga algelised. Ajaloost on teada palju kohutavaid tuleõnnetusi, kus hävisid terved linnajoad, tuhanded inimesed jäid peavarjuta. Ka meil Eestis on olnud selliseid, nagu näiteks käesoleva sajandi kolmekümnendail aastail Petseris. Ka praeguse Rapla rajooni territooriumil on olnud küllalt suuri tulekahjusid. Inimühiskonna arenguga muutus tõhusamaks tuleõõnevahend, kuid see arenes visalt. Tuleõõnevahend tegutses vabatahtlikkuse alusel. Riigivalitsused ei osutanud sellele kuigi suurt tähelepanu. Selline oli olukord Tsaari-Venemaal ja kodanlikes Eestis. Tuleõõnevahend pidi neil aegadel olema paluja osas, kogudes kopika haaval raha, et osta tuleõõnevahendeid ja tehnikat. Ometi kaitsti rahva vara.

Eestimaa esimene tuleõõnevahend asutati Tallinnas 1862. a., Mustapeade tuleõõnevahendkomando aga ligi kaks sajandit tagasi, 1788. a. Rapla mail sai esimene "priitahtlik tuleõõnevahend selts" eluõiguse alles 1897. a. lõpupäeval, täpsemalt 12. detsembril, mil kubermanguvalitsus kinnitas Rapla vabatahtliku tuleõõnevahend seltsi põhikirja.

Vahepeal läks aega edasi tervelt 19 aastat, kui 1912. a. asutati tuleõõnevahend Kärus, 1913. a. Märjamaal. 1914. a. moodustati Kohila paberivabrikus tuleõõnevahend üksikkomando, samuti vabatahtlikkuse alusel. Maapiirkondades (valdades) ei tegutsenud tsaarivõimu ajal praeguse Rapla rajooni piires tuleõõnevahend, kui jätta arvestamata Valtu, Alu, Kehtna ja Kabala mõisas moodustatud jaoskondi, mis allusid Rapla seltsile.

Raplas oli tuleõõnevahend seltsi asutamise mõtte algataja kohalik arst Axel Kusmanoff (ka Kusmanov). Ta oli seltsi esimene esimees ja peamees aastatel 1898-1903. Esimene peakoosolek peeti 12. jaanuaril 1898. Peale esimehe valiti veel juhatusse Paul Djakanov (kirjatoimetaja), Georg Heindrichsen (kassapidaja), Georg Voogas ja Max Roseman (liikmed). Juba märtsikuus muretses selts endale esimese käsipritsi koos vankri, veevaatide ja voolikutega. 1. mail tuld jõe äärde pidama esimest pritsiharjutust. Alevirahvale oli see omamoodi suursündmus ja nagu kirjutab "Olevik" nr. 33 1898, peeti siitpeale neid harjutusi igal pühapäevahommikul.

A. PARNABAS

Kuidas on olnud minevikus

Tänavune veebruarikuuni haruldaselt soe talv on tekitanud arvamusi, et sellist pole varem olnud. Kui aga uskuda kirjasõna, siis pole see kaugeltki erakordne.

1937. aasta ajakirjast loeme: "Aastatel 1859-1864 olid kõik pehmed talved ja varased kevaded. Meri Tallinna all seisis läbi talve lahti ja purjekad sõitsid takistamatult sadamasse ja sealt välja.

Aastail 1863-1864 käisid Harjumaal inimesed palja jalu Nääripäeval kirikus. Oli haruldane soe aeg. Loomade karjad käisid juba 1. aprillil haljendaval karjamaal. Metsad olid lehes. Mõisaparkidest niideti Jüripäeval (23. apr.) loomadele rohtu."

Ja edasi: "... 1872. a. sügisel tuli lumi varakult maha, ka oli palju külma. Kuid varsti läks soojale ja sulale. Nende ridade kirjutaja käis jõulu ja uueaasta vahel loomadega metsas. Peale pühi uue aasta sees tuli jälle korraks talv. 1874. a. oli varane kevad. Sel talvel Tallinna all meri kinni ei külmetanud. Loomad käisid juba 3 nädalat enne Jüripäeva metsas. Paar päeva enne Jüripäeva muutus ilm külmaks. Tuul, mis läbi talve lõunast ja lõuna-läänest puhus, pööras järsku põhja-idasse. 20. ja 21. aprillil sadas külma vihma, mis varsti räitsakateks muutus. Tuli päris talve ja lumetuisk. See oli päev enne Jüripäeva, suured lumehanged aedade ääres kuulutasid talvet, kuid rukkiorased jäid rikkumata.

1890. a. olid puud juba 1. aprillil lehes ja lilled õitsesid.

1894. aastal jälle Tallinna lahes jääd ei olnud ja jõulu ajal olid ilmad nii soojad, et siis istutati Tallinna aedades puud. Kolmekuninga päeval oli 6° sooja."

Allakirjutanu mälestuste järgi oli soe aasta-vahetus ka 1936/37. 1937. a. jaanuari algus oli porine ja vihmane. Näiteks 5. jaanuari õhtul sadas tugevat vihma. Soojakraade pole küll kirja pandud, aga ega neid vähem olnud kui tänavu.

Hoopis rohkem on mälestusi kirja pandud külmadest ja lumerohketest talvedest ja pikkadest kevadekülmadest. Näiteks: "Aga. 1867. a. kevad oli väga külm. Puud seisis mai

kuu lõpuni raagus. Sama aasta 28. mail olid Tallinna ja Rakvere ümbruses nii suured lumetuiskud, et külatänavad olid mitu päeva sügavas hanges. Siis sadas ka Tallinnas nii rohkesti, et voorimehed veel 2. juunil saanidega sõitsid. Turule tulijatel taluinimestel olid kasukad seljas ja tuisumütsid peas.

Sama aasta 30. mail ja 1. juunil (uue kalendri järgi) olid talumehed regedega linnas. Esimese juuni õhtul sadas veel värsket lund juurde. Laupäeva öösel 2. juunil muutus ilm. Hakkas vihma sadama ja samal päeval läks Tallinna sadamast viimane jää ära. Rukis ja oder said küpseks, kuna kaer ja kartul üldse ikaldusid.

1868. a. oli suur põud. Peale lume sulamist ei tulnud enne vihma, kui oktoobri algul. Metsad, sood ja rabad põlesid. Päike paistis läbi suitsu nii, et varju üldse näha ei olnud. Vilja, mis põllul kasvas, võis ainult peoga põlvili olles kitkuda. Rahvas kannatas kibedat nälga. Magasi-aidad, kus vana vilja sees hoiti, söödi tühjaks. Rukki tsetverk maksis 15 rubla. Lätimaalt sai veel pisut osta. Mitmeid toiduaineid polnud üldse.

1871. a. talv oli tuisune ja külm. Elavhõbe kraadiklaasis tarretus. Talv oli lõpmatu pikk. Siis sõideti Soome vahet hobustega. Tallinnast Maardu rannani sõideti 18 versta maanteed pidi. Sealt Prangli saarele 12 versta ja saarest Helsingisse 60 versta. Teekond kestis 4 päeva. Öösel puhati ja päeval sõideti kompassi järgi."

Ajavahemik 1871-1875 oli üldse külmade talvedega. Külmad olid nii valjud, et varesed lennult maha langesid ja surid.

1870/71. a. talvega sarnased olid 1921/22. ja ka 1928/29. aastal.

1921. a. kevad tuli küll vara, kuid ei olnud sooja. Viljakasv oli hea, aga talv tuli sel aastal vara 24. oktoobril (u.k.j.) 8-12° külmaga. Detsembris oli küll 20° R järgi külma ja lund sadas palju. Veebruaris 1922 oli külma ikka 18-20° R järgi. 1922. a. talv oli samuti külm ja vali, aga aasta lõppes suure sulaga.

Väga külm oli ka 1928/29. a. talv, mida ka allakirjutanu mäletab. Mälestuste kirjutaja mainib, et laevasõit Tallinna sadamas oli takistatud 132 päeva, mis oli pikim 75 aasta jooksul. Kuid kõige karmim oli siiski 1939/40. a. talv: kui siiani olid õunaaiad vastu pidanud, siis nüüd hävisid kõik.

A. PARNABAS

Kroonikaraamat jutustab 2.

Kui esimene vabatahtlik tulekaitse selts praeguse Rapla rajooni territooriumil tegevust alustas, polnud tal oma ruumi varade paigutamiseks ega päevaküsimuste arutamiseks. Siis saadi kokkuleppele Alu mõisa omaniku R. Lilienfeldiga, kes ehitas sügiseks ümber oma mõisa küüni (nüüdne vana tuletõrjemaja Raplas Tallinna mnt.). Selts sai hoone üürnikuks. "Olevik" nr. 50 1898 kirjutas Raplast: *"Meie alevik saab pea jälle ühe maja juurde ja nimelt seltsimaja. Nagu kuulda, ehitab seda maja nagu teisegi, aleviku omanik von Lilienfeld. See suur ruumikas maja saab Tulet. Seltsi jaoks."*

Seltsi põhikirjaga lubas asutada ka puhkpilli-orkestri. Sellest haarati kinni. Aasta lõpuks oli vajalik rahasumma pillide ostmiseks olemas (osa küll laenati) ja "Olevikus" nr. 5 1899 on

lugeda: *"23. jaan. jõudsid Rapla tuletõrjajate seltsile hr. Wirkhausi läbi tellitud muusikariistad kätte. Riistad arvu järel 12 on Saksamaal tehtud, kõigiti väga ilusad ja head ning maksavad ühes ligi saadetud nootidega 292 rbl. 70 kop."* Sidemed David Wirkhausiga sobitas vallasekretär Joosep Maksim, kes jagas meestele esimesi õpetusi pasunamängus. Maikuust 1899 asus orkestrit juhatama August Topman, ja juba jaanipäeval andis orkester esimese kontserdi, mida jällegi kommenteerib "Olevik" – nr. 27.1899: *"Jaanipäeval anti Rapla tuletõrjajate seltsimajas kontsert. Kontserdi kordapanijad olivad sellesama seltsi lauljad ja mängijad"*.

1902. aastal andis Topman orkestrijuhimise üle noorele Rapla kõstrile Philipp Schützile. Vaatamata koguduse liikmete tõrksale vastuseisule, jäi P. Schütz sellele kohale pikaks ajaks. Temast sai aktiivsemad Rapla vabatahtliku tulekaitse seltsi tegevliikmeid, 1916-1928 oli ta peamehe vastutaval ametikohal.

A. PARNABAS

Kroonikaraamat jutustab 3.

Peagi on sellest 85 aastat, kui 1898. aasta "Olevik" nr. 30 (lk. 684) kirjutas Raplast: "Haruldane lõbu sai raplalastele pühap. 19. 07. 98. a. osaks. Etendati kohalise tuletõrjajate seltsi hääks kolm näitemängu "Maja maantee ääres", "Tuhalabida valitsus" ja "Sõda pruudi pärast". [...] Rahva osavõtmine vihmasest ilmast hoolimata oli hästi elav, mis raplalaste edenemisel selget tunnistust annab. Sissetulek umbes 65 rbl, millest väikesed kulud maha arvata tulevad."

Peod, näitemüügid (basaarid) ja kontserdid olid need, kust tuletõrjeseltsid oma peamise sissetuleku hankisid, lisaks veel liikmemaksud ja vabatahtlikud annetused. Liikmemaksusummad olid väikesed ja pealegi ei laekunud need korralikult. Nimetamist väärt ei olnud annetusedki. Kihelkonnas tegutsevatest majanduslikest seltsidest oli valla vastastikuse kindlustuse selts ainuke, kes igal aastal eraldas tuletõrjele toetuseks 100-200 rubla. Laenuhoiuühisus võimaldas küll seltsile laenu, kuid oma liikmemaksu jättis tasumata. Korjandused elanikelt korjanduslehtedega andsid Raplas niivõrd vähe, et neist hoopis loobuti.

Sellest peale, kui seltsi pidudel ja üritustel hakkas osalema puhkpilliorkester, omandasid need hoopis suurema populaarsuse. Rapla vabatahtliku tuletõrje ühingu (5. aprillil 1925 nimetati seltsid ümber ühinguteks) maja oli muutunud alevi kultuurielu keskuseks. Siin korraldasid kõik seltsid ja organisatsioonid oma üritusi, leidsid aset mitmesugused kursused, erakondade juhid pidasid kihutuskõnesid. Sellel laval esinesid niisugused matikuulsused, nagu G. Lurich, A. Sannik jt., tuldi Tallinnast ja Tartustki. Kõige selle kõrval pidi ühing leidma "ruumi" ka oma pidude jaoks, mida peeti aastas 7-10. Külalisesinejaid käis aastas 15-20 korda. Kinogi, mida siin esimest korda Raplas näidati, nõudis oma osa.

Seltsimaja jäi kolmeks aastakümneks alevi põhiliseks kultuurikoldeks – seniks, kui sai valmis Rapla haridusseltsi maja (praegune kultuuri-

maja), millele pandi pidulikult nurgakivi 7. augustil 1931. Seega on Rapla tuletõrjeühingul peale oma põhiülesande – võitlus tulekahjudega – olnud väga ohuline osa rajooni varasemas kultuuriloos.

Rapla VTS-i 25. aastapäeva aruandes on kirjas: "Ülisuurte raskustega on Rapla vabatahtlikul tuletõrjajate seltsil võidelda tulnud pea kõik oma kestuse aeg." Ei olnud see kibe töötera kogemata veerenud peopäeva aruanderidadesse, protokolliraamatu lehekülgedel kirjapandu aina kinnitab seda. Tuletõrjeseltsil oli vaja muretseda moodsaid kustutusvahendeid, käsipritsidega ei jõutud soovitud tagajärgedeni. Mõtted liikusid aurupritsi muretsemise ümber, pörkasid aga suurema osa liikmete tugevale vastuseisule. Vastupanu siiski murti, vastav rahasummagi suudeti kokku saada. 1913. aastal said Rapla tuletõrjajad uue aurupritsi, peaaegu samal ajal osteti ka maja pärisomanduseks, siiani oli kasutamise eest üüri makstud. Need olid suured saavutused.

Peagi tekkis vajadus mootorpritsi järele. Aurupritsi pakuti müüa, kuid ostjat ei leidunud ja nii venis aeg. Alles 1928. aasta lõpul saadi Rootsi firma "Konrad Rosenbauer Linz" mootorpritsi omanikuks.

Muret tegi, kuidas kustutustehnikaga võimalikult kiiresti tulekahjukohale jõuda. Hobustega võttis see aega, läks tarvis autot. Tuletõrjeliit toetust ei andnud, seltsil endal nii palju raha ei olnud. Küsimus siiski lahendati kokkuleppel alevi tisleri, autoomaniku Laanemetsaga.

Ajapikku tekkisid lahkeliid juhatuses, segadused asjaajamises. Sageli kippusid hooletusse jääma tuletõrjealane väljaõpe ning distsipliin. See jättis jälje kogu seltsi tegevusele

Ülaltoodu oli ainult põgus pilguheit raskustele, millega Rapla VTÜ juhatusel tuli kogu aeg kokku puutuda.

A. PARNABAS

Oodatud päev

Aastaid olid Lõuna-Läänemaa inimesed oodanud seda päeva. Nüüd oli see siis lõpuks kätte jõudnud – 30. august 1931. Rapla-Virtsu kitsarööpeline raudtee oli valmis saanud ja esimene auruedur, mõned platvormvagunid järele, sõitis vilistades ning suuri suitsu- ja aurupilvi õhku pahvides Virtsu poole.

Läänemaal polnud raudruunad seni suurt sõita saanud, sest polnud raudseid rööpaide, välja arvatud jupikene (umbes 50 km) laiaroopalist terasmagistraali, mis tuli Tallinnast üle Keila Haapsallu. Raudteed peeti siis elusooneks ja selle lähedale rajas Läänemaa suurkuju kunstnik Ants Laikmaa oma viimase puhkepaigaga, öeldes: "Ma tahan, et Elu mu lähedal oleks."

Rapla-Virtsu raudtee siht pandi maastikul paika juba 1924. aastal, aga esialgu venis ehitamise algus ametkondlike arusaamatuste pärast. Ka ehitamine ise kulges küllalt aeglaselt. Töö oli mahukas. Mäletan, et teetammi täitematerjali veeti kaugemalt, selleks ehitati omaette raudteeharud. Märjamaa piirkonda toodi seda Haimre nõmmest ja veotee muldkeha on veel praegugi näha. Algus on raudtee asukohast üle sõites Haimre poole metsa veeres vasakut kätt.

Ehitustöödel oli palju töölisi teistest rahvustest: venelasi, leedulasi, poolakaid jt. Raudtee üldpikkus oli Raplast Virtsu 96 km. Kogu sellele lõigule oli ehitatud 11 jaamahoonet koos kõigi vajalike kõrvalhoonetega (laod, aidad, kuurid, kaevud, tööliste elamud). Jaamad olid Raikküla, Koikse, Pühatu, Märjamaa, Paeküla, Vigala, Rumba, Rootsi, Lihula, Karuse, Virtsu. Peale eelmainitute olid veel vahejaamad, nõndanimetatud teivasjaamad Orgita, Konuvere, Tiduvere, Paljasmaa, Kirbla, Tuudi, Hanila. Seega oli rongile mineku

võimalus keskmiselt iga 5 km tagant. Tegelikult oli jaamade vahekaugustel arvestatud elanike asustustihedust piirkonnas. Näiteks oli paljude vahemaa (Orgita-Märjamaa, Paeküla-Konuvere, Konuvere-Tiduvere, Tiduvere-Vigala jt.) 3-4 km. Pikemad vahemaad olid 7 km (Märjamaa-Paeküla, Rumba-Rootsi, Rootsi-Kirbla), ülejäänud 5-6 km. Läänlaste pääs pealinna ja tagasi oli siitpeale saanud igati mugavaks. Peagi hakkas teel ööpäeva jooksul edasi-tagasi liikuma kolm rongi. 1936. aastal oli käigus juba kaks mootorreisiringi, mida hakati kutsuma "Lendavaks Läänlaseks", ja üks segaring. Päeva jooksul võis pealinnas kenasti ära käia. 1939. aasta sõiduplaani järgi võis Märjamaalt Tallinna poole sõitu alustada hommikul kell 7.24, linna jõuti kell 9.49. Tagasisõit algas kell 17.10 ja Märjamaal oli rong kell 19.15. Virtsust Tallinna sõiduks kulus 4 tundi (kell 5.50-9.49).

Piletihinnad olid aga küllaltki kõrged. Näiteks Märjamaalt Tallinna maksis 3. klassi vagunis sõit 4,50 krooni. Vigala mehel läks see maksma 4,85, Virtsust Tallinna sõitjal 5,85 krooni.

Suuremad vahejaamad olid Rapla, Märjamaa, Vigala ja Lihula. Einestamise võimalus oli vaid Raplas, kus oli jookide ning söökidega jaamaeinelaud ja kus rongid seisid 15 minuti ringis. Teistes jaamades nii Virtsu kui Tallinna poole seda võimalust ei olnud, isegi Virtsus mitte, ainult Tallinna-Sadama jaamas. Rongide peatusedki olid lühikesed.

37 aastat oli ümbruskonna inimestele armas ning omane rongide liikumine, monotoonne rataste rütm ja vedurivile, mille järgi sai seisajäänud kella õigeks panna, raadiot veel kõikjal ju polnud.

Autode võidukäik ja praamid olid otse üle mere sõit tõrjusid aga raudtee kõrvale. 1968. a. sõitis viimane rong.

A. PARNABAS

Ühistöö 10.01.1984

Uue saagi nimel

Valgu sovhoosis veetakse praegu hoolega orgaanilist väetist Peaagronoom Milvi Tiits rääkis, et töö kulgeb täiesti rahuldavalt. "Kolonnis on 8 masinat, 2 K150, mille roolis traktoristid Kalju Tiits ja Lembit Vaher. MTZ tüüpi masinatega on veol Jaan Viljas, Arnold Maripuu, Väino Hannu, Vello Kornak ja Sulev Saaliste, koormasse tõstab Väino Maiste.

Mehed on tublid ja kui masinad alt ei vea, saab päevas põllule umbes 400 tonni orgaanilist väetist. Veetud on juba kõigis kolmes osakonnas, kõige rohkem on tööd Velisel, kus turbasõnniku kompost läheb kartuli- ja söödajuurvilja põldudete. Seda väärt kraami on meil valmistatud kenake kogus.

Veidi tuska teeb, et kohati ei kanna pinnas ei hoidlate juures ega põllul masinaid. Aga töö pole sellele vaatamata päevakski, seiskunud. Loodame, et olukord läheb paremaks."

A. PARNABAS

Küla meistrimees

Igal pühapäeval tuli Inda talu pereemal Triinul mehe riided korrastada ja nädalane leivakott valmis panna. Pereisa Madis käis Juuru apostliku õigeusu kirikut ehitamas. Pühapäeva õhtul astus ta koduülest teele, üheksa tunni pärast jäi 35 versta pikkune tee seljataha. Esmaspäeva hommikul algas raske töö. Laupäeva õhtul alustas ta koduteed, ja pühapäeva õhtul jälle tagasi. Nii terve aasta. Tema raiutud on kõik trepiastmete, akna aluste jm. kivid.

Valgu mõisa Inda renditalu pidaja Madis Jeerik oli siis 64 aastat vana. Sellist vaeva tuli näha kuldrublade teenimiseks, et talu päriks osta. Valgu mõisahärra Theodor Pilar von Pilchau rahahimu oli suur ja talude ostuhinnad kõrged. Kehva renditalu nurmedelt ei suudetud neid tuhadeid kuidagi kokku korjata. Pealegi nõudis suur pere oma osa. Üles oli kasvatatud seitse last, kolm poega ja neli tütar.

Aastaarvudeks kirjutati siis 1892 ja 1893.

Madis Jeeriku käe all said valmis kõik ümbruskonna veskite kivid. Ühe veskikivi rahnust valmisraiumiseks kulus tal kaks nädalat. Kiviraiumise kõrval tegi ta puu- ja sepatööd.

Hoopiski pikemalt peab peatuma tema Jaanist poja elutööl. Triinu ja Madis Jeeriku keskmine poeg Jaan sündis 23. septembril 1873 ja temast sai tuntud meistrimees. Lugemist ja kirjutarnist õppis ta neli talve Velise vallakoolis, sellega piirduski tema haridustee. Kõik hilisemad tarkused, mille õppimiseks tänapäeval kulub kutsekoolis või tehnikumis 3-4 aastat, sai Jaan isa kõrval lõõtsa tõmmates ja tööga silmitsi olles.

1900. aasta algul abiellus ta naabruses asuva Põdeotsa väikekohapidajate Triinu ja Jüri Lansbergi tütre Kaiega ning läks sinna koduväiks. Maad oli siin vähe – 5-6 ha. Aga ega Jaanile mullasegamine nii väga meele järgi olnudki. Teda võlusid ikka puu ja raud.

Juba isakodus Indal valmistas ta esimese hobuviljapeksumasina. Uues kodus see töö jätkus. Umbes sel ajal ilmusid suurematesse taludesse ka esimesed vabrikus valmistatud hobumasinad, kuid need olid kallid ega olnud talumeestele enamasti tasku järele. Ja nii olidki Jaani masinad väga nõutud. Poja Juhannese mälestuste kohaselt on isa neid

masinaid kokku valmistanud 27. Kõik nad olid kas oma või naabervalla taludes. Hobumasin oli esimene samm koodist edasi kombaini poole.

Põldeotsa masinad olid omalaadse ehitusega. Eriline olt just ketiveoga ajami konstruktsioon. Allakirjutajal ei ole küll kasutada uurimisandmeid, aga tundub väheusutav, et selliseid masinaid veel mujal valmistati; tõenäone, et ka autoriõigus kuulub ehitajale.

Üldiselt on need varsti sajad tagasi valmistatud masinad hävinud, kuid tänu hoolsale omanikule Edgar Tammessonile on alles üks masin, see asub Sillaotsa isetegevuslikus koduloomuuseumis. Kahekümne kaheksas viljapeksumasin, mis Põldeotsal meisterdati, oli juba suur, mehaaniliselt ringiaetav. Masin töötas veel kolhoosi algaastatel.

Masinate ehitamise juures oli vaja rauda peale ääsitules soojendamise ja alasil vormimise ka treida. Kust võtta rauatreipinki? Osta seda polnud võimalik. Meistrimees võttis kätte ja hakkas ise treipinki meisterdama. 1914. a. sai pink valmis. See oli jalaga tallatav. Pingi üht tähtsamat osa – supartit – on meister valmistanud kaks nädalat. Sõjaajal on meistril ka viilid tulnud endal valmistada.

Põldeotsa Jaan oli ka muusikamees ja ümbruskonnas lugupeetud pulmapillimees. Tuntumaks ja mängitavamaks oli ümbruskonnas lõõtsapill. Ja seitse lõõtsapilli on jõudnud meister valmistada. Kahjuks pole neist ühtegi säilinud. Kuid see pole veel kõik. Põldeotsa eeskambris võib oskaja mängida pereisa meisterdatud oreilil. Algselt pole see muusikariist väliselt nii kaunis olnud. Pill sai valmis, kui Põldeotsal oli veel vana elumaja. Selle ruumid olnud nii madalad, et osa hääleviled e otsi tulid vinklis nurga all välja ehitada, et vajalikku pikkust ja tooni kätte saada. Vertikaalis oleks otsad tulnud laest läbi viia. Nii oli vanas toas oreli lagi toa laes kinni ja üleline laekaunistus tehti siis, kui valmis uus elumaja ning sinna koliti orelgi. Selliseid oreleid on meisterdatud kaks. Meistri käe all on valmis saanud ka sindli-saagimise raam.

Eeltoodu on meistri elutöö see osa, mis veel mõneti silma alla on jäänud. Aegade jooksul valmistas ta paljusid-paljusid "pisiasju", tegi seemendusatru, rautas vankreid, sooritas iga-suguseid muid talu sepatöid. Usun, et selles mitmekülgses meistrimehes oli oma isa tahtejõudu ja visadust, kiviraiuja hinge.

Jaan Jeerik suri 1942. aastal.

A. PARNABAS

Esimene karjakontrollühing Läänemaal

Karjakontrollühinguid hakati Eestimaal kasutama käesoleva sajandi kahekümnendate aastate algul. Eesmärgiks seati parandada karja tõuomadusi ja seeläbi piimatoodangut suurendada.

Tallinna-Haapsalu rahukogu registreerimisosakonna materjalides on kirjas järgmist. "Tallinna-Haapsalu Rahukogu registreerimise osakond, läbivaadates avalikul kohtuistungil 19. oktoobril 1923. a. käesolevat põhikirja, leides, et see vastab praegu maksmasolevate registreerimise seaduse nõuetele o t s u s t a s: Registreerida seaduslikus korras "Valgu I Kontrollühisus"."

Ühisuse põhikiri koosneb 37 paragrahvist. § 1 all seisab kirjas: "Valgu I Kontrollühisus asutatakse Velise vallas Läänemaakonnas, sihiga, et oma liikmete karjapidamist ja kasvatust

edendada ja täiendada ja sel teel majapidamise tulusust tõsta."

Mõtte algatas Mihkel Lauter, toleaeegse Mäe talu peremees, NSVL rahvakunstniku Ants Lauteri vend. 1924. aastast peale oli ta ka ühingu esimees. Järgmised sellised ühingud Läänemaal registreeriti 1. juulil 1925 Jõgisoo-Sillal ja Lihula-Penijõel, 1. oktoobril 1925 Luistes, 4. märtsil 1926 Lääne-Nigulas, 1. novembril 1927 Ridalas. Esimene kontrollassistent Valgus oli J. Dombach. Alguses oli liikmeid 17: Märjamaalt, Paekülalt, Haimrest, koosolekuid peeti Märjamaal. 1926. aastaks kasvas Velise vallas liikmete arv niivõrd, et saadi tegevust jätkata oma valla piires.

Kontrollühingute areng Läänemaal oli aga üldiselt väga tagasihoidlik. Näiteks oli 1939. aasta lõpuks Viru- ja Viljandimaal kummaski 61 ühingut liikmete arvuga vastavalt 1723 ja 1692. Läänemaal oli 15 aasta kestel asutatud ainult 17 ühingut, kus liikmeid 400.

A. PARNABAS

Eelmise sajandi lõpuaastate "Olevikku" lehitsedes

1885

Märjamaalt teatatakse meile, et sääl seesama nimelises mõisas paastukuu 10 päeval esimest korda näitemängu mängitud. Etendatud olla "Mulgi mõistus ja tartlase tarkus" ja "Vorstaru linna bürgermeister". Mäng läinud väga ladusalt. Iseäranis hästi mänginud hr. K. Vaatajad läinud rõõmsa meelega ja selle palava sooviga koju, et pea sarnast löbu leiaksivad.

1893

Lelle. Isekõnnu mõisa küünis mängiti pühapäeval 8. septembril näitemängu "Kroonu onu" ja "Hall mantel", mis hästi korda läksivad. Osavõtmine rahva poolt oli rohke. Sissetulek saab Väandra tummade kooli hääks. Tänu armsatele vaevanäggijatele, kes vahel ka siit nurga rahvale kihvtise kõrtsilõbu asemel paremat pakkusivad. Soovida oleks, et pidu korrapidajateks alati seks sündsad mehed valitaks. (Artiklis on omaaegse Hiiekõnnu asemel kirjutatud Isekõnnu. Tegemist on aga ühe ja sama paigaga. A. P.)

1899

Juurust. Jaanipäeval oli Käru muusika seltsi ja Vahastu viiuli- ja segakoori poolt Käru muusika seltsi heaks pidu. Eeskavas olivad näitemängud "Pila Peetri testament", "Inimese hind ja väimehe väärtus" ja tumm näitemäng "Kunst habemeajaja". Vaheaegasid lõbusitasivad kohaliku muusikaseltsi pasuna- ja Vahastu viiuli- ja segakoorid. Mis näitemängude etendustesse puutub, siis mängisivad suurem jagu oma osa rahuldavalt. Mõned peaosade mängijad teenisivad õigusega kiitust. Rõõm oli Vahastu segakoori kuuldes. Pea igas laulus, mis see koor ette kandis oli kokkukõla puhas, paisumise ja kahanemise kohad hoolega tähele pandud, takt kindel. Mõnes madalamas kohas oli pass natuke nõrk. Palju naeru sünnitas tumm näitemäng. Osavasti kanti see ette. Lõppeks oli veel udupiltide näitus Kuimetsa kooliõpetaja poolt ja kõige viimaks tants. Osavõtmine pidust oli elav, ainult kord pidul oli väga halb. Väga palju segati ettekannete tähelepanemist. Suuremalt jaolt tuli see küll üleliigsest alkoholi jookide tarvitamisest.

Ajalehti sirvis
A. PARNABAS

Veliselt pärit maailmakuulus teadlane

1887. aastal sündis Velise vallas Nurtu-Nõlva külas Aasa talus poeglaps, kellele pandi nimeks Jüri. Kooliteed alustas Jüri Väli Velise kihelkonnakoolis ja jätkas õpinguid Järvakandi ministeeriumikoolis.

1905.-1907. aasta revolutsioonist osavõtu pärast pidi ta põgenema USAsse. Seal jätkas ta õpinguid kõrgkoolides. 1926. aastal sai Jüri Väli (George Valley) mikrobioloogia alal doktori kraadi. Ta töötas professorina Yale'i ja Clevelandi ülikoolis ning kujunes üle maailma tuntud bakterioloogiks.

Jüri Väli sünnikodus Aasal elab praegu tema onupoeg Evald Väli.

ALEKSEI PARNABAS

Sügispäev koos MUISTISTEGA

Teha aktiivsemalt tööd rahvusliku kultuuripärandi säilitamisel ja rohkendamisel, kodumaise ja maailmaajaloo- ja kultuurimälestiste hoidmisel.

(Põhisuundade projektist)

Lähenev aasta lõpp tuletab meelde, et on laeg vaadata tagasi, arutleda tehtu üle ja seada sihte. Nii olimegi meie – rajooni kultuurimälestiste vanemmetoodik Eevi Vulf, Märjamaa külanõukogu haridus- ja kultuurikomisjoni esimees Maie Kusmin ning allakirjutanu reidil, et tutvuda Varbola piirkonna kaitseobjektide olukorraga.

Ringsõidul nägime üht-teist rõõmustavat, kuid oli ka seda, mis tegi kurvaks. Meel läks taas heaks, kui põliste pargipuude vahelt hakkas paistma Lümandu mõisahoonete uhiuus punane kivikatus. Saaks selliseid katuseid meie rajooni vanadele mõisahoonetele rohkem! Tallinna spetsialiseeritud autobaasi töö Lümandu mõisaansambli ja seda ümbritseva pargi restaureerimisel on igati tänuväär.

Halb üllatus aga oli Russalu Kivikalme juures. Veel aasta tagasi oli see rahuldavas seisus, nii nagu me konserveeritud kalmeid tahame näha.

Küsime: kas oli kalme ainus paik suurel väljakul, kuhu kivid põllult kokku vedada? Kas tõesti polnud mujale teha põhuviirge, kui just kalme servale? Miks lõhuti kaitsetahvliid? Midagi head pole öelda ohvri- ja kultusekivide hoiu kohta. Võsa ja risu kipuvad need nii haruldased ja meile mõneti müstilisedki (kultusekivid!) mälestised nähtamatuks tegema. On ime, et juba ammu leitud Sahka kivi veel oma alguses paigas seisab. Hea on see, et meie rajoonis asub Varbola Jaanilinn. Tänu Toomas Ehrpaise ja Tiit Petersoo ettevõtlikusele on linnus praegu sellises seisus, nagu

vaja. Loodame, et ta sellisena kaua-kaua püsib.

Lühike sügispäev hakkas hämarduma, kui jõudsime Ohukotsu linnamäele. Juhus viis meid kokku kohaliku loodusesõbra ja kodupaiga tundjaga ning seetõttu sai see kaunis ümbrus palju tuttavamaks ja minevik lähedasemaks. Kahju, et fotoläätis ei "näinud" enam neid seeneringe, omamoodi loodusharuldusi, mis siin linnuseümbruse puude alla olid kasvanud. Jätsime need oma mällu, sest on kahtlane, kas me veel kunagi sellistele satume.

Ringsõidul huvitun, milline on mälestiste olukord rajoonis tervikuna. Vastab Eevi Vulf.

Palun öelge, kui palju teil neid "hoolealuseid" on?

"Arheoloogiamälestisi (linnamäed, kalmed, ohvri- ja kultusekivid, allikad) on arvel 322, arhidektuurimälestisi (mõisahooned, kirikud, kindlused, kabelid jne.) 46 ja ajaloomälestisi (revolutsiooni ja Suure Isamaasõja paiku tähistavad monumendid, mainitud sündmustega seotud hooned, tuntud meeste sünnipaigad jne.) 74. Kunstiväärtusi on arvel 243. Kõiki kokku on seega 685. Rajoonide hulgas oleme arvu poolest 8. kohal. Kõige rohkem on muistisi Harju rajoonis – 1957."

Mälestisi on tõesti rohkesti ja kõige pärast peate muret tundma. Kas on vahel hirm?

"On küll. Hirm ja südamevärin tuleb, kui kuulen telefonis öeldavat: "Kuulge, seltsimees, seda kultusekivi seal Otsa või Miku talu põllul või karjamaa serval enam ei ole!"

On nad teile armsaks saanud?

"Arvan, et on. Iga päev neile mõeldes, nende olemise ja olukorra pärast muretsedes on nad kõik lähedasteks saanud."

Teatavasti peeti septembri algul Valga rajoonis kultuurimälestiste kaitse seminar, millest osa võtsite. Kes seminaril osalesid ja millest räägiti?

"Seminar kestis 3.-5. septembrini, osa võtsid kõikide rajoonide metoodikud, vabariikliku arhitektuurimälestiste kaitse inspeksiooni ning

kultuuriministeeriumi muuseumide ja kultuurimälestiste inspeksiooni juhtivad inspektorid. Arutlusteemade hulgas olid tähtsad vabariiklik Suure Isamaasõja mälestiste ülevaatus ja kultuurimälestiste kaitse kuu. Vaadati Valga rajooni kultuurimälestiste kaitset ja arutleti nähtu üle."

Milline mulje jäi Valga rajooni muististe kaitseolukorrast?

"Väga hea."

Kas ei olnud seminariga seoses tunda paraadlikkust?

"Ei. Valga rajoonis on mälestiste kaitse organiseerimisel tehtud suur töö ja nad on meist tükk maad ette jõudnud."

Kuidas on laabunud koostöö mälestiste kaitse volinikega?

"Võiks öelda, et hästi. Siinkohal neile kõigile suur aitäh tehtu eest."

Kas võiksite mõnda aktiivsemat neist nimetada?

"Erinevused töös on märgatavad juba seepärast, et kaitsealuste objektide arv on piirkonniti erinev. Näiteks Kohila sovhoosis on Ülo Kipso hoole all peaaegu kolmandik kogu rajooni kultuurimälestistest. Eriti palju on seal ohvri- ja kultusekive. Viimaste valvamine nõuab head silma. Ülo Kipso on toime tulnud. Selle töö tegemiseks on vaja entusiasmi ja sooja südantki. Tublid on veel Madis Runno Märjamaa sovhoosis ja Rein Ruben Mitšurini sovhoosis."

Kas on aasta jooksul olnud suuremaid mälestiste rikkumisi peale Kihuna kabeliaseme?

"Nagu teate, olime selles loos ise mõnevõrra süüdi. Oli ju objekt aastakümneid teada, aga lootuses, et see asub "kindlas" kohas, lükkus kaitседokumentide vormistamine ikka edasi. Kohal käis VAMKI juhtiv inspektor A. Leetma. Tagasi tullakse juba koos arheoloogiga. Lõplikust otsusest kuuleme edaspidi."

Mille pärast kõige rohkem südant valutate?

"Kõige rohkem teeb muret arhitektuur. Hooned lagunevad ja rõõmustavat pilti nagu Lümandul saame näha harva."

Mis on teie töös kõige raskem?

"Puudus on sõidukist. Objektid on üle rajooni laiali ja jalgsi igaühe juurde ei jõua."

Nii ongi üks sügispäev kultuurimälestiste keskel otsa saanud. Mõttes oleme veel kord Jaanilinna õuel. Vaatame seda "hiiglast", mis siin juba aastasadu püsinud. Vaatame, mõtleme ja küsime: mida jätame meie järeltulevatele põlvedele?

On vaja hoida seda, mida esivanemad meile on pärandanud. Kui hea oleks, kui kõik mõistaksid kultuurimälestiste väärtust ja aitaksid neid kaitsta.

ALEKSEI PARNABAS,

kultuurimälestiste ühiskondlik inspektor

46 AASTAT HILJEM

Kultuurimälestiste kaitse ühiskondlikud ülesanded viisid mind möödunud sügisel Rangu nõmme. Ühel päikesepaistelisel hommikul olin nõmme selles paigas, kus 46 aastat tagasi asus omalaadne vaatlustorn. Milline see torn oli ja milleks see sügavale metsavaikusse oli püstitatud, sellest teame vähe. Ometi on sel paigal suur teaduslooline minevik.

Suvel 1939 tegi siin metsaökoloogilisi vaatlusi ja uuringuid TRÜ professor Theodor Lippmaa. Ta oli esimene Eesti taimkatte klassifikatsiooni autor (1933) ning oli mitmes maailmajaos uurinud maakera taimkatte seaduspärasusi. Nüüd valis ta välja paepealse nõmmeala Märjamaa metskonnas.

Tundsin mingit sisemist vajadust otsida jälgi või kuulda mõnd mälestuskildu tookordsest suvest. Teadsin, et professor oli siin kogu perega – abikaasa Hilja, 5aastane tütar Siiri ja 9aastane poeg Endel. Vaatlus- ja uurimistöödel assisteerisid professorit kaks üliõpilasneiu: Aino ja Liivia (viimane praegune tuntud botaanik, TRÜ professor Liivia Laasimer). Teadsin veel, et nad elasid sel suvel nõmme äärealal asuvas Virita talus. Talu poole sammud seadingsi lootusega midagi veel kuulda.

Kahjuks ei ole enam elavate hulgas talu vanaperemees Gustav Veesaar, kes kõike hästi mäletas. Tema see oligi, kes külalistel Märjamaa jaamas hobusega vastas käis ja kolme kuu pärast nad sinna tagasi viis. Meenutada on aga ka talu vanaperenaisel Leida Veesaarel:

"See oli ilus suvi. Külalised olid väga toredad. Saime hästi läbi. Mingeid arusaamatusi meil selle kolme kuu jooksul ei olnud. Nad olid omal toidul. Toidu valmistas professori abikaasa. Toidukraami käisid nad hobusega Märjamaalt toomas."

Perenaine näitab talu eeskambrit, mis sel suvel oli uurimistöode laboriks.

"Kambris oli pikk üle ruumi ulatuv laud, mis oli täis igasuguseid purke ja anumaid ning paljusid taimi. Tagakamber oli professori pere eluruum. Kõigil olid siin omad kindlad tööülesanded. Tuleb meelde, kuidas poeg Endel käis iga päev nõmmest igasuguseid putukaid püüdmast ning tõi need siis isa kätte. Tööpäevad olid neil väga pikad

Vaatlustorn oli omanäoline. Võimas kuusk oli okstest puhtaks laasitud. Mahasaetud ladva peale oli ehitatud platvorm aparaatide paigutamiseks. Üles viis lai redel, mis mitmes kohas toetus kuuse tüvele. Platvorm oli maast 24 m kõrgusel. Nõmmes oli veel kaks kõrge traataiaga piiratud vaatlusalat.

Asjatult püüdsin leida rada, kustkaudu otse talust torni juurde käidi. Torni asupaigas on aga tunda möödunud aegade hõngu. Vana võimas kuusetüvi, mis torni oma turjal kandis, on igavikku kadumas. Paar saetud oksatüügast-reliikviat on kõik, mis temast veel jäänud. Samblasse on kadumas ka puuhiiglase känd. Ei ole enam seda võimsat nõmmekuusikut, mis siin latvu taeva poole sirutas, ei ole maasikamaid. Aastakümnetega muutub kõik meie ümber.

Hiljem professor enam Rangu nõmmevaikusse ei jõudnud. Puhkes hävitav sõda ja traagiline sündmus lõpetas äkitselt professori, tema abikaasa ja pisiütte elutee.

Et aga see teaduse tegemise paik jääks teada ka tulevastele põlvedele, paigutas looduskaitse seltsi Märjamaa osakond suure kännu kõrvale mälestuskivi.

Kui astud Märjamaa-Koluvete teelt vaikselt metsarajale ja oled käinud oma 5 versta, oledki selles paigas. Kosutavat metsavaikust, mida oli 46 aastat tagasi, leidub siin praegugi. Siin on hea mõelda ja meenutada.

ALEKSEI PARNABAS

Koolielu Vigalas sada aastat tagasi

Ühe koolipoisi mälestusi

See oli 1878/79. õppeaastal, kui 10aastasena läksin Oesele vana Eiseni juurde kooli.

Oese koolimaja oli õlglatusega ehitus koos mõisa seegiga (vaestemajaga), mille juhatajaks oli ka Eisen. Eisenil oli tarvitada kaks tuba, kuna kooliruumiks oli üks tuba, mis käis läbi maja nii, et mõlemil pool olid aknad. Koolilaudadeks olid kaks pikka lauda üle toa, eeslaudas istusid rumalamad ja tagalauas targemad. See tuba oli ühtlasi ka söögi- ja magamistoaks, sest ööseks pandi kotid põrandale ja nii magasid ühes toas poisid ja tüdrukud. Sel ajal oli koolis 30 poisi ümber ja 5-6 tüdrukut. Samas ruumis oli ka veel Eiseni puutööpink, sest ta tegi ise ka puu- ja sepatööd. Söödi samadelt laudadelt, kus õpiti.

Koolielu ise oli järgmine. Tööpäev algas lauluga, samuti lauldi koraali ka enne ja peale sööki, laulu luges tavaliselt ette priimus.

Vana Eisen käis kooliruumis ikka paljasnahkse kasukaga. Koolilaudade ees oli tal väike punane laud, kus tal seisis alati tubakapak ja tubakalõikuse nuga. Kõigepealt enne tundi toppis ta oma suure kivipiibu tubakat täis, lõi tulerauast tuld peale ja siis algas koolitöö.

Oli näiteks rehkenduse tund. Siis käratas ta kohe: "Noh, Alto sauna Mihkel ja Priidiku Jaan, tulge rehkendust näitama!" Poisid läksid siis, oma tahvlitega ette rehkendust näitama. Olid vead sees, võttis ta poistel juustest kinni ja pani lasklaks vastu kõrvu. Seda juhtus väga sageli rumalamate poistega. Ning just neid ta armastaski sagedamini enda juurde kutsuda.

Olid ka mõned poisid kaunis arusaamatud. Mäletan, minu ajal oli üks Rehvandi Jüri ja keegi Juhkam, kes kuidagi aru ei saanud, ja nad istusid seal rumalate lauas kolm aastat. Juhkam oli suur poiss ja sai alati Eiseni käest sagida. Mäletan, et Juhkamile ütles ta sageli: "Ise just kui isa üle kooli, kael kõva kui härjal, tahad iga päev naist võtta, aga rumal kui tõbras."

Viimne kaastöö meie sõbralt

Täna sängitatakse Velise mulda Aleksei (Aadu) Parnabas. Alles ta oli tulvil elutahet, muretses oma talumuseumi pärast, seadis korda kirjatöid, tegi tulevikuplaane. Nüüd aga on silmapaistva töömehe teekond lõppenud ja me saame temast rääkida ainult minevikuvormis.

A. Parnabas oli "Ühistöö" toimetuse kauaaegne abimees. Palju on kirjutisi, mis tema sulest ajalehe kaudu lugejateni jõudsid ning neile meeldivat ja kasulikku pakkusid. Kodu-uurimine ning looduskaitse olid need ainevaldkonnad, millest A. Parnabas ikka ja jälle võis sügavalt ning kaasakiskuvalt kirjutada. Toimetuse autahvilil püsis veel hiljuti tema "Sügispäev koos muististega" – detsembrikuu parimaks kaastööks hinnatu. Tänavuse aasta 9. jaanuari ajalehes ilmus temalt "46 aastat hiljem" – mälestuskillud 1939. aastast, mil Rangu nõritme uuris professor Theodor Lippmaa. Üks kirjatükk – seekord viimane – näeb trükivalgust täna.

Harva võib kohata inimest, kes kõigis oma töödes on nii kohusetundlik, aus ja korrektne, kui oli seda Aleksei Parnabas. "Ühistöö" kirjasaatjate perest puudub jäädavalt üks, kellelt kõigil tasus õppida. Lohutab ainult teadmine, et ta jõudis teha rohkem, kui ühelt inimeselt oodatakse.

Nii keetsid meil tunnid ikka hommikust õhtuni talvel. Õhtul pandi põlema väike "tattninalamp" ja selle valgelt tuli pidada sageli veel laulutunde.

Enamik tundidest olid piibllilugu, katekismus, ning need raamatud pidid olema endal, muidu noodi- ja teised raamatud olid mõisalt.

Teatavasti Vigala Üexküllid hoolitsesid ikka koolide eest, nii tehti meile mõisa poolt jõulupuid, anti väikseid kingitusi jne. Peale muu lasi mõis anda sageli ka meile koolipoistele soolaga kupatatud herneid.

Meile õpetati peale muu maateadust ja isegi viulimängu, kes seda soovis. Hiljem tehti algust vene keelegagi. Kuid siis lasti ühe tüli pärast Eiseni kooliõpetajast lahti, see oli vist aastal 1883."

Eespool mainitud Oese koolmeister oli hilisema folkloristi ja rahvaluulekoguja Matthias Johann Eiseni isa. Ka noort Eisenit mäletab too koolipoiss. Ta kirjutab: "Sel ajal käis noor Eisen koolis, kodus nägime teda ainult pühade ajal. Vahel, kui vana ise kodunt ära läks, tuli poeg meile tundi andma. Oi, meil oli siis hirmu – kartsime noort meest enam. Muidu nägime teda aga toas õppimas suurte raamatute taga, millele meie vaaotasime aukartusega.

Mäletan, et kord oli noor Matthias kasvatatud habeme, seda vaadati imestusega. Kuulsin, kui vana ise ütles sugulastele: "Noh, kas olete tulnud meie noorsandi habet vaatama?" Muide ta hüüdis poega alati noorsandiks."

(Oese koolipoisi mälestused on kirjas ajalehes "Maa Hääl" nr. 95 14. augustil 1934. Autori nimi pole teada.)

Olgu lisatud, et kui Eisen koolmeistri ameti Oesel maha pani, tuli ta Velisele, kus pidas Mäliste külas Seene väiketalu. Siia ehitas ta ka uue rehielamu. Seenelt kolis ta Velise alevikku ja ehitas ka sinna väikese maja. Nii Seene talus kui ka Velisel veetis oma suvepuhkused noor Matthias.

Praeguseks on hooned viletsas olukorras.

Ajaleheartikliit vahendanud
ALEKSEI PARNABAS

KUIDAS MINUST SAI MUUSEUMI KORRESPONDENT

ALEKSEI PARNABAS

Olin aastaid ajalehtedest jälginud muuseumi üleskutseid osaleda etnograafilise teatmematerjali kogumise võistlusel. Olin nende teemade juures mõelnud, kuid kas ajapuudusest või muust, polnud ühegi tööga hakkama saanud.

Vahepeal olin mõned aastad tegelnud kodu-uurimisega ja usun, et siit julgust ja kindlust saingi. 1973. a. sügisel, pärast järjekordse üleskutse ilmumist ajalehes, kirjutasin muuseumile, et saada võistlustöö kirjutamiseks lähemaid juhtnööre. Peagi tõi post mulle mahuka ümbriku mitmete soovitatavate teemade ja juhistega. Valisin neist omateada mulle kõige jõukohasema ja 1974. a. kevadeks sai valmis minu esimene võistlustöö "Rätsepa-ja õmblustöödest Vigala kihelkonnas". Töö oli mahult väike aga žürii hindas selle ergutuspreemia vääriks.

Kevadest oli sügis saanud ja ühel ilusal päikeselisel septembripäeval peatus mu koduvärvast sinist värvi mikrobuss ja õue astus ei keegi muu, kui Etnograafiamuuseumi korrespondentide võrgu juhendaja, muuseumi osakonnajuhataja **Hele Eisler**. Ta oli Rapla rajoonis ülesandega leida täiendust muuseumi korrespondentide võrgule. See oli meie esimene kohtumine, millest on välja kasvanud aastatepikkune tööalane vahekord. Sellest päevast peale arvati mind siis Etnograafiamuuseumi korrespondentide perre.

Oma ühiskondlike ülesannete tõttu tundsin lähemalt oma kodurajooni kodu-uurijaid ja teisi, kes oleksid võinud muuseumile teatmematerjali kogumisel kasulikud olla. Nii leitigi rajoonist veel inimesi, kellest mõned on tänaseni väga kohusetruult korrespondentitööd teinud, nagu nüüd juba teeneline korrespondent H. Hiimäe Lellest, M. Uustalu Kastist jt.

Meie esimesel kohtumisel H. Eisleriga oli põgusalt juttu ka minu senisest kodu-uurimuslikust tööst ja selle töö teemadest. Mul oli ümberpildistamiseks kenake hulk fotosid minu koduvalla Velise eluolust, seltside tegevusest (laulukooridest, kursustest, näidendite lavastamisest jne.), põllumajandusest, hoonetest. Sm. H. Eisleri vahendusel valmistati neist mulle muuseumis hulk kvaliteetseid reproduktioone, mida olen kasutanud võistlustööde juures. Suur aitäh nende eest muuseumi fotograafidele J. Karmile.

Nii minu sidemed Etnograafiamuuseumiga algasidki. Edasi saabusid küsimuslehed, millele püüdsin vastata nii põhjalikult, kui see võimalikuks osutus.

Kunagi on üks muuseumi staažikas korrespondent öelnud, et Tartust saadud küsimusleht on

kohustus, mis vajab ja otse nõuab täitmist. Ei ütleks, et ta on kohustus, vajadus aga küll. Kuna ma nii hilja korrespondentitööd alustasin, siis tunnen, et jään võlglasteks tulevaste põlvkondade ees. Ei osanud ega võinudki arvata, millise kiirusega, otse enda silmade all kõik meid ümbritsev on muutunud ja muutub. Olgugi et võime uhked olla oma rahva etnograafilistele esemetele ja teatmekogudele, on paljugi jäänud minevikust tulevikuks talletamata, sest tänane on homme juba minevik.

Koos küsimuslehtedele vastamisega olen jõudumööda osalenud ka teatmekogumise võistlustel. Teemad on olnud mitmest valdkonnast: põllutöödest, nahaparkimisest, laadadest, laadakommetest, seltside tegevusest, pisut ka ajaloo kohta. On jõudu proovitud talude ja külade eluolu kirjapanekuga. Aastad on andnud kogemusi, seetõttu on tööd muutunud sisutihedamaks, olles leidnud vastavalt ka žürii poolt äramärkimist.

Usun, et nii korrespondentitöös kui ka võistlustööde kirjutamisel on kasuks olnud pidev kodu-uurimine. Selle haare on olnud küll laiem ega ole seotud etnograafiaga, kuid pidev inimestega kokkusaamine ja suhtlemine on vajalik nii ühel kui teisel juhul ja nii ühele kui teisele leheküljele saab igalt kirjalikult panna midagi, mis on vajalik ja asendamatu.

Lõpuks olen kindlalt veendunud, et minu aastatepikkune korrespondentitöö, kokku puutumine muuseumi töötajatega, tutvumine fondidega andsid tõe, et pärast abikaasa kaotust 1982. a. talvel küpses mul mõte rajada oma kodutallu muuseum. See mõte on teoks saanud. Sillaotsa talumuuseumis on käinud külalastajaid igast Eestimaa nurgast.

Muuseumi eesmärgiks on anda ülevaade Lõuna-Läänemaa, s.o. Velise ja Vigala valla talurahva eluolust, meie esivanemate töödest-tegemistest, talu- ja maaelu arenguteest. Seda kaugematest aegadest lähiminevikku välja.

Muuseumis on praegu alalise ekspositsiooni all 10 ruumi üldpinnaga 297 m², lisaks seepärast 18 m² põrandapinnaga. Eksponeeritud on ligi 800 majapidamisest, käsitöö- ja mullaharimisriista ning masinat. Muuseumis demonstreeritakse mitmeid töövõtteid, nagu käsitsi linaharimine, linade sugemine, käsitsi lauasaagimine. Suvel on võimalik ka hobumasinatega vilja masindada. Peale esemete ja tööriistade, mis aitavad minevikku seostada tänapäevaga, on Sillaotsa muuseumis spetsiifilist teatmestikku (3000-kõiteline raamatukogu, hulgaliselt fotosid, dokumente) ja kodu-uurimuslikke töid, mis kannavad põlvkondade tööd ja väärtused aegade taha, aitavad kasvaval põlvkonnal näha ja tunda selle paikkonna minevikku tänapäeva tõtlikus eluvoolus.